Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Af
Mogens Weinreich

Kend din by II

Kendte og mindre kendte sider af Århus før og nu...

Østjysk
Hjemstavnsforening

Kend din by II

Kendte og mindre kendte sider af Århus før og nu...

Udvalgt fra artikelserie i JP Århus
og forfattet af journalist Mogens Weinreich.

Udgivet af Østjysk Hjemstavn - 2007

»Kend din by II«

Udgivet af Østjysk Hjemstavnsforening

Tilrettelæggelse og tryk: Ry Bogtryk

ISBN 978-87-985681-6-2

Omslagsfoto: Immervad er en gadebetegnelse, der kun optræder i århusiansk sammenhæng, og som kan henføres til byens ældste kapitler. Immervads udvikling afspejler sig her i to motiver fotograferet med 75 års mellemrum. Øverst får man et indtryk af den tætte trafik, der prægede den centrale gade mellem Lille Torv og åen i 1931 – og nederst ses den nuværende gågade med Vadestedet i forgrunden.

De anvendte billeder er velvilligt stillet til disposition af Lokalhistorisk Samling og Morgenavisen Jyllands-Postens fotografer.

Forord

Når en instruktør – eller måske i højere grad producenten – lader sig friste af en filmsucces til at lave en fortsættelse, kendetegnes denne sjældent af samme kvaliteter som forgængeren. Eksemplerne er legio.

Med dette i baghovedet er der gået en vis betænkelighed forud for udgivelsen af "Kend din by II". Når jeg sammen med udgiveren Østjysk Hjemstavnsforening alligevel præsenterer en ny version af bogen, er det dels affødt af ganske mange opfordringer til at fortsætte den artikelserie, som kunne læses i JP Århus i årene 1998-2003 – og dels fordi den indledende filmsammenligning må siges at være uden større relevans. Forholdet er jo det, at "Kend din by II" også denne gang rummer gadeskildringer, der er forfattet over en femårig periode. Der skulle således være tale om en bog, hvis tilblivelsesproces nøje følger forgængeren, som udkom for to år siden.

Udvælgelsen af 57 århusianske gader, stræder, pladser og parker følger ikke faste kriterier, men teksterne står denne gang i kronologisk orden. Som det var tilfældet sidst, er der tilstræbt en balance mellem den indre by, yderkvarterer og rekreative områder. Det forekommer også relevant at gøre et par bemærkninger om den tidsfaktor, der knytter sig til artiklernes tilblivelse. I flere tilfælde er fremtiden blevet indhentet af nutiden. Sådan at forstå, at omtale af projekter under planlægning i det mellemliggende tidsrum er virkeliggjort. Alligevel er omredigering undladt. Artiklerne bringes derfor i uændret form i forhold til offentliggørelsen i JP Århus. Det samme gælder personer, der ikke længere varetager funktioner som de beskrevne. Herved understreges bogens lokalhistoriske element.

For at blive ved det tidsmæssige aspekt vil nogle af gadeportrætterne bekræfte, at forandringer, der kun ligger ganske få år tilbage, allerede er begyndt at samle støv. Men dette forhold gør det ikke mindre væsentligt at fastholde en fortid, som i flere tilfælde kun går tilbage til dette århundredes begyndelse.

Der kan være god grund til at fremhæve, at udgivelsen af "Kend din by II" ikke havde været mulig at realisere uden et væsentligt medspil fra Morgenavisen Jyllands-Posten, som igen har stillet artiklerne til Østjysk Hjemstavnsforenings disposition. Samme imødekommenhed er lagt for dagen af bladets fotografer. Og for at blive ved det billedmæssige fortjener Lokalhistorisk Samling ligeledes en stor tak for den hjælpsomhed, der er

udvist under bogens tilblivelse. Alle de anvendte motiver fra det ældre Århus er lånt herfra. I enkelte tilfælde er billederne ikke identiske med dem, der var med i avisartiklerne i Jyllands-Posten, men udskiftet, fordi de oprindelige motiver ikke længere er tilgængelige.

Intentionen med bogen har også denne gang været at fastholde nogle sider af datidens Århus og sammenholde dem med den by, vi i dag færdes i. I hvor høj grad dette er lykkedes, overlades herved til læseren at vurdere.

Århus i november 2007.
Mogens Weinreich.

Så sent som i 1950'erne var Ridderstræde en smal passage bestående af mere eller mindre forsømte småhuse. Men en omfattende sanering af Dynkarken, der blev forvandlet til den nuværende brede færdselsåre ned til havnen, ryddede også kraftigt op i Ridderstræde, som i 1983 måtte vige for opførelsen af en ny politistation. Ridderstræde har bevaret sit gamle navn, selv om der ikke er ret meget tilbage af det stræde, hvis oprindelige udseende er fastholdt på billedet – set fra det ligeledes forhenværende Dynkarken.

Indholdsfortegnelse

Ryesgade:
Visionerne om det
sammenhængende strøg 9
12.12.1998

Mejlgade:
Mejlborg ved en
af de syv byporte..... 12
30.01.1999

Søndergade:
Blind gade var ikke
tænkt som strøggade 17
13.03.1999

Immervad:
Tilsyneladende et rent
århusiansk begreb 21
17.04.1999

Frederiks Allé:
Alleen opkaldt efter
en mislykket konge 25
08.05.1999

Guldsmedgade:
Fra blindgyde til
forretningsgade 29
29.05.1999

Nygade:
Nutidens pæne gade
var lasternes hule 32
03.07.1999

Vestergade:
Gratis værktøj på
dyster baggrund 36
17.07.1999

Jægergårdsgade:
Skovriderhus blev
til forretningsgade 41
02.10.1999

Fredens Torv/Fredensgade:
Brændevinshandlerens
toft blev hovedtrafikåre 45
13.11.1999

Nørregade:
Træerne forsvandt, og
alléen blev til en gade 49
20.11.1999

Graven:
Hjemsted for krigshelt,
buspioner og tandpleje 54
27.11.1999

Frue Kirke Plads:
Skeletternes tilholdssted
blev åndehul med fontæne 58
24.12.1999

Paradisgade:
Her har paradiset
kendt bedre dage 61
22.01.2000

Rosensgade:
Da støjen spolerede
fru Heibergs nattesøvn 66
04.03.2000

Hans Brogesgade:
Da karnapper, tårne
og spir gjorde sig..... 70
18.03.2000

Mølleparken:
Hovedbiblioteket i
Møllerens Have 74
29.04.2000

Knudrisgade:
Da bytolden forsvandt,
rykkede inkassoen ind 77
27.05.2000

Østbanegården:
Banegården uden
rejsende 81
02.09.2000

Amaliegade:
Da Fabrikstrædet
blev til Amaliegade..... 85
28.10.2000

Sct. Oluf Stræde:
Gaden ved byens
ældste kirkegård 90
18.11.2000

Heibergsgade:
Trappen er intakt,
men heksene borte 95
25.11.2000

Nørrebrogade:
Vejen til Randers udgik
fra porten ved Studsgade..... 99
30.12.2000

Samsøgade:
Det starter med brosten
og slutter med asfalt 103
13.01.2001

Toldbodgade:
Da Grønland var en
ydmyg havnegade 108
20.01.2001

Ridderstræde:
Ridderstræde kunne
godt hedde Politistræde 113
27.01.2001

Marstrandsgade:
"Der stander en borg
så prud og grand" 118
17.02.2001

Frederiksbjerg Torv:
Det gamle torv med
baptisternes kirke 122
17.03.2001

Marselisborg Hospital:
88 års kamp mod
skiftende epidemier..... 126
02.04.2001

Maren Smeds Gyde:
Gyden opkaldt efter Maren
med den ukendte identitet 130
21.04.2001

Marienlund:
Fra hestestald til
trafikknudepunkt..... 134
28.04.2001

Godsbanegården:
Det skorter ikke på planer
med godsets tilholdssted..... 138
19.05.2001

Tietgens Plads:
Pladsen bærer sine
100 år med værdighed 142
26.05.2001

Cykelstien til Risskov:
Da der var "paskontrol"
ved cykelstien 147
02.06.2001

Botanisk Have:
"Haven ved Vesterbro" blev
byens største trækplaster 151
23.06.2001

Blegdammen:
Jacob Blegemand ved åen
var damernes ven 156
30.06.2001

Mindet:
Her grundlagdes bopladsen,
der skulle blive til Århus 161
21.07.2001

Riisvangen Stadion:
Idrætskultur udviklet i
fordringsløse omgivelser 165
04.08.2001

Læssøesgade:
Freden har sænket sig
over krigsheltenes kvarter 169
25.08.2001

Gl. Åby:
Den uberørte landsbyidyl
ikke langt fra byens hjerte 174
27.10.2001

Oddervej:
Fra mudret hjulspor
til befærdet trafikåre 179
29.12. 2001

Birketinget:
Hovederne rullede, når
tinget var samlet 184
23.02.2002

Otte Ruds Gade:
Fik sit korrekte navn
med 93 års forsinkelse 189
13.04.2002

Langenæs:
Byens første "skyline"
fortrængte kolonihaver 194
27.04.2002

Sejrøgade:
Langballes Teglværk
blev stilfærdig gade 199
01.06.2002

Sjette Frederiks Kro:
Musikken er stoppet,
og det samme er dansen 204
08.06.2002

Carl Blochsgade:
Togpassagerer afløst
af museumsgæster 210
20.07.2002

Dronning Margrethes Vej:
Prisbelønnet vej med
lokalhistoriske villaer 215
05.10.2002

Lollandsgade:
Ventede i mere end
50 år på forlængelsen 220
19.10.2002

Herluf Trollesgade:
Her havde mariekiksene
hjemsted på Trøjborg 225
09.11.2002

Saltholmsgade:
Møllerens toft fik navn
efter øen ude i Øresund 231
30.11.2002

Carl Nielsens Vej:
Baronessens enkesæde
blev til Stefanshjemmet 236
28.12.2002

Assensgade:
Tre byggeepoker har det
godt med hinanden 242
18.01.2003

Christiansbjerg:
Navneforandring lagde
grunden til bedre tide 246
10.05.2003

Fedet:
Badelivet flyttede ud til
Stranden nord for byen 251
24.05.2003

Vennelyst Boulevard:
Forlystelses- og fødested 256
16.08.2003

Ørnereden:
Da ørnens rede oplevede
den store tilstrømning 262
26.07.2003

Oversigtskort 267

Visionerne om det sammenhængende strøg

Men projektets gennemførelse forudsætter, at den tidligere gangsti Ryesgade igen bliver gågade.

Tålmodighed hævdes at være yndlingens største dyd. Men når temaet er omlægning til gågade, er tålmodigheden ifølge formanden for Foreningen for Erhvervsdrivende i Ryesgade, butikschef Claus Bech, ikke ubegrænset. Sagt på en anden måde har foreningen mere end svært ved at forlige sig med, at den kommunale tidshorisont på dette punkt tilsyneladende ligger 5-7 år fremme i tiden.

»Så længe kan vi altså ikke vente«, mener Claus Bech, som af samme grund nærer forhåbning om, at en »positiv dialog« med magistratens 2. afdeling vil være i stand til at fremskynde planerne om at fjerne den kørende trafik fra en af Århus' travleste forretningsgader. Claus Bechs vision er et sammenhængende gågadestrøg fra Banegårdsplads til Store Torv. Et ønske, der deles af 80 pct. af Ryesgade-

Ryesgade set fra Banegårdsplads anno 1904. Hjørnebygningerne måtte vige ved pladsens senere omlægning.

foreningens medlemmer, og som gerne ses koordineret med en fornyelse af den noget nedslidte belægning i Søndergade.

»Århus har jo ellers det hele - næsten da«, tilføjer Claus Bech. »Et musikhus, der er ramme om store begivenheder af international klasse. Et kongrescenter, som gang på gang er vært for kongresser med indkøbs-mindede deltagere. En havn, der lægger kaj til store krydstogtskibe med passagerer, som også vil på indkøb - og et åmiljø, som er blevet et trækplaster uden lige«.

The missing link

»Men til en stor by hører også et strøg som naturlig magnet for besøgende. Et strøg, byen kan være stolt af«, mener Ryesgade-foreningens formand, der efterlyser en ændret kommunal prioritering, og som i denne sammenhæng mener, at det gennemgående strøg bør gå forud for Bispetorvs omlægning.

Hvad det i Claus Bechs øjne handler om, er at tænke stort og se muligheder frem for problemer.

Så vidt formanden for de erhvervsdrivende i Ryesgade, som senest blev ændret for et par år siden ved beplantningen af 30 platantræer, som efter hans opfattelse var det næste skridt på vejen mod en gågade. Det første blev allerede taget i begyndelsen af 70'erne, da trafikken blev ensporet samtidig med, at Ryesgade fik bredere fortove og smallere kørebane.

Fra gangsti til strøggade

I forhold til sin beliggenhed i det centrale Århus er Ryesgade - opkaldt efter general Olaf Rye, der faldt ved Fredericia i 1849 - en relativ ung gade.

Ved indvielsen af den jyske længdebane på strækningen Randers - Århus lå den nyanlagte banegård uden for byen. Vejen ind til det daværende centrum gik via Fredensgade. Hvad der skulle blive til Ryesgade, var på det tidspunkt kun en gangsti gennem kunst- og handelsgartner F.J. Chr. Jensens have.

Behovet for at forbinde banegården med Søndergade fik i 1870 byrådet til at nedsætte et udvalg, der foreslog gartnerens sti ændret til en 26 alen bred gade brolagt med »akvarerede sten«

Et projekt, der kom til at stå kommunen i 13.600 rigsdaler. Alligevel var der tale om en god investering, fordi der opstod et samlet byggeareal på 50.000 kvadratalen. Og til historien hører, at gartner Jensen kun havde betalt en årlig leje på 160 rigsdaler.

Købmanden opponerede

Projektet tog sigte på, at Ryesgade skulle beplantes med træer, men den side af sagen strandede på energiske indsigelser fra et af byrådsmedlemmerne, købmand M.R. Koppel. Begrundelsen var, at Ryesgade ikke måtte afvige fra Søndergades arkitektur - eller rettere sagt mangel på samme. Og sandt at sige udgjorde de første huse ikke noget imponerende syn, selv om den katolske kirkes opførelse bidrog til at pynte på helhedsindtrykket. Men træer kom der alligevel i gaden, selv om der skulle gå 125 år!

Ryesgade var kendetegnet af stilfærdig trafik frem til indvielsen af Skt. Clemens Bro i 1884. Samtidig tiltog trafikken til den nye bydel Frederiksbjerg, og da den første elektriske sporvogn i 1904 rullede

Ryesgade er endnu ikke blevet gågade på dette billede, men de indledende skridt er taget. Til venstre den katolske kirke, som har været gadens vartegn siden anlæggelsen for snart 150 år siden.

gennem Ryesgade, ændrede gaden afgørende status. Men sit nuværende udseende fik Ryesgade først ved indvielsen af den ny hovedbanegård i 1929. Samtidig blev hele Banegårdsplads hævet, således at en stejl stigning op ad Ryesgade blev udjævnet. Projektet strakte sig over en halv snes år, og i dette tidsrum var Ryesgade lukket for gennemgående trafik. Efterfølgende blev Skt. Knuds Gade anlagt, og i 1938 fulgte åbningen af Århus Hallen, som i de følgende 30 år skulle spille en væsentlig rolle i det lokale kultur- og forlystelsesliv.

Hvis det står til Ryesgades erhvervsdrivende, er tidspunktet nu kommet til at iværksætte et nyt kapitel i gadens historie i form af overgang til gågade - med skyldig hensyntagen til, at tilkørsel til blandt andet den katolske kirke skal sikres.

Mejlborg ved en af de syv byporte

Frem til 1850 blev varetransporter ind i byen afkrævet told ved Mejlgade

Fortid, nutid og en mere ubestemmelig fremtid mødes ved Østbanegården. Togsporene bag stationen, der i dag er degraderet til et trinbræt, mens indretningsarkitekter er rykket ind i den gamle bygning, har deres egen symbolik. Tiden må vise, om skinnerne kommer til at indgå i en fremtidig linieføring mellem Århus og Randers med sigte på at gøre Århus H gennemgående - eller om de nedlægges som led i rådmand Poul B. Skou's idé om at etablere en busvej langs kysten

Ved siden af Østbanegården markerer Mejlborg med det karakteristiske spir en af indfaldsvejene til det indre Århus via Mejlgade. Her lå en af byens syv porte, som frem til midten af forrige århundrede fungerede som toldsted for varetransporter ind til staden. En spadseretur fra Mejlborg til domkirken frembyder et broget indtryk af erhvervsaktiviteter, som gør det relevant at tale om en "blandet landhandel".

Selv om værtshusene hævdes at være på vej til at blive trængt ud af caféerne, er begge kategorier pænt repræsenteret - suppleret med en af byens bedre spiserestauranter, Andersen, og etniske tiltag.

Det skorter heller ikke på kulturudbud i Mejlgade, som blandt andet rummer et aktivt filmmiljø. Andre foreteelser udgøres af Kulturgyngen, Egnsteater og Auktionsscene. Det kreative element optræder også i form af reklamebureauer, arkitektfirmaer og sprogcenter. Til de mindre muntre sider af Mejlgade hører Kirkens Korshærs varmestue, hvis problematiske klientel på det sidste har givet anledning til en del presseomtale og midlertidig lukning affødt af klager fra beboere og forretningsdrivende.

Mejlgade udgør en interessant side af det gamle Århus, hvilket understreges af tilstedeværelsen af et par af byens ældste forretninger. J.C. Juuls Eftf. markedsfører sig som Danmarks ældste farvehandel, og på den anden side af gaden eksisterer Jaster fortsat. I hvert fald er det gamle firmaskilt bevaret. Men indendørs residerer den fransk-italienske specialforretning Vino & Pane. Og for at blive ved institutionerne afrundes Mejlgade af byens gamle rådhus, senere politigård og nuværende kvindemuseum - samt naboen katedralskolen, som gennem århundreder har proppet alskens lærdom i mere eller mindre opvakte elever, hvilket i mange tilfælde har haft en gunstig indflydelse på byens udvikling.

Jo, Mejlgade anno 1999 frembyder mangeartede indtryk.

Selv om toldkontrollen ved indgangen til Mejlgade ophørte i 1850, er plankeværket bevaret på dette billede fra 1895. Året efter indledtes opførelsen af Mejlborg omtrent på det sted, hvor de tre mænd og trækvogningen befinder sig.

"Berlin-muren"

Men tilbage til Østbanegården og Mejlborg. Da jernbanen mellem Randers og Grenå blev anlagt i 1870'erne, lagde den århusianske handelsstand vægt på at få forbindelse til den nye bane. Det var baggrunden for, at en stikbane til Ryomgård blev indviet allerede i 1877. Der var oprindelig tale om en privatbane, men denne blev allerede fire år senere overtaget af DSB.

Ryomgård-forbindelsen førte i 1890 til indvielsen af Østbanegården, som udgjorde mange rejsendes første møde med Århus. Østbanen og torvet spillede en særlig rolle under 1. verdenskrig som stilleplads for de mange soldater, som var privat indkvarteret. Ved appellerne fik soldaterne udbetalt løn og tildelt brødrationer. Senere reduceredes Østbanegårdens funktion i takt med et ændret trafikmønster, som i den sidste ende overflødiggjorde stationsbygningens oprindelige anvendelse.

Forinden var andre kapitler i lokalhistorien forlængst afsluttet samme sted. Indtil midten af forrige århundrede var Århus til alle sider med undtagelse af bugten omgivet af en "Berlin-mur" i form af plankeværker. Adgang til og fra staden kunne kun foregå gennem syv byporte, hvor der blev opkrævet told for de varer, som blev ført ind i Århus. En af byportene lå ved indkørslen til Mejlgade.

Der hæges om de gamle forretninger i Mejlgade, hvilket J.C. Juuls farvehandel er et godt eksempel på.

På den anden side af porten lå en række store købmandsgårde, hvis placering var dikteret af ønsket om at være de første til at handle med udenbys kunder, når disse havde passeret byporten. Samme mønster gjorde sig gældende ved andre byporte i Mindegade, Frederiksgade og Vestergade.

Pissoir forbeholdt mænd

Selv om bytolden blev ophævet i 1850, fik plankeværket ved indkørslen til Mejlgade alligevel lov til at blive stående i nogle år. Det samme var tilfældet med de fireskillingsvogne, som i en årrække havde haft holdeplads uden for byporten. Navnet refererede til prisen, som det kostede at køre med droschevogn ud til traktørstederne i Riis Skov, som var populære udflugtsmål ikke mindst på søndage. Det var formodentlig hensynet til skovgæsterne, der i 1873 fik bystyret til at placere et af fem nyopførte pissoirer ved Mejlgade-porten. Men byrådets ensidige sammensætning var formodentlig årsag til, at aftrædelsesstedet var forbeholdt mænd! Kvinderne var henvist til alternative muligheder!

På vej ind i det 20. århundrede skiftede Mejlgade karakter. Mange af de gamle huse blev revet ned og erstattet af større bygninger. Samtidig blev der i forbindelse med et par tømmerhandler anlagt store lagerpladser, hvilket senere skulle vise sig at være en fatal disposition. Den mest monumentale af de nye bygninger var Mejlborg, som blev opført i 1896-98 efter arkitekt S.F. Kühnels tegninger. Der var tale om en

Den genopførte Mejlborg har gennem mere end 100 år udgjort en markant profil ved den nordlige indkørsel til Mejlgade, hvor en af byportene lå.

af byens største beboelsesejendomme med en placering tæt ved den tidligere byport.

Brand som folkeforlystelse

Men skæbnen ville, at Mejlborg reelt fik et års levetid. En augustdag for snart 100 år siden udbrød der brand på en nærliggende tømmerplads, og ilden udviklede sig til en storbrand, der på få timer lagde 19 ejendomme i ruiner. 14 af husene lå i Mejlgade - og blandt de udbrændte bygninger var Mejlborg. Branden var samtidig et stort tilløbsstykke for de omkringboende, og værtshusene omkring brandstedet oplevede et stort ryind. Det mest groteske var, at selv restauranten i Mejlborgs stueetage kunne notere fuldt hus, indtil flammerne og varmen tvang gæsterne til at fortrække.

Mejlborg blev hurtigt genopført i næsten uændret skikkelse. Det samme var tilfældet med den genetablerede restaurant, som i en årrække hørte til byens in-steder, længe før dette begreb blev indført. Om sommeren var der, når vejret ellers tillod det, servering på verandaen på begge sider af indgangen med flot udsigt til bugten, hvor havnen på det tidspunkt endnu antog beskedne dimensioner. Om aftenen blev gæsterne diverteret med dinérmusik. Der var kort og godt stil over datidens Mejlborg.

Men i 30'erne begyndte det mondæne caféliv at ebbe ud, og i dag er den tidligere så hjemsøgte restaurant ramme om en grafisk produktion. Et forhold, der sammenholdt med Mejlborgs beliggenhed og på baggrund af den opblomstring, caféli-vet har oplevet op gennem 90'erne, godt kan give anledning til en vis undren.

For at understrege den nære beliggenhed ved havnen er kunstneren Jens Jakob Bregnø's figur "Ålefangeren" fra 1939 placeret på pladsen foran Mejlborg.

Blind gade var ikke tænkt som strøggade

Men jernbanens anlæggelse skabte sammen med Skt. Clemens Bros opførelse et nyt bybillede.

Det er ganske vist. Planerne om et sammenhængende århusiansk strøg fra banegård til domkirke fremrykkes. Mens magistratens 2. afdeling tidligere har givet udtryk for, at en modernisering af Søndergade og Ryesgade havde en tidshorisont på op mod otte år, ser det nu ud til, at det samlede projekt sammen med en finansieringsmodel kommer på byrådsdagsordenen inden sommerferien. Projektets iværksættelse synes i hvert fald at være rykket et væsentligt skridt nærmere efter det seneste møde mellem repræsentanter for de to gadeforeninger og magistraten.

Mens Ryesgade de seneste år har gennemgået en tillempning til gågade, fik Søndergade allerede status af samme ved sporvognenes nedlæggelse i 1971. De mellemliggende snart 30 år har forstærket indtrykket af en nedslidt og noget rodet strøggade, der i mere end én henseende trænger til en ansigtsløftning for at øve den ønskede tiltrækning på indkøbslystne århusianere og tilrejsende. Nu er tidspunktet efter alt at dømme kommet til at iværksætte den tiltrængte operation, som gerne skulle indlede en ny epoke i Søndergades 150-årige historie.

For at gå videre med projektet har magistratens 2. afdeling blandt andet betinget sig et betydeligt medspil fra de forretningsdrivende. Det kommer blandt andet til at handle om, at flere husfacader fikses op, og at der anlægges en højere grad af selvdisciplin med hensyn til vareudstilling på de to gader. I relation til det sidste overvejes det fra magistratens side at indføre en lejeafgift for brug af de kommende fliser i udstillingsøjemed. En afgift, restauratørerne ikke er ukendte med, og som skal bidrage til at finansiere et projekt til 30 mio.kr.

Anlagt på en skråning

At Søndergade skulle opnå status af strøggade, var der næppe mange, der havde forestillet sig ved gadens anlæggelse i midten af forrige århundrede. For sandt at sige var der ikke meget, der på det tidspunkt indikerede, at det skulle udvikle sig i den retning. Fra en stejl stigning via Fiskergade havde datidens Søndergade karakter af en skråning, der sluttede ved Sønder Allé, som var bedre kendt som "alléen bag byen". En betegnelse, der siger et og andet om stadens beskedne udstrækning omkring 1850.

To forhold kom i fortsættelsen til at spille en afgørende rolle for Søndergades centrale rolle i bybilledet. Etableringen

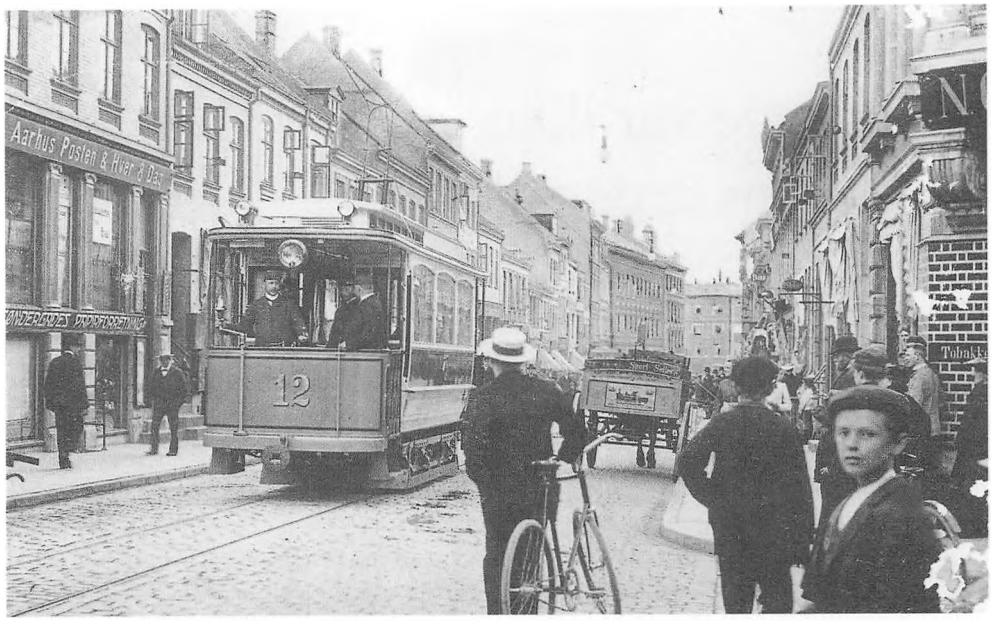

Da den elektriske sporvogn holdt sit indtog i Søndergade i 1904, blev der i første omgang kun anlagt enkeltspor.

af jernbanen i 1862 og den efterfølgende opførelse af en banegård øgede behovet for at skabe en forbindelse fra den daværende bymidte til banegården, der lå i byens sydlige udkant. Løsningen kom til at hedde Ryesgade, der i 1875-76 blev etableret ved at udbygge en sti, som førte gennem gartner Jensens have. Men først ved opførelsen af Skt. Clemens Bro i 1884 fik Århus den nuværende sammenhæng ved, at Søndergade kom til at forbinde den gamle bykærne med de hastigt voksende kvarterer omkring banegården og Frederiksbjerg på den anden side af banelinien. Skt. Clemens Bro overflødiggjorde samtidig en besværlig omvej via Fredensbro.

Frichs-epoken

Søndergade udviklede sig ikke umiddelbart til den forretningsgade, der kendes i dag. Det var lige så relevant at tale om et industrikvarter. Næsten samtidig med gadens anlæggelse etablerede Søren Frichs Maskinfabrik og Jernstøberi sig på arealet ved den nuværende Regina-bygning. Frichs udgjorde i de efterfølgende 60 år en markant profil i gadebilledet. Virksomhedens vækst førte til opkøb af de omkringliggende ejendomme, således at Frichs på sit højdepunkt lagde beslag på det meste af karréen mellem Søndergade, Sønder Allé og Østergade. I fabrikshal, kontorer og tegnestuer var beskæftiget 150 ansatte. Dette kapitel varede frem til 1. verdenskrig, da virksomheden flyttede ud til Åbyhøj. Selv om Frichs med de stolte lokomotiv-traditioner ikke længere eksisterer, minder navne som Frichsparken og Søren Frichsvej stadig om et glorværdigt lokalhistorisk kapitel.

Regina-krydset anno 1910. Der skulle forløbe 10 år, før hjørnet lever op til denne betegnelse. I stedet er det Frichs, der holdt til i bygningerne til højre.

På Frichs-arealet i Søndergade opførtes i 1919-20 Regina-komplekset med Århus' største biograf og tilhørende hotel- og restaurationsvirksomhed. Selv om Regina-krydset stadig er et begreb, eksisterer de nævnte aktiviteter ikke længere. Det har - med al respekt for arvtagerne i bygningen - gjort både gaden og byen lidt fattigere.

En gade i gaden

Efterkrigstidens mest markante ændringer i Søndergade udgøres - udover overgangen til gågade - primært af Stormagasin Sallings ekspansion. Desuden har adskillige husfacader ændret karakter. Et andet gennemgående træk udgøres af de små specialforretningers deroute til fordel for butikskædernes fremmarch. Som det forleden fremgik af JP Århus, har det ændrede butiksmønster sammenhæng med afståelsessummer på et par millioner kroner, som mindre forretningsdrivende ikke har mulighed for at betale. Såvel direktør for Århus City Forening, Anni Bundgaard, som formanden for Søndergade og Skt. Clemens Torv Sammenslutning, Lars Svendsen, beklager denne udvikling. Men begge henviser til "kræfternes frie spil". Her - som i andre sammenhænge - kan nostalgi ikke bruges til ret meget.

Men fremtidens århusianske strøg skal nok blive flot! De foreløbige planer tager sigte på ved hjælp af det nye flisemønster at markere en fire meter bred bane i gadens midte som en gennemfartsvej for fodgængere, der har travlt. På hver side af denne hovedvej anlægges bælter med en anden belægning. Her får butikkerne

mulighed for at lokke folk indenfor gennem vareudstillinger. Langs husfacaderne etableres fortove, hvis belægning også afviger fra den øvrige gades. Det er hensigten at indlede strøgets forskønnelse ved Skt. Clemens Bro og herefter fortsætte helt til banegården, hvilket i sagens natur bliver en langvarig operation, som kommer til at stille krav til såvel butiksindehaverne som de handlendes tålmodighed.

Tilsyneladende et rent århusiansk begreb

Historien gentager sig ved, at den gamle købmandsgård, der frem til 1908 lå på samme hjørne som Magasin du Nord, også kunne udbyde et bredt varesortiment.

Gadens længde er til at overskue. Den østlige side måler kun et halvt hundrede meter.

Men det hindrer ikke Immervad i at være en af stadens mest travle gågader. En status, der blev erhvervet ved genskabelsen af det nærtliggende åmiljø.

Enhver dansk købstad med respekt for sig selv har en Vestergade og en Nørregade. Anderledes forholder det sig, når gaden hedder Immervad. Her indtager Århus en suveræn position. I ingen anden

Immervad set fra Lille Torv. På hjørnet til højre den gamle købmandsgård, der et par år senere blev revet ned og genopført på Landsudstilllingens areal.

Som det vil fremgå, kunne trafikken i Immervad være tæt dengang, hvilket vil sige i 1931.

by forekommer dette gadenavn, hvis oprindelse også fortaber sig i det uvisse. Immer er det tyske ord for altid, men nogen sammenhæng er aldrig påvist. Derimod refererer navnets andet element til, at det i det fortidige Århus var nødvendigt at vade over åen, når denne skulle forceres ved Immervad. Senere gjorde skiftende broer stedet mere farbart. Ved åens overdækning i slutningen af 30'erne forsvandt den sidste bro.

Det nuværende Immervad repræsenterer to tidsaldre på hver sin side. Mens vestsiden siden 60'erne har været domineret af Magasin du Nords forretningskompleks, er den modsatte af ældre herkomst. Samtidig er der her foregået en livlig udskiftning af forretningerne, hvilket ikke er uden sammenhæng med cafélivet ved det genskabte åmiljø. Ikke mindst hjørneejendommen ved Immervad og den tidligere Ågade, som nu indgår i Åboulevarden, har ført en omskiftende tilværelse. Her lå blandt andet skøtøjsforretningen "En Mil i Timen". Det særprægede navn må formodes at have refereret til den mobilitet, der var forbundet med at købe sko i forretningen. Senere blev

Hjørneejendommen til højre har stort set bevaret sit udseende, selv om cafémiljøet er blevet udbygget med Cross Café. Derimod har Magasin-komplekset givet Immervad en ny profil.

skoene afløst af damekonfektion og telebutik, inden Cross Café rykkede ind for et års tid siden. Ellers leder denne side af Immervad ingen i tvivl om, at vi lever i en fast food epoke. Det kulinariske udbud omfatter sandwiches, kyllinger og et fransk-italiensk inspireret bageri. Men fast food-monotonien brydes trods alt af en ihærdig guldsmed og en ny brilleforretning.

Historisk hjørne

Magasin Du Nord har holdt til i Immervad siden 1871 - efter en ydmyg start i Vestergade tre år tidligere. Dengang under betegnelsen Emil Vett og Comp. og senere Vett & Wessel. De to geschæftige indehavere lagde ud i Århus, inden de fortsatte til hovedstaden. I takt med Magasins konstante vokseværk har en række forretninger i Immervad måtte vige for det store varehus, der siden 1963 har lagt beslag på hele den vestlige side samt et stykke af Åboulevarden, hvor Magasin totalt disponerer over 10.000 kvm.

Hjørnet ved Magasin's hovedindgang på Lille Torv udgør et interessant lokalhistorisk kapitel. Her lå i gamle dage en af byens mest statelige købmandsgårde, opført i 1597. Hovedfløjen vendte ud mod Lille Torv, men fortsatte langs Immervad. Gården var beboet af flere borgmestre, inden købmand Poul Pedersen Frausing kom til i 1788. Efter at købmanden havde foretaget en større istandsættelse, forblev gården i Frausing-slægtens eje helt frem til 1907, da den måtte vige for en moderne ejendom.

Men hermed havde den gamle køb-

mandsgård ikke udspillet sin rolle. For nedrivningen af gården faldt sammen med Landsudstillingen, og komitéen for den lokalhistoriske sektion erhvervede gården og genopførte den på udstillingsarealet, hvor den under betegnelsen "Den gamle Borgmestergård" rummede Landsudstillingens historiske afsnit. Ved 1.verdenskrigs udbrud i 1914 holdt borgmestergården igen flyttedag - denne gang til Det jyske Haveselskabs areal ved Vesterbro, hvor købstadsmuseet "Den gamle By" opstod - med borgmestergården som en af de største attraktioner.

To trofaste lejere

Den gamle købmandsgårds omskiftende tilværelse er et eksempel på, at historien ofte gentager sig. For gården, der var placeret på samme hjørne som Magasin du Nord, kunne også udbyde et bredt varesortiment. Det mellemliggende kapitel i form af den forretningsejendom, som afløste den gamle købmandsgård, kom kun til at strække sig over perioden 1909 - 1963, men det er værd at notere, at to forretninger, der beskæftigede sig med henholdsvis kolonial og sanitetsartikler, havde til huse i arkitekt Thorkel Møller's ejendom i hele dens levetid.

Magasin-komplekset blev opført i tre etaper. Hjørnegrunden ved Lille Torv blev indviet i 1964. Et år senere kunne midterpartiet langs Immervad tages i brug - og i 1971 stod det sidste afsnit ved Åboulevarden klar. Moderne erhvervsbyggeri er ikke altid lige spændende, men Magasins aluminiumsfacade falder pænt sammen med omgivelserne.

Alléen opkaldt efter en mislykket konge

Frederiks Allé, der siden midten af forrige århundrede har udgjort byens udfaldsvej mod syd, var ved anlæggelsen placeret mellem to kirkegårde.

Det vil være letfærdig omgang med de faktiske forhold at betegne Frederik den VI (1768 - 1839) som en af de store danske konger. Medvirkende til dette eftermæle var formodentlig en problematisk opvækst med en sindslidende far (Chr. VII) og en landsforvist mor efter dennes amourøse affære med den senere henrettede Struense. Som konge måtte Frederik afstå den danske flåde til England efter Københavns bombardement i 1807, ligesom forbundet med Napoleon syv år senere førte til tabet af Norge.

Til de mere positive sider af 31 års kongegerning hørte, at Frederik støttede landboreformen, hvilket Frihedsstøtten i København vidner om. Men det kunne på den anden side ikke rokke ved hans position som enevældig monark, som tillægges "vi alene vide"-citatet. Der var heller ikke noget i vejen med kongens forplantningsevne. Han fik otte børn med dronning Marie Sofie Frederikke og fire med sin elskerinde, fru Dannemand.

Det er denne konge, Frederiks Allé anlagt i midten af forrige århundrede, er opkaldt efter. Indtil det tidspunkt frembød den senere allé et landligt sceneri, når man fra Frederiksgade passerede en af stadens byporte, Frederiksport, og fortsatte mod syd via landevejen til Skanderborg og Horsens. Omgivelserne langs det første stykke af den nyanlagte Frederiks Allé hørte ikke til de mest muntre. Til venstre lå Søndre Kirkegård, som i dag er identisk med Rådhusparken - og på højre side lå byens jødiske kirkegård, hvis gravstene fortsat kan lokaliseres i en mindre indhegning på højde med Musikhuset.

Mange arbejderboliger

Udviklingen af Frederiks Allé indledtes først for alvor, da købmand A. Malling i 1857 udbød byggegrunde, og jernbanens åbning syv år senere satte yderligere fart i byggeriet. Alligevel skulle man frem til 1872, inden Frederiks Allé fik sit nuværende navn. Selv om der blev opført enkelte offentlige bygninger som Kaserne-Etablissementet og Søndre Pige-Byskole, domineredes alléen af en lav bebyggelse i form af arbejderboliger. Det skønnes, at omkring århundredskiftet var halvdelen af den samlede boligmasse i Frederiks Allé beboet af arbejdsfamilier.

Til den bedste del af de arbejderboliger, der var karakteristiske for alléen, hørte små toetagers huse med forhaver,

Ved anlæggelsen var Frederiks Allé et udpræget arbejderkvarter. De fleste bygninger fra omkring århundredskiftet er bevaret, men brolægningen er forlængst erstattet af asfalt samtidig med, at trafikken er intensiveret.

der blev opført på det areal, som i dag rummer Føtex-varehuset og Mejeriforeningens domicil ved Banegårdsgades udmunding. Bag opførelsen af førnævnte huse, som kunne dateres 1872, stod Arbejdernes Byggeforening, hvis startkapitel på beskedne 18.000 kr. blev suppleret med ugentlige medlemsbidrag. Kvaliteten af de opførte huse lå betydeligt over datidens gængse arbejderboliger, hvilket blandt andet blev fremhævet i de rapporter, byens læger udarbejdede til brug for Det Kongelige Sundhedskollegium.

Fibigers gravsted

Mens strækningen fra Banegårdsgade til De Mezas Vej i mangt og meget ligner sig selv, selv om der også her er opført moderne forretningsejendomme til afløsning af de beskedne forgængere, har den nordlige og ældste del af Frederiks Allé totalt ændret karakter - og vel at mærke til det bedre. Området med rådhus og tilhørende park på den østlige side og musikhus og kongrescenter mod vest hører til de mest præsentable sider af det moderne Århus. Alligevel erindres der på begge sider om, at der er tale om tidligere kirkegårde. Langs den katolsk-apostolske kirke, der blev indviet i 1894, står fortsat en række gravstene i parkens sydlige hjørne. En af gravstenene er forsynet med en af kvin-

Frederiks Allé blev sporvognsgade, da skinnerne til linie 2 først blev ført frem til Harald Jensens Plads og senere til Kongsvang.

desagens mest markante skikkelser, Mathilde Fibigers navn. På den anden side, hvor musikhuset lægger beslag på det tidligere kaserneareal, og hvor ridehuset udgør alléens eneste påmindelse om byens militære fortid, står en række gravstene - nogle forsynet med hebræisk tekst - fra den jødiske kirkegård. Mens dette område ellers domineres af moderne arkitektur, har Brobjergskolen, opført i 1884, som i dag blandt andet rummer et danseteater, fået lov til at blive stående, selv om den tidligere Frederiks Allé skole næppe kan betegnes som bevaringsværdig.

God handelsgade

Herefter går alléen over til at være en almindelig gade. Frederiksbro med de karakteristiske granitkugler er ikke nogen skønhedsåbenbaring, men udfylder nu som ved opførelsen i 1924 sit formål ved at lede trafikken over jernebaneterrænet. De gamle lygtepæle, der må formodes at være lige så gamle som broen, er forsynet med moderne belysning.

Husene i den sidste del af Frederiks Allé kendetegnes af mange stilarter. Værd at kaste et blik på i forbifarten er nr. 110, hvis spidse gavl på middelaldervis vender ud mod gaden. Også det såkaldte Alpehus ved overgangen til De Mezas Vej er en seværdig bygning.

I en tid kendetegnet af varehusenes fremtrængen på bekostning af de små

Frederiks Allé hævder sin position som en god forretningsgade med mange små butikker, der medvirker til at skabe et broget helhedsindtryk.

forretninger, udgør Frederiks Allé anno 1999 en velgørende kontrast til dette billede. De mangeartede butikker gør sammen med restauranter af såvel dansk som anden etnisk observans Frederiks Allé til en god handelsgade med en usvækket rolle som sydlig udfaldsvej.

Fra blindgyde til forretningsgade

Guldsmedgades udgangspunkt ved Lille Torv var så smalt, at byrådet i 1895 forbød hestetrukne sporvogne at passere. Der måtte en udvidelse og en elektrificering til at ændre ved dette forhold.

Guldsmedgade nærmer sig vejs ende. Sådan at forstå, at der kun mangler en afsluttende finish i krydset ved Klostergade, før gaden har fået sit endelige udseende - eller i hvert fald en fremtoning, der vil strække sig et godt stykke ind i næste århundrede. Forud er gået etableringen af et grønt look i form af nyplantede træer, der netop er sprunget ud, samt omlægning af fortovene på strækningen fra Nørregade til Klostergade, som er forsynet med chaussésten og fliser. Samtidig er der indrettet parkeringspladser i begge sider af gaden.

Allerede i vinter afsluttedes i forbindelse med gadeforeningens jubilæum første etape af gadens fornyelse med en ny brolægning af Guldsmedgades ældste del fra Lille Torv til Klostergade.

Hermed sættes punktum for et udviklingsforløb, der kan føres helt tilbage til middelalderen. Dengang udgjorde gaden, der blev opkaldt efter nogle guldsmede, der slog sig ned på stedet, sandt at sige ikke nogen imponerende fremtoning. Rent faktisk var der tale om en mindre gade, der startede ved Lille Torv, og som endte blindt ved Klostergade.

Gennembruddet frem til Nørregade måtte vente helt til 1891, da et konsortium af grundejere opkøbte en ejendom, der stod i vejen, og som tilhørte købmand Lange. Efter at kommunen var kommet ind i billedet, tog planlægningen af den nye Guldsmedgade fart, og allerede i november samme år kunne der åbnes for trafikken. Den gennemgående kørsel af hestekøretøjer og cykler blev efterfulgt af opførelse af ejendomme på begge sider af gaden, som hurtigt udviklede sig til en velbesøgt handelsgade.

Schalburgtagen

Men problemløs var afviklingen af trafikken ikke, selv om denne ikke tålte sammenligning med nutidige forhold. Den ældste del af Guldsmedgade var så smal, at bystyret i 1895 afviste at give de hestetrukne sporvogne, som var blevet etableret en halv snes år tidligere, tilladelse til at forlænge turen fra Store Torv til Østbanetorv. Først i 1903, ved overgangen til elektriske sporveje, fik Guldsmedgade status af sporvognsgade. Men forudsætningen for erhvervelsen af denne status var, at gaden blev udvidet til en bredde på 20 alen. En forudsætning, der blev opfyldt

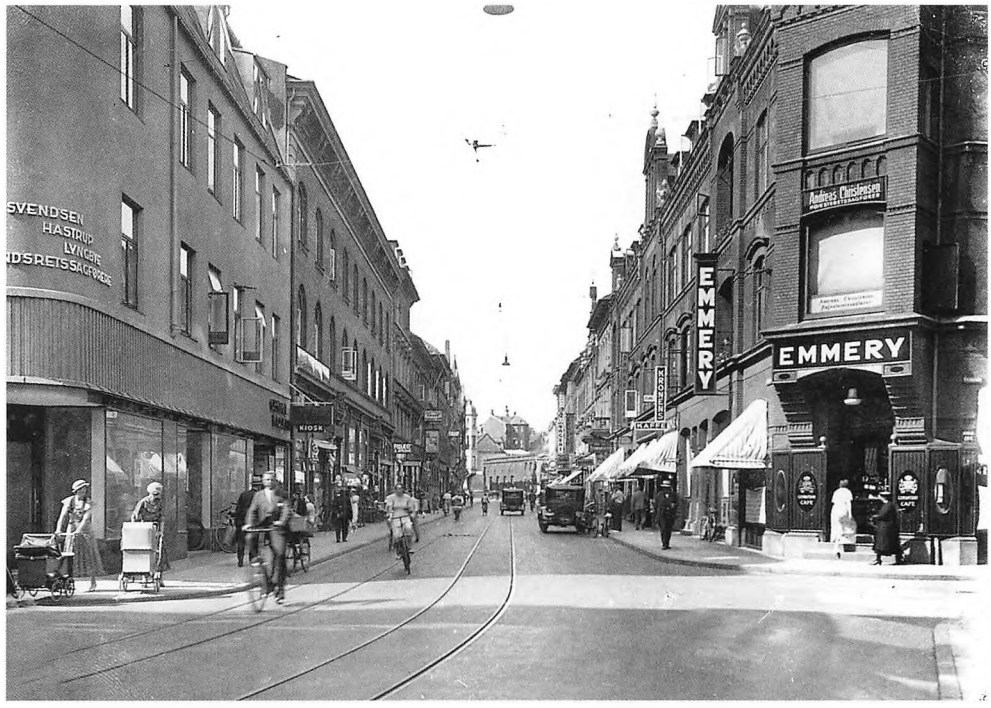

Hjørnet af Klostergade var i flere menneskealdre hjemsted for et af byens ældste konditorier Emmery. Navnet eksisterer stadig, men form og indhold har ændret sig. Det samme har klientellet.

ved at nedrive en række gamle huse på venstre side set fra Lille Torv og erstatte dem med mere moderne ejendomme, som blev rykket længere tilbage.

Omkring århundredskiftet fik Guldsmedgade en ny profil, da murermester C.P. Krantz opførte en række store bygninger, som senere led en krank skæbne i besættelsestidens afsluttende fase. Den 22. februar 1945 lagde en schalburgtage under ledelsen af den senere dødsdømte terrorist Bothildsen-Nielsen dette afsnit af gaden i ruiner. Samtidig krævede brandbomberne flere dødsofre.

Det raserede areal lå hen som en tomt frem til begyndelsen af 60'erne, da det nuværende Føtex-kompleks blev opført - i øvrigt som kædens første.

Dagmar og Bocken

Hjørneejendommen ved Klostergade, der tidligere hed Tangen, er i flere henseender interessant. Her havde inden nedrivningen Hotel Dagmar til huse. En fordringsløs gæstgivergård, hvis klientel i vid udstrækning bestod af bønder, som tog til byen om lørdagen for at finde både billig logi og staldplads hos Dagmar. Samme sted, men i en senere bygning, holdt en af byens foretrukne spisesteder "Bocken" til frem til 50'erne. I dag rummer samme lokaler en pizzarestaurant - hvad ellers!

På den anden side af gaden lå en af byens mest traditionelle slagterforretninger, Anton Ovesen, etableret i 1897. Da forretningen ophørte, var det længe på tale at rive den gamle bygning ned. Men i kraft af en prisværdig indsats af en entreprenør med pietetsfølelse lykkedes det at redde bygningen, som efter en gennemgribende renovering pynter på dette afsnit af Guldsmedgade.

Hjørnet af Klostergade var i flere menneskealdre hjemsted for et af byens ældste konditorier Emmery. Navnet eksisterer stadig, men form og indhold har ændret sig. Det samme har klientellet.

I kraft af en aktiv gadeforening og et flot medspil fra Århus Kommune fremtræder den ensrettede Guldsmedgade i dag som en livlig handelsgade med et bredt udbud af specialforretninger, der blandt andet tæller en fiskeforretning og en ostehandler, hvilket de færreste gader kan prale af. Den gennemførte fornyelse vil givetvis medvirke til at styrke den position, den gamle gade i dag indtager.

Guldsmedgade i nutidig skikkelse. Til venstre opførte Dansk Supermarked på besættelsestidens udbrændte tomt Danmarks første Føtexforretning.

Nutidens pæne gade var lasternes hule

Før 60'ernes gennemgribende sanering, der har skabt et attraktivt miljø, blev den undselige gade bag Vor Frue Kirke betegnet som "Danmarks ondeste".

Den tilbagetrukne bebyggelse skaber sammen med den røde gadebelægning et lyst og venligt miljø, som understreges af et bassin med springvand og legefaciliteter til de lokale børn. Samtidig er det tra-

Forrige århundredes Nygade udgjorde en købstadsidyl, selv om de trange forhold i de små huse næppe var misundelsesværdige. I baggrunden Vor Frue Kirke.

fikale aspekt neddæmpet ved, at indkørsel fra Grønnegade ikke er tilladt.

Nygade anno 1999 udgør et velgennemført eksempel på byfornyelse. Eller sagt på en anden måde har den kun et halvt hundrede meter lange gade, der i modsætning til tidligere nu lever op til sit navn, brudt afgørende med en mindre flatterende fortid.

Frem til midten af 60'erne, da nedrivningen for alvor tog fart, fremstod denne smalle, brostensbelagte Nygade med de lave bindingsværkshuse som en idyl, der ledte tanken hen på den nuværende Møllesti i nabolaget. Men idyllen havde karakter af en Potemkin-kulisse. For bag facaden skjulte sig, hvad der i en reportage i Ekstra-Bladet i 1950 blev betegnet som "Danmarks ondeste gade". En af bladets reportere, som ellers ikke hørte til branchens mest sarte sjæle, tilbragte to nætter i Nygade og kom herved tæt på et betændt miljø, hvor alle former for ulovligheder florerede. Bemeldte reporter kunne på denne baggrund konstatere, at "Nyhavn er harmløs sammenlignet med denne gade, der rummer mere hårdhed, ækelhed og farer end nogen anden herhjemme".

"Rulleforretningerne"

Størsteparten af de omkring 30 småhuse, den daværende Nygade omfattede, var i nattetimerne smugkroer, der udover mere eller mindre kriminelle elementer også blev hjemsøgt af et klientel, som i en politirapport blev karakteriseret som udenbys gæster - hovedsageligt midaldrende mænd med trang til at bizarre oplevelser.

I oplevelserne indgik blandt andet den tvivlsomme fornøjelse at blive offer for en "rulleforretning". En betegnelse, der dækkede over at miste sin tegnebog enten ved list eller vold. Ifølge politiet var det kun en mindre del af de personer, der blev rullet, som anmeldte det passerede. Formodentlig fordi pågældende ikke brød sig om at figurere i en politianmeldelse, der havde et natligt besøg i Nygade som indfaldsvinkel.

Politiet var altså velkendt med, hvad der udfoldede sig i den berygtede gade og foretog hyppig patruljering, som med mellemrum blev fulgt op med razziaer. De bøder for smugkro-virksomhed, som besøgene af lovens håndhævere affødte, blev nærmest betragtet som en nødvendig driftsomkostning og lagt på priserne. Disse var ellers ret humane. Et par kroner for en øl eller et glas portvin var det gængse. Men så hørte rammerne heller ikke til de mest eksklusive. Det samme kunne siges om det selskab, nattens gæster havnede i, og som udgjordes af tvivlsomme eksistenser som Bisse-Anton, Sundheds-Søren, Mose-egen, Kryster-Frands, Peter Langkniv og Gangstejlen. Sidstnævnte mestrede den sjældne kunst at stjæle tegnebøger med tænderne!

Andre tjenesteydelser

Når politiet gjorde sin entré i Nygade, eller når det - for at blive i den særlige terminologi - "lynede", bredte budskabet om det uvelkomne besøg sig som en løbeild. Med det resultat, at lysene i de små smugkroer slukkedes, skrattende grammofoner blev bragt til tavshed og højrøstet tale forstummede. Når ordensmagtens repræsentanter igen forsvandt, blev nattens udfoldelser genoptaget. Den tiltrækning, Nygade øvede på såvel lokale som tilrejsende, var ikke uden sammenhæng med datidens lukkelov, som påbød restauranter

Nygade set mod Grønnegade. Som det vil fremgå, er der ikke sket de store fysiske ændringer i forhold til 1865-motivet. Kun livet inde i husene gjorde gaden til "Danmarks ondeste".

af pænere observans at dreje nøglen om tidligere på aftenen.

Udover smugkroerne udfoldede der sig også bordelvirksomhed i Nygade. Tjenesteydelserne i den henseende blev udbudt af damer, som gik under betegnelserne Sorte Grete, Moppedissen, Hønen, Loppe-Gudda og Husar-Anna. Også her var der gang i forretningerne få meter fra Vor Frue Kirke og det tilhørende kloster.

Krigen udskød sanering

Nygades status som byens uartige gade udgjorde trods alt et begrænset kapitel i en historie, som har strakt sig over flere århundreder. I 1800-tallet trivedes borgerligheden i bedste velgående i de små huse. Den mindre flatterende epoke var formodentlig blevet af endnu kortere varighed, hvis ikke 2. verdenskrig var brudt ud. I 1939 var Folketingets saneringsudvalg på en rundgang i gaden med det formål at træffe snarlige beslutninger om dens fremtid. Men besættelsestiden og den efterfølgende bolignød kom i vejen for alle planer i den henseende.

Man nåede derfor frem til 60'erne, før der for alvor kom fart i byfornyelsen, og nedrivningen af de gamle huse i Nygade kunne indledes. Forud for opførelsen af de nye beboelsesejendomme i 1970 blev byggeselskabet Contact bestående af fem

almennyttige boligselskaber etableret. Senere overtog Arbejdernes Andels Boligforening administration og udlejning, og ifølge direktør Bent Hougaard udgøres beboerne i dag af såvel pensionister og børnefamilier. Det eneste problem, Nygade har haft siden byfornyelsen, er tilstedeværelsen af narkomaner, som har nødsaget til at aflåse det underjordiske garageanlæg. Men problemet betegnes som generelt for midtbyen og ikke specielt relateret til Nygade.

Gratis værktøj i Vestergade

Men værktøjet er identisk med sprøjter til stofmisbrugere, hvis tilstedeværelse ved Dyk 2'eren ikke værdsættes af forretningsindehavere og beboere i den gamle handelsgade, hvis historie og bygninger ellers lægger op til et nærmere studie.

Vareudbuddet i et broget forretningsmønster byder på lidt af hvert. Det samme kan siges om et pænt antal spisesteder af blandet observans. Men det mest kontroversielle tilbud støder den besøgende på i nr. 29. Her udleveres ifølge et opslag i udstillingsvinduet gratis værktøj - og for at ingen skal være i tvivl om, hvad det dækker over, er teksten ledsaget af en tegning af en sprøjte. At der også udfoldes en form for opsøgende virksomhed, vil fremgå af oplysninger om, at Lisbeth og Kim, der forestår distributionen, kan træffes andre steder i byen på bestemte tidspunkter.

Det kreative værested, der er den officielle betegnelse for Dyk 2'eren, som drives af amtet, udgør ikke et naboskab, der værdsættes særlig højt af Vestergades forretningsdrivende og beboere, fordi den åbenlyse omgang med sprøjter ledsages af handel med stoffer og anden kriminalitet.

Omfanget af denne hersker der ikke ubetinget enighed om. Men tilbage står, at der fixes af et stigende antal narkomaner, hvis tilstedeværelse blandt andet skal ses på baggrund af, at de ikke længere holder til ved toiletterne på Sct. Clemens Torv.

At der i stedet fixes på Dyk 2'erens toiletter, vil blandt andet fremgå af, at medarbejdere hver uge må udskifte en fyldt boks med brugte kanyler. Klientellet af stofmisbrugere skaber utryghed blandt omgivelserne, som af samme grund vil være de sidste til at beklage, hvis socialchef ved Århus Kommune, Leif Jepsens planer om at etablere et alternativt opholdssted for byens narkomaner realiseres. Der tales i denne sammenhæng om en placering i nærheden af banegården - men vel at mærke et sted, som sammenlignet med Vestergade skal være mindre synligt, hvilket alle implicerede parter givetvis vil hilse med tilfredshed. Tilbage er at afvente byrådets reaktion på socialchefens plan til afhjælpning af et problem, der i en årrække har haft skiftende tilholdssteder i den indre by, og som af mange betragtes som mere eller mindre uløseligt

Stinkende mudderpøl

Under alle omstændigheder vil der blive draget et lettelsens suk i den lokale beboerforening, når eller hvis Dyk 2'eren holder flyttedag. For noget attraktivt naboskab

Petersen på hjørnet af Vestergade og Grønnegade kunne tilbyde både kost og logi. Men værelserne var uden bad og farve-TV!

frembyder værestedet - sin mission ufortalt - ikke i den gamle handelsgade, som ellers i andre henseender er et besøg værd. Frem for alt rummer Vestergade Århus-historie for alle pengene i kraft af, at gaden er næsten lige så gammel som byen.

I datidens Århus udgik flere "landevejsgader" fra Lille Torv. En af dem var Vestergade med retning mod Viborg. Her opførtes en trækirke - byens første - der efter at være nedbrændt blev afløst af en kryptkirke, som i dag er placeret under Vor Frue Kirke. Kryptkirken blev opdaget i 1955 og genskabt.

Den ældste del af Vestergade gik kun til Grønnegade, der indtil 1831 hed Skidengyde, hvilket blandt andet refererede til gadernes miserable brolægning. Tværs over Vestergade løb en bæk, som kunne passeres via en primitiv bro. Når bækken blev tilstoppet, hvilket hyppigt forekom, forvandledes den til en stinkende mudderpøl.

Hammelbanen

Vestergades fortsatte forløb havde et knæk mod nord og udmundede i det senere Vesterbro Torv. Først i 1909 ændredes gadebetegnelserne. Vestergade blev ført frem til Vester Allé via en gade, som tidligere hed Møllegade. Vesterport, som udgjorde Vestergades tidligere knæk mod nord, fik sit nuværende navn, mens Møllegade overførtes til den tidligere Garvergyde.

Datidens Vestergade udmundede i Vesterbro Torv. Her underholdes beboerne af militærmusik. I baggrunden det forlængst nedlagte Teglværk.

Som handelsgade oplevede Vestergade sin største periode i anden halvdel af forrige århundrede. Dengang kom landboerne kørende ind gennem Vesterport og afhændede deres produkter til gadens storkøbmænd og fik til gengæld kolonial, manufaktur og isenkram med hjem. Medvirkende til Vestergades storhedstid var også etableringen af Hammelbanen, hvis stationsbygning i dag er identisk med Århus Museums tilholdssted ved Carl Blochsgade. Hammelbanen, der blev nedlagt i 1956, var i 1890'erne årsag til en ophedet lokaldebat med deltagelse af blandt andre Hans Broge. Protestmøder fik gennemtrumfet, at banen ikke blev ført ind til hovedbanegården, men i stedet sluttede ved Mølleengen tæt ved Vestergade, som herved blev mange rejsendes første bekendtskab med byen.

Ved Vestergades udmunding i Vester Allé lå omkring århundredskiftet Hammelbane-Caféen i en lav bygning med et sekskantet havehus. Efter nedrivningen blev caféen i 1916 afløst af Fællesforeningens af Danmarks Brugsforeningers nuværende bygningskompleks, der efter 2.verdenskrig blev suppleret med "Vestgården".

Svaneapoteket

Vestergade anno 1999 rummer en række seværdige bygninger, der fortæller om gadens lange historie. Det gælder ikke mindst det første stykke fra Lille Torv.

Der er fortsat café på hjørnet af Grønnegade, men ejendommen fremtræder nu i velrenoveret skikkelse.

Her ligger blandt andet Svaneapoteket. På apotekets grund lå i midten af forrige århundrede et mindre hus, Kramboden, som blev køb af apoteker August Ludvig Steube. Men på det tidspunkt var byen åbenbart for lille til at have to apoteker. I hvert fald gik Steube konkurs. I stedet overtog senere etatsråd A. Meyer bygningen og opførte i samarbejde med bygningsinspektør V. Th. Walther det nuværende apotek, som var forsynet med en flot gårdhave med springvand.

På den anden side af Svaneapoteket holder Jacob's Bar BQ til i en. bindingsværksgård. I det hele taget skorter det ikke på bindingsværkshuse med historiske detaljer i Vestergade. Eksempelvis fortæller en plade i nr. 5, at her boede sprogforskeren Karl Verner (1846-1896).

Vestergade åbner sig ud mod Vor Frue Kirkeplads, og den nordlige del af gaden ud mod kirken, som oprindelig hed Sct. Nikolai, var længe ubebygget, fordi der her lå en kirkegård. Ved udgravning af Vestergade 44 stødte man på flere skeletter, som senere er placeret i historisk sammenhæng.

Margarine og tobak

Nr. 11 var i 1760'erne beboet af den danske flådes organisator, greve Fr. Danneskiold-Samsøe. Udover at bygge krigsskibe omgav greven sig med musikere og arrangerede både koncerter og operaer i gården i Vestergade. Samme sted lå også Otto Mønsteds fabrikker, hvor der blev fremstillet OMA-margarine.

På hjørnet af Grønnegade foregik en

produktion af en anden karakter. Her opførte tobaksfabrikant Peter Funder i 1821 et bindingsværkshus, som senere blev overtaget af en anden tobaksfabrikant P. Schmalfeld, hvis navn fortsat pryder hjørnebygningen, som i tidens løb er ændret flere gange.

Det samme kan siges om nydelsesmidlerne. At tobakken er afløst af hårde stoffer i Vestergade, vil de færreste betegne som en ændring til det bedre.

Skovriderhus blev til forretningsgade

Industrierne er på vej til helt at forsvinde fra den gamle forretningsgade, der står foran en tiltrængt ansigtsløftning, som i første omgang ikke kommer til at omfatte en iøjnefaldende skønhedsplet.

Der trænger til at blive fikset op i Jægergårdsgade. Så langt er beboere, forretningsdrivende og kommune enige. Men den bebudede ansigtsløftning forløber ikke så hurtigt, som gadeforeningen kunne ønske det. Ifølge foreningens formand, frisørmester Uffe Andersen, har de tilsluttede forretninger bekostet genetableringen af en flagallé, hvis stænger var forsvundet til fjerne kolonihaver, og ny juleudsmykning. Nu afventes med en vis utålmodighed det kommunale medspil i form af blomsterarrangementer og en fornyelse af gadebelægningen. Desuden er politiet inddraget i et ønske om at få fjernet den tunge trafik fra gaden.

Men alt kommer ikke til at ske på én gang. Skønhedsprocessen er indeholdt i en 4-årsplan, som den genopstandne gadeforening må affinde sig med. Det gælder også Uffe Andersen, der ifølge eget udsagn blev valgt som formand, fordi han var den, der sagde mest ved den stiftende generalforsamling!

Mens der har fundet en fornuftig dialog sted mellem gadeforening og kommune, føler foreningens 60 medlemmer sig mere eller mindre magtesløse på et enkelt punkt. En port forsynet med numrene 23 og 25 samt et par faldefærdige boder, som kun delvis skjuler udsigten til en ikke mindre trist baggård, udgør Jægergårdsgades mest uskønne parti. Eneste reelle løsning synes at ligge i at lade en bulldozer jævne de to boder med jorden, men det ville i givet fald krænke den private ejendomsret.

"Kønt er det ikke. Men før eller senere sker der vel noget", mener Uffe Andersen, der ikke gør nogen hemmelighed ud af, at han godt kunne tænke sig, at de to tomme boder, der kun øver tiltrækning på rotter, blev afløst af en ny bygning. Et synspunkt, de fleste forbipasserende i den 275 år gamle gade vil kunne tilslutte sig.

Gartnerens traktørsted

De 275 år refererer til, at der i 1724 blev opført et skovriderhus, som fik betegnelsen Jægergården, i nærheden af den senere Marselisborg Allé, som førte ud til godset af samme navn. Den første beboer, skovrider, Johan Christopher Redder, var en usympatisk person, der døde insolvent. Fra begyndelsen af 1770'erne ophørte Jægergården med at være skovriderhus, men kom i stedet til at fungere som bolig for godsets funktionærer.

Det daværende bryggeri Godthåb på hjørnet af Jægergårdsgade og Godthåbsgade. På det tidspunkt talte Århus en række mindre bryggerier, som senere blev samlet under De forenede Bryggerier.

1788 ansattes Henrik Anton Flentie som gartner "på livstid". Han var af tysk afstamning og søn af en gæstgiver. Tilsyneladende slægtede han faderen på. I hvert fald fik han traktørbevilling på Jægergården. Udover borde og stole i haven bestod etablissementet også af en keglebane, og stedet udviklede sig til et folkeligt udflugtsmål med boder og skiveskydning, selv om det måtte konkurrere med et andet traktørsted Elba ved Spanien.

Et mindre muntert kapitel i Jægergårdens historie forekom i 1831, da lokalerne blev indrettet til at isolere koleraramte, da en epidemi syntes undervejs. Men faren drev stort set over. I stedet blev den gamle bindingsværksgård amtskontor og bolig for amtmanden. Men for at denne kunne bo standsmæssigt blev der opført en ny bygning i empirestil fornemt placeret på en bakketop. Fra at være skovriderhus, traktørsted og forlystelsessted blev Jægergården nu bopæl for byens øvrighed - trods en beliggenhed på den anden side af bygrænsen. Der var heller ingen bebyggelse langs Jægergårdsvej, som mest af alt havde karakter af en privat markvej ud til godset Marselisborg

En saga blott

I 1843 solgte godsets ejer, kancelliråd H.P. Ingerslev, Jægergården til købmand

Det er ganske tankevækkende, at Marselisborggårdens marker gik helt ned til Jægergårdsgade, da gaden blev anlagt. Brostensbelægningen medvirker til at fastholde tidsbilledet.

Andreas Malling for 15.000 rigsdaler. Næste ejer var etatsråd, fabrikant M.P. Bruun, der på et tilstødende areal opførte en klædesfabrik, som samarbejdede med virksomheden Bruunshåb ved Viborg. Men produktionen blev en betinget succes, hvilket fik M.P. Bruun til i stedet at etablere et sukkerraffinaderi i samme lokaliteter. Men heller ikke denne omstilling var særligt indbringende. "Sukkerhuset", som det blev kaldt, er fortsat beliggende ved Brammersgade, hvor det ikke frembyder noget særligt spændende miljø.

M.P. Bruun, som har lagt navn til både gaden og broen på Frederiksbjerg, hvis jordarealer han overdrog Århus Kommune, blev boende på Jægergården til sin død i 1884. Samme år overtog DSB bygningen, som i 1910 blev nedrevet og afløst af den nuværende kontorbygning. Men i takt med afviklingen af centralværkstederne, som tidligere var en af Århus' største arbejdspladser, er også DSB's tilstedeværelse i Jægergårdsgade ved at være en saga blott. Det samme gælder Aarhus Palmekærnefabrik, etableret i 1870, der senere blev til Aarhus Oliefabrik, og som indtil for få år siden dominerede gadens østlige ende.

Fra vej til gade

Mod vest, mellem Bruunsgade og Frederiks Allé, udviklede Jægergårdsgade sig frem mod århundredskiftet. Det var

Fru Wille måtte i 1957 vige til fordel for Folketeatrets kompleks, der fortsat udgør Jægergårdsgades mest markante bygningsprofil.

i samme periode, størstedelen af gadens beboelseshuse blev opført samtidig med, at den fik en voksende betydning som trafikåre. Medvirkende hertil var, at trafikken i nogle år, mens den nye Frederiksbro var under opførelse, måtte ledes via Jægergårdsgade og Bruunsgade.

Men mønstret med, at industrierne lå mod øst og beboelserne mod vest, var trods alt ikke konsekvent. En af undtagelserne udgjorde bryggeriet Godthåb, som gaden af samme navn er opkaldt efter. Godthåb blev senere fusioneret under De forenede Bryggerier, og i stedet for øl kom der mælk ud af hanerne, da et mejeri rykkede ind i lokalerne i Jægergårdsgade.

Også billedet af lave beboelseshuse opført i slutningen af 1800-tallet brydes. I nr. 66 lå et hus, der gik under betegnelsen fru Wille's toft, som ifølge planerne skulle have været indrettet som et mindre torv. I stedet opførtes her i 1957 Folketeatrets kompleks, der uden konkurrence er gadens mest dominerende bygning.

Sit nuværende navn fik Jægergårdsgade først i 1923. Indtil da hed den - i overensstemmelse med sit beskedne udgangspunkt som skovriderhus - Jægergårdsvej.

Nu presser den genetablerede gadeforening på, for at gaden skal stå bedre rustet til at træde ind i næste årtusinde.

Brændevinshandlerens toft blev hovedtrafikåre

Men den seneste ændring i midtbyen har reduceret Fredensgade og Fredens Torvs trafikale rolle, som ellers kan føres tilbage til midten af forrige århundrede, da et konsortium med forretningssans opnåede skattemæssige privilegier, som medvirkede til at sætte fart i byens udvikling.

De omfattende trafikale ændringer, midtbyen står over for, er reelt allerede indledt i Fredensgade. Bilister fra Østergade kan ved udmundingen i Fredensgade ikke længere svinge til venstre mod Fredens Torv, som hermed er blevet en fredelig plads, fordi kørsel i modsat retning fra Mindebrogade heller ikke længere er mulig. Hvorvidt den midlertidige omlægning, der er tale om, bliver af mere

I fotografiets barndom i 1880'erne var det et fast mønster, at folk stimlede sammen foran kameraet, som det er tilfældet her på hjørnet af Fredensgade og Fredens Torv. De mange uniformer lader ingen i tvivl om, at bygningen i baggrunden var identisk med byens hovedposthus.

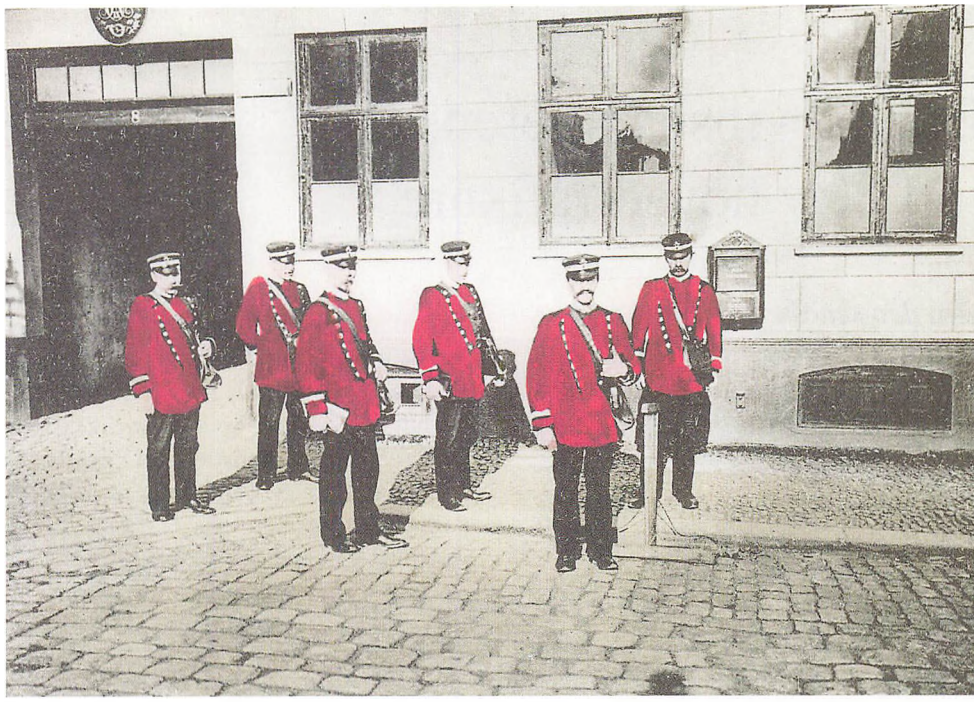

Fredens Torv 8 rummede ved indgangen til 1900-tallet byens hovedpostkontor. Her gør pengeposten sig klar til afmarch.

permanent karakter, vil blandt andet afhænge af, om planerne om en væsentlig udvidelse af Spanien, som indtil videre udgør en af byens værste flaskehalse, realiseres.

Den nye trafiksituation i Fredensgade er hverken populær hos politiet eller stormagasin Salling, hvis udbyggede parkeringshus berøres af omlægningen. Men det ændrer ikke ved tingenes tilstand. Et politisk flertal har villet det sådan.

For Fredensgade indebærer ændringerne, at den gamle gade for første gang siden anlæggelsen for mere end 150 år siden må give afkald på sin rolle som trafikåre. Fredensgades storhedstid i den henseende blev skabt, da Frederik VII indviede byens første banegård ved jernbanens åbning i 1862. På det tidspunkt var Ryesgade endnu ikke anlagt, hvorfor datidens trafik mellem banegård og de centrale torve gik via Fredensgade, Mindebro og Skolegade. Ryesgades etablering i 1870'erne ændrede ikke umiddelbart dette forhold. Man skulle frem til 1884 og Sct. Clemens Bros åbning, før Søndergade overtog Fredensgades rolle som gennemfartsvej.

Toften på bymarken

Det var en brændevinshandler og to prokuratorer med sans for forretninger, der stod bag Fredensgade og Fredens Torvs tilblivelse omkring 1850. Udover at sælge brændevin var Søren Thomsen også

værtshusholder, solgte røget flæsk og drev en vognmandsforretning. Men frem for alt var han jordbesidder, og det var på hans toft på bymarken, den nye udfaldsvej mod syd kom til at ligge. Indtil det tidspunkt var Frederiksgade og Dynkarken stort set ene om at rumme den første sparsomme bebyggelse syd for åen.

For at komme videre i byudviklingen oprettede Søren Thomsen sammen med overretssagfører og senere stiftamtmand T.C. Dahl og prokurator J. Chr. Hee et interessentskab, som erhvervede ejendommen Trods Katholm og tilhørende haveareal med det formål at skabe sammenhæng mellem Fredens Torv og Fredensgade, hvis navne refererede til den netop afsluttede treårskrig.

En af de første bygninger, der blev opført ved torvet, var i 1852 ramme om en industriudstilling. Også i fortsættelsen viste trekløveret bag konsortiet handlekraft ved at ansøge om, at de nyopførte huse blev fritaget for afgifter til toldvæsnet og bygningsafgifter i en 20-årig periode. Det skattemæssige aspekt lå i, at Fredens Torv/Fredensgade var beliggende uden for den såkaldte konsumtionslinie, som omhandlede afgift på fødevare. Men denne side af ansøgningen fik ingen praktisk betydning, fordi komsumtionen umiddelbart efter ophævedes.

De første huse

Det var af væsentlig større betydning, at interessentskabet ved kongelig resolution fik bevilget "frihed for bygningsafgift såvel som for de bygninger og disses grunde gående kommuneafgifter", som det hed i datidens knudrede formulering. Den skattemæssige begunstigelse, som efterfølgende var med til at sætte fart i byggeriet på torvet og den tilstødende gade, skulle først gennem en kommissionsbehandling, men det var så "heldigt", at T. Chr. Hee som konstitueret borgmester var medlem af kommissionen !

Samme Hee var også blandt de første bygherrer på torvet, hvor han opførte bygningen i nr. 6, der stadig eksisterer - ganske vist i ændret skikkelse. Den konstituerede borgmester blev nabo til postmester Federspiel, som på samme adresse drev byens hovedpostkontor. T. Chr. Hee indrettede også kæmnerkontor i sit hus - i øvrigt til stor fortrydelse for byens befolkning, der "skulle helt uden for byen for at betale skat". Større var Århus på det tidspunkt ikke.

Det gamle posthus er stadig let at lokalisere - blandt andet i kraft af Posthussmøgen, der hører til den indre bys smutveje, og som fører op til strøget i Søndergade. Funktionen som posthus ophørte i 1905.

Bispegården

På den anden side af torvet opførte Søren Thomsen allerede i 1847 et treetages pakhus, der i renoveret skikkelse kan lokaliseres i nr. 3. Men byggeaktiviteten gik trods alt ikke hurtigere, end at der også blev plads til havekolonien Fredens Have, hvis jord tilsyneladende var upåklagelig. I hvert fald blev der dyrket rødbeder, som vejede op til 11 pund.

I 1857 var husrækkerne nået frem til hjørnet af Fredensgade og Sønder Allé. Her opførte herredsfoged Christian Willemoes en herskabelig bolig, hvis velbevarede arkitektur stadig er værd at kaste et blik på. "Bispegården", som bygningen

kaldes, stod Willemoes i 62.000 rigsdaler.

Det sidste stykke af Fredensgade på den anden side af Sønder Allé er interessant ved, at rutebilstationens nuværende areal tidligere var godsbanegård og rangerterræn. Rutebilstationen kom først til, da godsbanen i 1923 flyttede til Mølleengen.

Et af de ældste firmaer i Fredensgade er Anthon Thorup & Søn, vin en gros, der holder til i nr. 28, og som kan føres tilbage til 1893. Et foretagende med atmosfære og uændret adresse i hele sin historie. Men ellers hører gaden, som brændevinshandler og prokurister etablerede for 150 år siden, ikke længere til byens mest attraktive. Et forhold, som den seneste trafikale omlægning næppe er i stand til at ændre til det bedre.

Træerne forsvandt, og alléen blev til en gade

Alligevel er den nuværende opdeling i Nørregade og Nørre Allé et kompromis uden indlysende logik, hvilket på den anden side ikke ændrer ved den oprindelige gangstis trafikale betydning i det århusianske gadebillede.

Indkørslen til Nørregade fra Nørreport frembyder et vue til to tidsaldre på hver sin side. Mens husrækken til højre kan føres tilbage til århundredskiftet, domineres den østvendte side af en moderne beboelse uden forretninger. Alligevel skal man frem til minitorvet ved Paradisgade, før to træer erindrer om, hvorfor dette afsnit af Nørregade tidligere hed Nørre Allé - uden at det bør foranledige nogen til at identificere de to træer med dem, der blev plantet for snart 200 år siden ved alléens anlæggelse. En beplantning, der først blev hæget om, men som siden blev offer for byudviklingen. Nørre Allé, der delvis blev til Nørregade, må trøste sig med, at den gamle allé i den henseende deler skæbnefællesskab med andre århusianske lokaliteter.

Den oprindelige Nørre Allé indgik i en gangsti, der ved begyndelsen af forrige århundrede var kendt under betegnelsen "vejen bag byen", og som også omfattede Sønder Allé og Vester Allé. Det kan være fristende at tale om datidens ringvej rundt om Århus, men reelt var der tale om en lang mudderpøl, hvis forfatning gjorde den mere eller mindre ufremkommelig for hestekøretøjer. Men helt uden kvaliteter var strækningen alligevel ikke. Faktisk var der tale om en naturskøn promenade, der i 1825 opnåede anerkendende omtale i en københavnsk avis, der sendte en medarbejder over til den forvoksede landsby, Århus på det tidspunkt havde karakter af.

Det var borgmester Fleischer og oberst Høegh-Guldberg, som tog initiativ til gangstiens forvandling til allé. De to fremtrædende borgere, der stod bag en slags interessentskab, iværksatte den første træbeplantning, og samtidig blev vejen gjort nogenlunde kørebar ved tilførsel af grus.

Smuglervej

Men det var ikke alle århusianere, der værdsatte projektet, som senere blev overtaget af Århus Kommune. De nyplantede træer blev ikke sjældent udsat for hærværk, hvilket nødsagede borgmester Fleischer til i lokale aviser at udlove en dusør på 15 rigsdaler for anmeldelser, der førte til pågribelse af de personer, som stod bag beskadigelsen af de "i grøde stående træer".

Også i andre henseender udgjorde den

Selv om sporvognene har holdt deres indtog i Nørregade, er der også plads til barnevogne.

senere Nørre Allé en kontroversiel vej ind til byen. Adgangen til denne skete via de porte, hvis navne fortsat optræder på bykortet. Ved byportene blev landmænd, der bragte fødevarer ind til den lokale befolkning, afkrævet den såkaldte komsumtionsafgift, der i lighed med nutidens skatter og afgifter ikke var synderlig populær. Det forklarer baggrunden for, at den senere Nørre Allé indgik i en smuglerrute, der via nærliggende haver førte varerne frem til aftagerne. Det var derfor en offentlig hemmelighed, at de købmandsgårde, der lå mest hensigtsmæssigt placeret i forhold til smuglervejene, var de mest velhavende !

Smigrende for Nørre Allé, der først blev navngivet i begyndelsen af 1870'erne, var heller ikke alleens tilstand, der i samme periode blev betegnet som et "utilgiveligt svineri" - blandt andet forårsaget af en åben rendesten, som var tilholdssted for alverdens skarn og uhumskhed. Det kunne derfor ikke undre, at der skulle en tyfusepidemi til for at åbne byrådets øjne for, at noget måtte der ske. En rapport konkluderede, at tyfusårsagen skulle søges i drikkevandets tilstand samt den manglende brolægning, som blev iværksat kort efter.

Nej til Pedersen

Opdelingen i Nørregade og Nørre Allé skete i 1874, men hvorfor Guldsmedgade i dag udgør skillelinien mellem de to betegnelser synes uden større logik. I de følgende år tog bebyggelsen fart, og der blev opført flere kendte bygninger, der fortsat

Sporvognsepoken er ophørt i Nørregade. Skinnerne dækkes med asfalt i 1971.

står. Det gælder eksempelvis Århus Tekniske Skole og Århus Højere Pigeskole, som senere blev til Elise Smiths Skole.

Men træerne, der gennem adskillige år var blevet hæget om, generede i stigende grad byggeaktiviteten. Det kom blandt andet til udtryk i en ansøgning fra tømmermester L. Petersen, som i 1886 i en henvendelse til byrådet ansøgte om, at "de tvende ud fra min ejendom nr. 66 i Nørre Allé værende lindetræer måtte blive fældet". Som begrundelse anførte tømmermesteren, at træerne berøvede lejlighederne sollyset, hvilket skadede børnenes sundhed. Men ansøgningen gjorde ikke større indtryk på "byrødderne", der replicerede, at Petersen burde have taget højde for træernes tilstedeværelse forud for byggeriet. Alligevel tillod man allernådigst, at der måtte foretages en beskæring.

Men udviklingen lod sig i det lange løb ikke stoppe. I takt med den fortsatte

Hummels Hotel er forlængst forsvundet, ligesom det ikke længere er muligt at køre til og fra Norsgade. Til gengæld er trafikken blevet væsentligt intensiveret i Nørregade/Nørre Allé.

bebyggelse forsvandt flere og flere af de oprindelige træer - for helt at forsvinde omkring århundredskiftet.

Villaerne bryder mønstret

Sit afgørende gennembrud som hovedtrafikåre i det centrale Århus fik Nørregade i 1891, da Guldsmedgade, som indtil det tidspunkt var udmundet i Klostergade, blev ført igennem til Nørregade. Den nye status blev yderligere understreget ved den elektriske sporvejs etablering i 1904.

I den modsatte ende, som fastholdt allébetegnelsen, forsvandt det landlige miljø ved etableringen af teglværket ved det nuværende Vesterbro Torv.

Når Nørregade/Nørre Allé i dag frembyder et uensartet helhedsindtryk, er det ikke uden sammenhæng med en lang byggeperiode. I gadebilledet indgår blandt andet to gudshuse med to meters mellemrum - nemlig den apostolske kirke og missionshuset Carmel. På den anden side af alleen brydes gadebilledet i nr. 42-44 af tre villaer, der udgør noget af det ældste af den nuværende allé. Det var ellers hensigten, at der på dette areal skulle have været opført et fattighus eller alternativt nogle arbejderboliger. Men ingen af projekterne blev realiseret, og i stedet erhvervede købmand R. Larsen grundstykket og indledte en udstykning, som førte til opførelsen af de intakte herskabsvillaer. Interessant i denne sammen-

hæng er den lille tværallé, hvor træerne har overlevet, og som tidligere gik under betegnelsen Solitudevej.

Den fotograferende skrædder

En af de tilbagetrukne villaer var i forrige århundrede beboet af skræddermester Ketel Ketelsen. Når det er dennes fortjeneste, at en ret spændende side af den århusianske lokalhistorie er blevet fastholdt for eftertiden, skyldes det ikke så meget Ketelsens kvaliteter som skrædder - men nok så meget som fotograf. Sønderjyden Ketelsen var en ivrigt amatørfotograf, der efterlod omkring 250 optagelser fra Århus i anden halvdel af forrige århundrede. Optagelserne fra fotografiets barndom befinder sig blandt andet i Den Gamle By, som er i besiddelse af Ketel Ketelsen prøvekollektion med henblik på billedsalg.

Interessant er også Norsgades udmunding i krydset Nørregade/Nørre alle. Her indrettede en forhenværende politimand N.N. Jørgensen i en af de første ejendomme, der blev opført, beværterstedet Nørrelyst. Senere lå her Hummels Hotel, ligesom ældre århusianske biografgængere erindrer Fotorama med de hårde træsæder. I dag er den gamle biografbygning forlængst afløst et moderne forretningsbyggeri. Men ellers er gadeprofilen fra århundredets begyndelse stort set fastholdt, og større ændringer synes heller ikke umiddelbart forestående.

Hjemsted for krigshelt, buspioner og tandpleje

Middelaldergaden Graven opstod ved påfyldning af de gamle befæstningsgrave, som beskyttede byen mod ubudne gæster med aggressive hensigter.

Der står 1761 over indgangspartiet til ejendommen i Graven nr. 20, men håndværkere, der er i gang med en tiltrængt renovering af den gule bygning, mener at vide, at den er endnu ældre. Under alle omstændigheder lader huset, der fremover bliver domicil for et rådgivende ingeniørfirma, ingen i tvivl om, at vi befinder os i det gamle Århus, hvilket yderligere understreges af, at den ene af husets tidligere hoveddøre befinder sig i Den Gamle By. Ved brandtaksationen efter opførelsen var huset ejet af urmager Søren Zønnichsen Buxlund. Den nuværende hovedfa-

Husrækken 26-14 i Graven for mere end 100 år siden. Selv om det ikke fremgår klart af billedet, reklameres der for "fransk vask og strygning".

Hestekøretøjer og brobelægning på dette motiv fra Graven med retning mod Klostergade lader ingen i tvivl om, at der er tale om 1900-tallets begyndelse.

cade blev skabt ved en ombygning i 1905, og hvis man skraber sig gennem mange lag kalk, vil der komme bindingsværk til syne.

Graven blev anlagt før år 1500, hvilket blandt andet vil fremgå af en bog over "jordskyldnere", som i 1562 omtaler mester Ribers grund på Nørregrav og Volden.

I Middelalderen var Århus ikke sjældent udsat for "besøg" af ubudne gæster med aggressive hensigter, hvilket forklarer tilstedeværelsen af de befæstningsanlæg i form af volde og grave, der omgav byen. Betegnelsen Graven menes opstået ved, at der blev foretaget påfyldning af de gamle befæstningsgrave. At der fandtes flere grave, vil fremgå af, at den nuværende gade korrekt udtales med et langt a som følge af den oprindelige flertalsform.

Selv om middelalderen fortsat er repræsenteret i Graven, er størsteparten af de lave huse fra forrige århundrede. Tæt ved Mejlgade - nærmere betegnet i nr. 3 - mødes fortid og nutid i smuk harmoni. Her lå for kun en halv snes år siden et faldefærdigt bindingsværkshus, der ikke var nogen pryd på hverken gaden eller byen som helhed. Men i 1989 blev huset nedrevet og genopført i gammel skikkelse af arkitektfirmaet Kjær & Richter, der hermed ydede et vægtigt bidrag til gadens forskønnelse. I dag er huset ramme om liberale erhverv. Et mønster, der går i igen i andre af husene i Graven, hvor gammelt og nyt gennemgående har det godt med hinanden i hjertet af det såkaldte latinerkvarter.

Her snurrer borene

For århusianere i alle aldre er en tur forbi den tilbagetrukne bygning i nr. 21 egnet til at vække ikke særligt behagelige erindringer. Her ligger den kommunale skoletandpleje, hvor boremaskiner af mere eller mindre humane konstruktioner har arbejdet siden 1917. I dag indtager

Graven i nutidig skikkelse kendetegnes gennemgående af velbevarede huse, som bærer deres alder pænt.

bygningen, hvor tusindvis af skolebørn i tidens løb har sat sig "i stolen" med kold sved på panden, en ændret rolle i den kommunale tandpleje. Medvirkende hertil er primært, at der er færre skoler end tidligere i den indre by, og at eleverne gennemgående har sundere tænder.

"Samtidig har de fleste skoler fået deres egen tandpleje. Derfor beskæftiger vi os i Graven med specialbehandling og tandregulering", oplyser viceovertandlæge Peter Bertelsen.

Bygningen, hvor tandplejen holder til, er opført af Århus Kommune i 1876 efter arkitekt Carl Langs tegninger og rummede oprindeligt en stiftelse, inden de første skoletandlæger rykkede ind.

Ved østsiden er det muligt via Rosenpassagen at fortsætte ud i Rosengade. På den anden side af tandplejen udgør Karetmagergården opført af karetmager C. Hansen i samme periode et andet eksempel på renovering med pietetsfølelse. En tur gennem porten til baggården kan anbefales byvandrere.

En rigtig krigskarl

Også den anden side af gaden rummer såvel lokalhistorie som arkitektoniske detaljer, der er værd at fordybe sig i. Det gælder eksempelvis porten til nr. 8, som Niels Snedker var med til at opføre i 1642. Mellem to stolper er der indsat et stykke af en porthammer forsynet med et bomærke med initialerne N.S. Bygherre var ganisonskirurg M.A. Haahr.

Den hvide naboejendom i nr. 10 var i en snes år fra 1865-85 beboet af en vaskeægte krigskarl i form af dragonoberst Nicolaj Stabel Broch, der allerede som 17-årig kom til prins Ferdinands dragonregiment med hjemsted i Århus. Obersten udmærkede sig i krigen 1848-50 ved som eskadronchef for 3. dragonregiment at nedkæmpe fjendtlige styrker fra Kurhessen i en historisk træfning ved Nørre Snede. Krigshelten tilbragte sit otium i en 6-værelses lejlighed i Volden, hvor han gerne fortalte om sine erindringer på slagmarken. I øvrigt var obersten ikke den eneste dragon, der slog sig ned i Volden. Det samme gjorde flere ritmestre.

Hestetrukne sporvogne

Ejendommen, hvor oberst Broch boede, tilhørte i samme periode vogn A.P. Dyhr, hvis søn J.C. Dyhr tog over ved faderens død i 1881, og som kom til at indtage en central rolle i de følgende års kollektive trafik i Århus. Dyhrs vognmandsforretning indgik i de hestetrukne sporvogne, der måtte indstille virksomheden allerede i 1883. I stedet indtrådte han i Århus Omnibus-Selskab, der transporterede folk mellem de to banegårde i henholdsvis den nordlige og sydlige bydel.

Trods selskabets navn var der fortsat tale om hestetrukne busser, der afgik hver halve time fra hver sin banegård. Herved behøvede Dyhr kun at indsætte to vogne. Da denne epoke i den kollektive trafik blev indstillet ved de elektriske sporvognes entré i 1904, beskæftigede vognmanden i Graven 20 ansatte og 34 heste i omnibusdriften.

Ingen modegade

Men sporvognens indtog kunne ikke stoppe den handlekraftige vognmand , der stod på udviklingen og derved blev pioner på automobilområdet. Ved slutningen af 1. verdenskrig vendte han tilbage til lokaltrafikken ved at etablere en busforbindelse mellem Store Torv og Åbyhøj. Den indsatte bus havde tidligere tilhørt Hotel Royal til at afhente tilrejsende gæster.

Placeringen i det ældre bybillede vil fremgå, af at Graven fortsætter i Klostergade, der tidligere var byens nordligste gade. Graven lå altså i udkanten af byen, hvilket siger et og andet om den mellemliggende udvikling.

En spadseretur i Graven efterlader indtrykket af en middelaldergade, der i flere henseender har formået at tilpasse sig tidens krav, og som udover at være bopæl for en del mennesker også er ramme om foretagsomhed af vidt forskellig karakter. Sagt med et lidt forslidt ord savner Graven ikke miljø, selv om den i modsætning til andre af de smalle gader i latinerkvarteret ikke er kommet "på mode".

Skeletternes tilholdssted blev åndehul med fontæne

Respekten for gravfreden på den tidligere kirkegård, som nu udgør Frue Kirke plads, var ikke lige udtalt. I hvert fald blev det påtalt, at der hang vasketøj til tørre!

Århus er ikke ligefrem overforsynet med vandkunst. Et forhold, der ikke bliver bedre af, at billedhuggeren Jens Flemming Sørensens skulptur og fontæne med de fire granitsøjler på et bronzefundament siden august har været savnet på Frue Kirke Plads, hvor den ellers har stået siden 1979.

Baggrunden for fontænens midlertidige fravær er det kalkholdige vand, der forsyner byen, og som har tilkalket kunstværkets vandtilførsel. Ifølge den kommunale naturforvaltning, som forestår den igangværende renovering, er det nødvendigt at forny alle elementer, der vedrører den vandtekniske side af sagen. Samtidig vil vandtilførslen fremover blive baseret på et mere miljøvenligt recirkulationssystem. Desuden afkalkes fontænens bronzeelementer hos den samme bronzestøber, som medvirkede ved tilblivelsen for en snes år siden.

Når vandet igen begynder at risle ved granitsøjlerne, vil fontænen igen indtage en plads i omgivelser, som har haft en omskiftende historie. Dels i kraft af flere århundreder som kirkegårdsareal - og senere ved tilstedeværelsen af en husrække, som fik et afsnit af Vestergade til at vende ryggen til den kirke, som pladsen har fået navn efter.

Da fontænens fundament blev fjernet ved renoveringens indledende fase, stødte man på noget af det ældste Århus i form af rester af en kirkegårdsmur og en såkaldt kassebrønd fra det 12. århundrede. Inden arbejdet kunne genoptages, fik arkæologer fra Moesgård lov til at studere denne fjerne side af byens historie nærmere.

Til april skulle man være klar til at genåbne fontænen ved Frue Kirke Plads. Det sker efter planen samtidig med, at vandet sættes i gang ved byens øvrige springvand.

Vasketøj mellem gravstene

Pladsens fortid som kirkegård dukker op adskillige steder i lokalhistorien - ofte i sørgmuntre versioner. I 1794 var der eksempelvis en borger, der efterlyste et lam, han havde tøjret på kirkegården - og i 1802 forkyndte en annonce, at der ville blive afholdt auktion over 19 gravstene, hvis inskriptioner var udvisket. At respekten for gravfreden ikke var lige udtalt, kom også til udtryk, da en inspektion af kirkegården afslørede, at stedet blev

I 1936 blev det besluttet at skabe et større rum omkring kirken ved at nedrive en række huse i Vestergade. Her er arbejdet med kirkepladsens udvidelse i fuld gang.

anvendt til at hænge tøj til tørre. Denne anvendelse blev forbudt, og som det hed i et opslag "vedkommende, der handler derimod, vil blive draget til ansvar".

Der fandt fortsat begravelser sted på arealet frem til forrige århundredes begyndelse. Men i 1840'erne blev en del af kirkegården udstykket til byggegrunde, hvilket ikke var uden sammenhæng med anlæggelsen af den nye Søndre Kirkegård. Det førte til opførelse af en husrække med facader ud mod Vestergade, selv om det ikke skete uden indsigelser fra folk, der hellere ville have anlagt et brændselstorv, som byens efter pågældendes opfattelse havde mere brug for.

Men indsigelserne ufortalt blev der foretaget udgravning til husenes fundering, og under dette arbejde stødte man på en del skeletdele og uniformsrester, der blev identificeret med spanske soldater, som opholdt sig i Århus i 1808.

"Harmonien"s selskabsliv

I forhold til den nuværende Frue Kirke Plads lå kirke og kloster tidligere mere indeklemt i bybilledet. Det samme var i øvrigt tilfældet med domkirken i forhold

til Bispetorv. Da der efter 1. verdenskrig blev taget skridt til at frilægge området omkring domkirken, bredte denne inspiration sig til Vor Frue Kirke. Tanken om at nedrive de bygninger, der fra Vestergade spærrede for udsigten til kirken, vandt stigende tilslutning i byrådet, hvilket førte til opkøb af ejendommere 12-22. I 1937 var nedrivningen afsluttet og vejen til etablering af et grønt område banet.

Også området vest for kirkens hovedindgang ændrede i samme periode totalt karakter. Her lå blandt andet en ejendom, som var hjemsted for foreningen "Harmonien"s selskabsliv i forrige århundrede. Også Århus Håndværkerforening havde her sine første lokaler. Bygningen ejedes af købmand Mads Hansen Ring, som i 1861 oprettede stiftelsen "Rings Minde" omkring hjørnet ved Nygade. "Harmonien"s aktiviteter ebbede efterhånden ud, og i 1930 indviede Dansk Kvindesamfund det store bygningskompleks, der stadig udgør en af pladsens mest markante profiler.

Den tidløse kirke

"Kvindernes Hus" tegnet af stadsarkitekt Fr. Draiby og omfattede 48 lejligheder til "enlige, selverhvervende kvinder" kom også til at spille en betydelig rolle i det århusianske selskabs- og foreningsliv. Her lå tidligere restaurant "Klostergården". Et navn, der vækker genklang hos, mange ældre århusianere. I dag rummer de samme lokaliteter det orientalske spisehus "Lotus".

Også 60'ernes sanering af den tidligere så berygtede Nygade var medvirkende til at skabe et mere tiltalende miljø omkring byens ældste kirke. Eneste disharmoni udgøres af et klientel af stofmisbrugere og drankere, som også føler sig tiltrukket af det grønne åndehul, hvilket i årenes løb har affødt forskellige beboerindsigelser. Men det ændrer ikke ved Frue Kirke Plads kvaliteter som grønt område. Med en kirke, der afspejler tidløsheden i en ellers forgængelig verden, som det dominerende midtpunkt.

Her har paradiset kendt bedre dage

Fortiden forekommer mere interessant end nutiden i Paradisgade, hvis historie spænder fra kongelig grundstensnedlæggelse over iseventyr til schalburgtage.

Det mørkelagte Århus var på vej ind i den sidste krigsvinter. Julestemning var det så som så med. Dertil havde de mange schalburgtager og andre terrorhandlinger for skræmmende en virkning på byens befolkning. Natten til 2. december 1944 fik den spændte atmosfære en yderligere understregning, da håndværkerforeningen i Paradisgade raseredes af en bombebrand foranstaltet af besættelsesmagtens danske håndlangere.

Schalburgtagen i Paradisgade kostede også et dødsoffer. Liget af en servitrice blev under oprydningen fundet i de røgsværtede ruiner. Senere kom turen til Guldsmedgade. Men det er en anden historie.

I dag, mere end et halvt hundrede år senere, eksisterer krigens spor stadig. Aarhus Haandværkerforenings smukke hovedbygning indviet i 1866, blev aldrig genopført, hvilket mange fortsat beklager. I stedet vender en hal tilhørende Århus Maskinmester Skole en alt andet end spændende bagside ud mod Paradisgade.

Forud for sit triste endeligt havde håndværkerforeningens domicil udover at rumme en laugsal gennem mere end 75 år været samlingssted for selskabs- og foreningsarrangementer af enhver art. Også koncert- og teaterselskaber lejede sig ind i den smukke, rigt dekorerede festsal, som suppleres af en restaurant, mindre selskabslokaler, læseværelse og keglebane.

Men selv om håndværkerforeningens hovedbygning ikke længere eksisterer, er det alligevel muligt at finde spor af denne epoke i Paradisgade. En nabobygning, der oprindeligt var indrettet som en stiftelse og asyl for "trængende håndværkere og deres enker", slap uskadt fra schalburgtagen og står fortsat. Det samme gælder den tilbagetrukne bygning, der i dag rummer biografen "Øst for Paradis" med tilhørende café.

Opbud af blåt blod

Grundstensnedlæggelsen til asylbygningen var i øvrigt en celeber begivenhed. Hverken før eller senere har så meget blåt blod været samlet i Paradisgade. Til stede denne junidag i 1866 var udover kong Chr. IX og kronprins Frederik også den russiske prins, storfyrst Alexander Alexandrowitch samt borgmester U.C. von Schmidten og håndværkerforeningens bestyrelse. Bygningen var tegnet af kgl. bygningsinspektør W. Th. Walther, hvis

Fortidens Paradisgade med Studsgade i baggrunden. Plakatsøjlen med den løgformede kuppel vidner om en tid, da der var tid og råd til detaljer. I midten til venstre med de spidse gavle ses byens ældste skolebygning

svigersøn, arkitekt Ludvig A. Petersen i 1889 var ansvarlig for, at asylbygningen fik tilført en tredje etage, som harmonerede med den øvrige arkitektur.

Den fortsatte tilstedeværelse af håndværkerforeningens hovedbygning ville have pyntet på Paradisgade, som i dag ikke ligefrem er nogen pryd på det indre bybillede. Men det gør på den anden side ikke gadens historie og et par ligeledes forhenværende institutioner mindre interessante.

Paradisgades historiske udgangspunkt var i begyndelsen af 1800-tallet et velanlagt haveareal i forbindelse med Paradisgården beliggende i området mellem Studsgade og Nørregade. Her blev der i 1862 etableret en tværgade, hvis navn måtte afgøres ved lodtrækning i byrådet. Alternativet til Paradisgade, som blev det foretrukne, var Nørre Tværgade.

Byens ældste skolebygning

I umiddelbar forlængelse af Paradisgades etablering fik gaden to institutioner. Allerede i 1862 opførtes den ældste eksisterende skolebygning i Århus. I en vinkelbygning bestående af forhus med en nordlig fløj indrettedes en friskole, der senere fik folkeskolestatus. I 1904 fik skolen en tilbygning, der indrettedes til overlærerbolig. Frem til 1919 var der tale om en ren pigeskole, og da dette forhold ændrede sig, blev der opretholdt en skarp adskillelse mellem piger og drenge. For at hindre enhver form for "fraternisering" mellem

Håndværkerforeningens hovedbygning, der blandt andet rummede en smuk festsal, i sine velmagtsdage. Schalburgtage i december 1944 satte et brutalt punktum for dette kapitel i det århusianske selskabsliv

de to køn fandt undervisningen sted på forskellige tidspunkter af dagen. Efter mere end 100 års virksomhed ophørte den gamle skoles rolle i 1972 som følge af udflytningen fra midtbyen, og efter et kortvarigt kapitel som skolebibliotek har bygningen siden 1988 været anvendt til undervisning af Arkitektskolen.

En institution af en helt anden karakter var isvaflerne fra Paradisgade, der i en periode fra før 1. verdenskrig og frem til slutningen af 60'erne udviklede sig til intet mindre end en legende. For isvaflerne var både billigere og mere velsmagende end de lokale alternativer, hvilket i sommertiden skabte en sand folkevandring til Paradisgade. Også udenbys gæster kendte vejen til denne delikatesse, som blev skabt af et indvandret ægtepar fra Odense.

Ægteparret Rasmus og Nielsine Nielsen slog sig ned i Århus omkring århundredskiftet, hvor begge fra starten viste stor foretagsomhed. Mens gemalen arbejdede som maskinarbejder, drev fruen først en syskole, inden hun åbnede

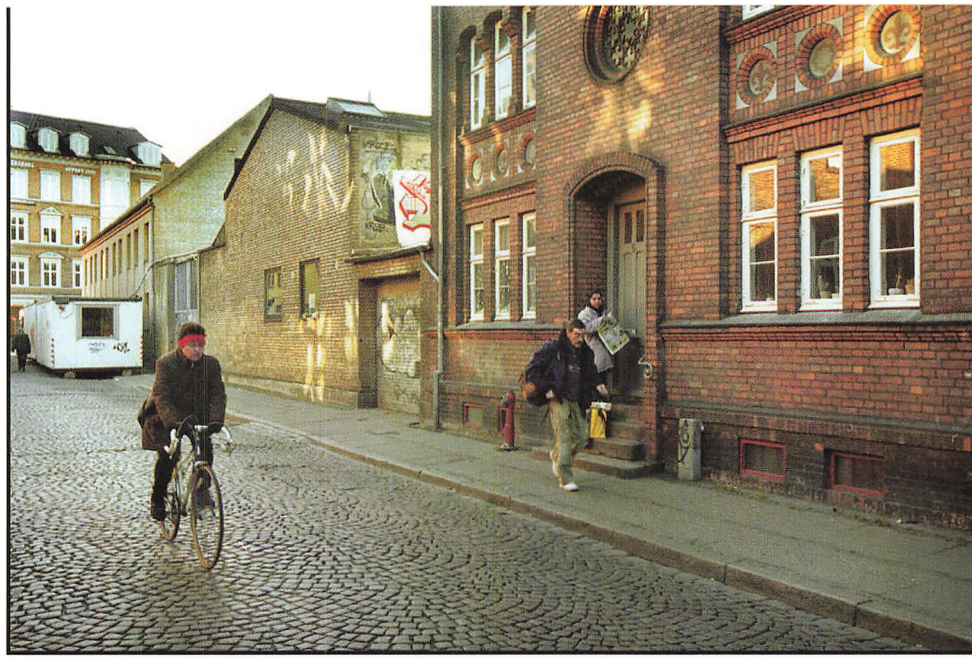

Bagfacaden af den maskinhal, der har afløst håndværkerforeningens bombespængte hovedbygning i Paradisgade, har ikke samme arkitektoniske kvaliteter som forgængeren, hvilken præger gaden som helhed.

en grøntforretning, der blandt andet lokkede med slikfigner. Begrebet dækkede over fladtrykte figner, der blev sat på pinde og dyppet i varm sirup. I 1909 flyttede ægteparret til hjørnet af Studsgade og Paradisgade, og i kraft af naboskabet til skolen var der fra starten sikret en pæn kundekreds.

Foretagsom vaffelmutter

Men iseventyret indledtes først i 1913, da fru Nielsen, som blev bedre kendt som "ismutter" eller "vaffelmutter", fik idéen til at fryse is og bage vafler. Produktionen fandt sted under yderst beskedne former. Mælkeisen blev fremstillet af creme og frosset i en maskine med en spand, der kun rummede fire liter, og som blev håndrejet i et kar med en kuldeblanding bestående af is og salt. Vaflerne blev bagt efter en gammel norsk familieopskrift.

Men isvaflerne savnede ikke aftagere, og forretningen udviklede sig så hurtigt, at ægteparret Nielsen måtte flytte deres private beboelse op på loftet for at få plads til produktionen, som effektiviseredes ved, at Rasmus Nielsen i kraft af sine håndværksmæssige kvaliteter udviklede Jyllands første eldrevne frysemaskine samt en forbedret version af ovnen til vaffelbageriet. Det skabte specielt i sommertiden lange køer foran forretningen i Paradisgade, hvor kunderne gerne betalte 10 øre for en isvaffel - og 15 øre, hvis

man ønskede flødeskum til. Det var også muligt at nyde en portion is til 35 øre i et serveringslokale.

En institution forsvandt

I 1932 var tidspunktet kommet til et generationsskifte i vaffelbageriet i Paradisgade. Sønnen Harry Rosenlund Nielsen tog over og udbyggede aktiviteterne med en kaffebar i naboejendommen. Sit højdepunkt oplevede forretningen under besættelsen, da udbuddet af fornøjelser var i bund, hvilket skabte grundlag for at arbejde i toholdsskift i vaffelbageriet. Senere hørte et besøg i Paradisgade til de faste ritualer for konfirmander, der fejrede "blå mandag"

Men i 1972 var det hele forbi. Harry Rosenlund Nielsen følte, at alderen trykkede og drejede nøglen om. Siden har Århus aldrig været det samme - i hvert fald ikke set fra et ismæssigt synspunkt!

Til gengæld har Paradisgade været biografgaden siden 1978, da en restauratør, der drev værthuset "Æsken", sammen med en bartender fandt, at byens filmudbud lod noget tilbage at ønske og i konsekvens heraf indrettede sig i resterne af håndværkerforeningen. Som premiereforestilling valgte de nye biografejere "Øst for paradis". Et navn, der siden er blevet fastholdt i den ydmyge biograf med de "smalle" film. Biografen i Paradisgade har fra starten været oppe mod stærke kræfter og truedes en overgang med lukning, da myndighederne af hensyn til brandfaren krævede en nødudgang etableret.

En nedslidt gade

Men problemet blev løst, og efter at "Øst for Paradis" er begyndt at modtage kulturstøtte, synes biografen at være kommet ind i smult vande. Måske bliver der henad vejen råd til at skabe lidt mere præsentable indgangsforhold - med mindre de nedslidte trapper bevidst fastholdes som et element i biografens særlige image.

Hvis Paradisgade kan opvise en i flere henseender interessant fortid, er nutiden til gengæld mindre prangende. Gaden virker gennemgående nedslidt. Det gælder også den chaussébrolægning, som gaden fik i 1910 - i øvrigt som den første i Århus. Trods slitage og mangelfuldt vedligehold er den vifteformede brolægning værd at kaste et blik på, fordi den viser noget af det Århus, der "var engang".

Da støjen spolerede fru Heibergs nattesøvn

Heller ikke med hensyn til lugte levede Rosensgade ubetinget op til sit navn i datidens Århus.

I 1871 overnattede datidens største danske skuespillerinde, Johanne Luise Heiberg, på Hotel Royal i Århus. Uheldigvis vendte hendes værelse ud mod Rosensgade, hvilket ikke var uden ironi, og som fik teaterdivaen til bagefter at beklage sig over en smed, der "fra kl. 5 om morgenen begyndte at hamre med tunge, vægtige slag"

Og for at gøre ondt værre havde fru Heiberg også udsigt til hotellets gård, som med hendes egne ord rummede "den største mødding, jeg endnu har set". Når hertil føjes, at den liflige duft fra møddingen suppleredes af højlydt støj fremkaldt af hesteskoning, brændehugning, hanegal og hotelkarlenes råben i gården, er det ikke vanskeligt at indleve sig i den kongelige skuespillerindes trængsler. Men som en formildende omstændighed medgav hun, at maden var upåklagelig.

Hvis fru Heiberg havde valgt at indlogere sig på nabohotellet Cimbria på hjørnet af Bispegade og Rosensgade, ville det næppe have stemt hende mildere. For Cimbrias standard tålte ikke sammenligning med Royals, hvilket afspejlede sig i det klientel, der udgjorde hotellets stampublikum, og som i det væsentlige bestod af omkostningsbevidste landboer Men hvis det var vanskeligt at forbinde Cimbria med noget eksklusivt, så udgjorde hotellet, etableret i 1858, alt andet lige et etablissement bestående af restaurationslokaler, dansesal, 17 gæsteværelser og staldplads til et halvt hundrede heste. Hotellet var også hjemsted for forskellige former for musikunderholdning på et folkeligt niveau.

Harmoni og disharmoni

Ved indgangen til det 20. århundrede begyndte Cimbria at forfalde, og stærke røster talte til fordel for en nedrivning. Alligevel skulle man frem til 1. verdenskrigs udbrud i 1914, før de gamle hotelbygninger forsvandt. Årene forinden havde det ikke skortet på ambitiøse planer for arealets anvendelse. Der blev talt om opførelse af en badeanstalt eller en koncertsal, men det blev ved planerne.

I den sidste ende banede Cimbrias endeligt vej for opførelsen af Nationalbankens monumentale bygning tegnet af arkitekt Axel Borg og indviet i påsken 1926. Siden 1990 har bygningen, der vender ud mod såvel Bispegade som Rosensgade og Domkirkeplads, været domicil for Nykredit.

Af domkirkens omkringliggende gader

Ostehandel på hjørnet Rosensgade og Mejlgade. Dengang var folk altid villige til at posere for fotografen

har Rosensgade den ældste historie, der kan føres tilbage til før reformationen. I den katolske epoke var arealet mellem Nykredit og Mejlgade domineret af en flerfløjet bispegård, hvilket forklarer, at den østlige del af Rosensgade nød betegnelsen "Bag Bisgård". Også i dag er samme afsnit det mest seværdige i en gade, som ellers savner harmoni i arkitektonisk henseende.

Rosengårdene

Navnet Rosensgade menes at referere til de rosenprydede haver, som var placeret uden for bybefæstningens vold syd for Graven. Allerede omkring 1550 omtales seks boder som rosengårde. Gennem flere århundreder fastholdt gejstligheden sin tilstedeværelse på arealet. Efter reformationen indrettede den lutherske stiftsprovst sig i en af bispegårdens fløje, der i 1765 blev afløst af en gård, som næsten 100 år senere måtte vige for byens gamle rådhus. Også det har haft en omskiftende tilværelse - først som politistation og nu som kvindemuseum. En senere bolig til stiftsprovsten fik lov til at stå til 1923, da den måtte vige for Nationalbankens bygning.

Flere af Rosensgades ældste huse fremstår i dag forholdsvis velbevarede efter flere ombygninger i tidens løb. Det gælder blandt andet gadens eneste bindingsværkshus i nr. 11, opført af købmand W. Ingerslev i 1847 som pakhus for ejendommen Store Torv 6. Senere indrettedes huset til beboelse til en tandlæge og rummede fra 1967 teatret "Svalegangen", som nu holder til i Rosenkrantzgade.

Det tidligere Hotel Cimbria på hjørnet af Rosensgade og Bispegade blev nedrevet i 1914 for at give plads til Nationalbankens bygning

Naboejendommene mod vest er derimod karakterløse.

Brøsig postmester

På den anden side af gaden er nr. 22, opført i 1845 af skomagermester Joseph Ludvig, interessant ved, at den ret beskedne bygning har været hjemsted for Jyllands-Posten. Huset er senest saneret i 1980. Også hjørneejendommen nr. 38 ved Volden kan se tilbage på en omskiftende historie. Gårdens tildækkede bindingsværk, der omfattede otte fag til Rosensgade og atten fag til Volden, kan føres tilbage til 1682 og rummede engang byens ældste posthus. Her regerede i perioden 1854-64 postmester Johan Joachim Brechwoldt, der oprindelig var officer, og som deltog i treårskrigen. Som andre militærfolk blev Brechwoldt efterfølgende udnævnt til postmester og havde svært ved at aflægge den brøsige tone. Det hændte derfor med jævne mellemrum, at man kunne opleve, at postmesteren brølede: "Hatten af på et kongeligt postkontor", hvis der var kunder, som forsyndede sig på dette punkt. Den grundmurede del af det tidligere posthus fløj ud mod Rosensgade blev opført i 1849, og den gamle bygning var i 1982 genstand for en gennemgribende istandsættelse, som beklageligvis ikke har gjort større indtryk for nutidens grafittivandaler.

Det er også værd at notere, at den brostenbelagte Rosensgade ikke slutter ved Volden, selv om Pustervig-torvet starter her. Som det vil fremgå af gadeskiltet, ophører Rosensgade først ved Badstue-

Nykredit rykkede i 1990 ind i Nationalbankens bygning, der vender ud mod såvel Bispegade som Rosensgade og Domkirkeplads.

gade. I denne sammenhæng har en læser forespurgt, hvad der egentlig er blevet af de to vægterfigurer, der tidligere prydede Borgportens bagindgang ved Rosensgade/Pustervig. De to figurer har i flere år befundet sig i Den gamle By.

Da karnapper, tårne og spir gjorde sig

Hans Brogesgade opkaldt efter en af byens store sønner, har gennem 100 år været en gade i harmoni med sig selv om sine omgivelser.

Det er de færreste forundt at få en gade opkaldt efter sig - og endnu færre mens de lever. Hans Broge opnåede begge dele. Gaden, der bærer hans navn, blev anlagt og navngivet syv år før hans døde i 1908. Men så betragtes Hans Broge heller ikke for ingenting som en af byens største sønner.

En anden, der har krav på samme betegnelse, udfoldede sig på andre felter end storkøbmanden, der opbyggede et af datidens største danske handelshuse. Det er i dag vanskeligt at bevæge sig rundt i Århus uden at stifte bekendtskab med Hack Kampmann - eller rettere sagt nogle af de bygningsværker, den legendariske arkitekt har lagt navn til. En tur i det om-

Juleposten skulle ud, selv om vejret i vinteren 1910 gjorde det nødvendigt med kanekørsel i Hans Brogesgade.

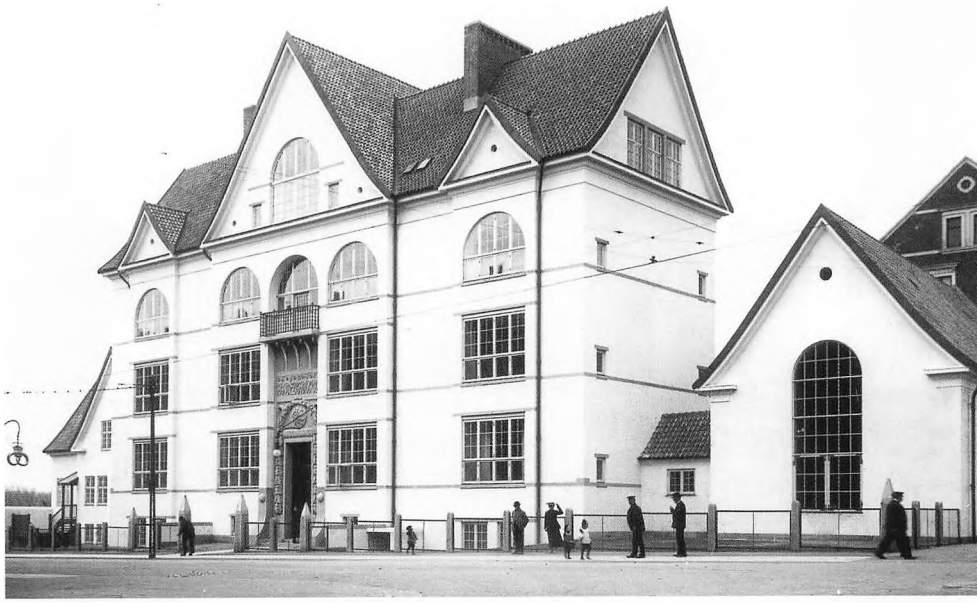

Hack Kampmann's handelsskole, der nu afventer nye anvendelser, hører til Hans Brogesgades mest markante bygninger.

råde, der i slutningen af 1900-tallet gik under betegnelsen Marselisborg Mark, bekræfter dette forhold. Marken lå på den sydlige side af Sct. Pauls kirke, og man behøver kun at runde kirkepladsen og svinge ind i Hans Brogesgade for at støde på Hack Kampmann i form af dennes handelshøjskole opført i 1905.

Det kræver ikke særlige arkitektoniske forudsætninger at identificere den hvide skolebygning med karakteristiske sider af Kampmann. Men denne optræder også i anden sammenhæng på Frederiksbjerg. Sammen med stadsigeniør Ambt stod Hack Kampmann for byplanlægningen i området omfattende blandt andet Ingerslevs Boulevard og dennes forlængelse i Odensegade, som krydser Hans Brogesgade. Det forklarer på sin vis den krumning, der kendetegner sidstnævnte gade, og som ved anlæggelsen blev ledsaget af følgende begrundelse:

"Ønskeligt er det jo, om man kunne få noget af det livlige frem, som gaderne i gamle bydele frembyder netop på grund af de uregelmæssigheder, som krumninger i gadelinierne, forskellige højder i bygninger, gavlpartier og fremspring i facaderne som karnapper og lignende frembringer".

De lærde uenige

Intentionerne i denne lidt besværlige udlægning blev i rimelig grad efterlevet og førte i perioden 1900-1910 til opførelse af en række velproportionerede og sammenhængende 4½ etages ejendomme på den tidligere mark, som indtil da havde været

Næsten 100 år efter opførelsen ligner Hans Brogesgade sig selv, hvilket der ikke er grund til at beklage. Kun sporvognene er forsvundet til fordel af busserne.

ramme om forskellig sportslig udfoldelse. 100 år senere gør det fortsat Hans Brogesgade til en gade med mange seværdige bygningsdetaljer i form af karnapper, tårne og spir. I det hele taget er der tale om en gade i harmoni med både sig selv og sine omgivelser. Det gælder både Sct. Pauls Kirkeplads og Tietgens Plads

Alligevel herskede der ikke ubetinget enighed om Hans Brogesgades arkitektoniske kvaliteter. Ejendommen i nr. 14 foranledigede i 1920 dr. phil. Viggo J.v. Holstein Rathlow til i en bog med titlen "Aarhus" til at gøre følgende betragtninger:

"Denne og den overfor liggende ejendom hører til de mange, der skæmmer Hans Brogesgade. Det er beklageligt, at man ikke har sørget for at skabe en mere ensartet bebyggelse i denne gade, der er oprettet i den sidste halve snes år. Her hvor der ingen gamle bygninger var at tage hensyn til, havde det været ligetil at fordre bygninger opført i samme stil. Der havde været god anledning til for Forskønnelsesforeningen eller Foreningen til bedre Byggeskik at tage affære".

Unægteligt et andet syn på tingene end Hack Kampmann's indledende betragtninger om samme tema.

"Kostbart" grundkøb

Så sent som ved opførelsen af Sct. Pauls kirke i 1884-87 fandtes ingen bebyggelse syd for kirken tegnet af bygningsinspektør, professor W.T. Walther. Den roman-

ske kirke blev i øvrigt betragtet som et protestantisk modtræk overfor den ligeledes nyopførte katolske kirke i Ryesgade.

Den sparsomme bebyggelse i området var heller ikke uden sammenhæng med, at det tilhørte Viby Kommune. Først ved Århus Kommunes erhvervelse af arealet for det formidable beløb af 75.000 kr. kom der skred i den bymæssige udvikling.

Kun sporvognene mangler

Tårne og spir skorter det som nævnt ikke på i Hans Brogesgade, hvilket allerede kommer til udtryk i den borglignende ejendom i nr. 1 overfor handelshøjskolen. I nr. 5 er der grund til at hæfte sig ved såvel karnap som gavl ud mod gaden. På hjørnet ved Tietgens Plads er ejendommen, der bærer navnet Thors Hus, forsynet med et spids tårn, og over for troner billedhuggeren Axel Hansens statue af Hans Broge fra 1910. Længere nede ad gaden, nærmere betegnet i nr. 20, er det muligt at gøre indkøb i noget så sjældent som en rigtig købmandsforretning. Derimod er konditoren på hjørnet af Assensgade forsvundet til fordel for et galleri. På samme hjørne ophører den gamle Hans Brogesgade for at blive afløst af en karré fra slutningen af 1930'erne, og på den anden side af gaden, ved Postkontoret, er byggeriet endnu yngre. Det var i øvrigt trekanten her, der inden den blev bebygget var cirkusplads.

Hans Broge ville i dag ikke have haft vanskeligt ved at genkende bebyggelsen i den gade, der er opkaldt efter ham. Gaden har stort set ikke ændret sig, siden den blev anlagt. Det eneste, Hans Broge, der mere end nogen anden lagde grunden til byens industrielle udvikling, og som blandt andet var manden bag virksomheder som Århus Oliefabrik og KFK, ville have savnet i gaden, var måske sporvognene, som forlængst er afløst af busser. Men hvem ved - måske vender sporvognene en skønne dag tilbage!

Hovedbiblioteket i møllerens have

Mølleparken er anlagt i den tidligere mølledam, hvis udtørring kom til at spille en væsentlig rolle i byudviklingen - ikke mindst den kulturelle, hvilket har sat sine varige spor.

Den daglige tilstrømning er betragtelig. Konstante køer foran udlånsdisken. Velbesøgte læsesale og tålmodigt ventende ved dataskærme, som er storleverandører af alle informationer mellem himmel og jord. Ingen skal komme og sige, at det kommunale hovedbibliotek i Mølleparken savner bevågenhed fra brugerside. Tværtimod er bevågenheden fra et klientel, der

Tørlægningen af mølledammen, der så således ud i 1870'erne, skabte grundlag for den senere etablering af såvel folkebibliotek som parkanlæg med springvand.

spænder fra unge under uddannelse til slægtsforskende pensionister, så udtalt, at den i perioder truer med at sprænge alle rammer. Den ro, der normalt forbindes med et bibliotek, vil man lede forgæves efter i Mølleparkens myreture af besøgende, som gør barndommens "stilleleg" til et ukendt begreb. Men så indfinder der sig ifølge en 1999-statistik også 2.806 pr. dag eller 833.342 på årsbasis.

På denne baggrund kan det forekomme velbegrundet, at en udbygning af hovedbiblioteket ned mod åen indgår i overvejelserne om Åboulevardens fremtidige udseende mellem Grønnegade og Vester Allé. I den udstrækning, planerne kommer til at berøre Mølleparken, vil der ligge en betydelig arkitektonisk udfordring i at fastholde harmonien mellem park og biblioteksbygning.

En overgang var det i øvrigt på tale at ændre Mølleparkens navn til Biblioteksparken, men ud fra en historisk betragtning bør det ikke beklages, at den oprindelige betegnelse fra parkens etablering i 1930 er fastholdt. For Mølleparken er identisk med møllerfamilien Weis' tidligere haveanlæg i forbindelse med Århus Mølle, som frem til sin nedlæggelse i 1903 indtog en betydelig lokalhistorisk rolle.

Genstridige møllere

Rent faktisk kan møllen, der oprindeligt var en vandmølle, føres tilbage til 1289, hvilket vil sige til Erik Menveds dage, da den omtales første gang i dokumenter. Det kan derfor ikke udelukkes, at møllen er endnu ældre. Under alle omstændigheder er den næsten lige så gammel som byen.

Drivkraften blev leveret af den omkringliggende mølledam, hvis tilstedeværelse bevirkede, at hele området stod under vand med en varierende dybde afhængig af årstid og nedbørsmængde. Først i 1838, da vandmøllen overgik til at blive dampmølle, indledtes den udtørring af dammen, som i væsentlig grad kom til at påvirke byudviklingen.

Århus Mølle's beliggenhed uden for bygrænsen gav gennem århundreder anledning til konflikter, som i de fleste tilfælde havde en skattemæssig baggrund. Skiftende møllere fastholdt hårdnakket, at de som landboer ikke var forpligtet til at betale skat til byen. Samtidig henholdt møllerne sig til et særligt privilegium, som pålagde alle i byen og det omkringliggende område, som skulle have malet korn, at gøre brug af Århus Mølle. Da dette privilegium omsider bortfaldt, måtte man betale klækkelige kompensationer. "Mølletvangen"s bortfald i 1866 blev således takseret til 30.000 rigsdaler.

Alligevel var det ikke alle møllere, som gennem tiderne var i stand til at skabe en acceptabel levevej, hvilket fik flere af dem til at drukne sig i dammen!

Møller og kunstmæcen

I 1846 blev møllen overtaget af cand. polit. Andreas Severin Weis, der sammen med sønnen Ernst var de sidste, som opretholdt mølledriften. Alligevel var det i anden henseende, familien Weis skabte sit eftermæle. Begge var yderst kunstinteresserede, hvilket kom til udtryk ved, at de gamle møllebygninger, som omfattede et betydeligt kompleks, var ramme om et miljø, som dyrkede såvel musik som malerkunst.

Mølledammens udtørring var medvirkende til, at Andreas Weis skænkede byen arealet til den museumsbygning, der

Siden Mølleparkens etablering for 70 år siden har springvandet "Elskovskampen" udgjort parkens naturlige midtpunkt. Parken er nu under omlægning.

blev indviet i 1877, og som i dag rummer Huset og det nyopførte musikteater. Da mølledriften ophørte i 1903, satte det yderligere fart i den omkringliggende byudvikling i området mellem Thorvaldsensgade, Vestergade og Vester Allé.

Udover arealet ved den senere Mølle-park, hvor familien Weis havde anlagt en have, kom byen også i anden henseende til at nyde godt af møllerens velvilje. Ved sin død i 1912 beskikkede Ernst Weis møllebygningerne til kommunen, hvilket blev efterlevet af hans norskfødte enke, som levede i yderligere 14 år. Møllens private beboelse er genopført i Den Gamle By, mens museet fik overdraget værdifulde kunstsamlinger.

Yndet åndehul

I 1930 indledtes under ledelse af stadsgartner L. Sandberg anlæggelsen af Mølleparken, som også kom til at omfatte kunstneren Johs. Bjergs springvand "Elskovskampen", som tre år senere blev udvidet med seks amoriner udført af samme kunstner. Vandet til springvandet skænket af Ny Carlsberg-fondet blev tilført fra åen ved hjælp af en elektrisk pumpe.

Som slutsten til Mølleparken opførtes i 1934 "Folkebiblioteket" med buster af en række forfattere på begge sider af hovedindgangen. For at ingen skal være i tvivl om, hvilken landsdel biblioteket ligger i, er førnævnte forfattere alle af jysk herkomst. 30 år senere fandt der en udvidelse af biblioteket sted, og ved samme lejlighed blev parken delvis omlagt ved fældning af træer og hække samt anlæg af nye veje.

Mølleparkens centrale beliggenhed gør den til et yndet åndehul, der i den varme tid blandt andet frekventeres af samme klientel, som bruger biblioteket.

Da bytolden forsvandt, rykkede inkassoen ind

De ikke ubetinget gæstfri signaler, Knudrisgade udsender, skyldes ikke udelukkende skattevæsnets tilstedeværelse, men refererer nok så meget til et miljø, som ikke hører til byens mest attraktive.

Hvis man tilhører den lykkelige del af menneskeslægten, der ikke har noget udestående med "skattefar", kan en køre- eller spadseretur gennem Knudrisgade foregå med fredfyldt sind og uden at afføde ubehagelige associationer. Hvis det modsatte derimod skulle være tilfældet, vil det givetvis bevirke, at ejendommen nr. 3-5 passeres i en stor bue. For her hol-

Flaget er på hel ved H.P. Jensen & Co's Jernstøberi i Knudrisgade 3-5.I baggrunden ses den ligeledes nedlagte Margrethemølle, og året er 1892

Samme areal domineres i dag af den kommunale skatteadministrations inkassoafdeling, som tilfører Knudrisgade det eneste grønne islæt.

der den kommunale inkassoafdeling til i selskab med administration af ejendomsskatter og folkeregistret.

Da pågældende institutioner for en snes år siden holdt deres indtog i Knudrisgade, gik det ikke helt stille af. Tværtimod skortede det ikke på ret højrøstede indsigelser, der dog ikke kom så meget fra hårdtprøvede skatteydere som fra Nørrestenbro Beboerforening, hvis medlemmer ikke kunne forlige sig med, at firmaet S.C. Sørensens hidtidige domicil skulle være ramme om skatteadministration, hvilket ifølge de protesterende ville betyde en øget trafikal belastning af gaden. I stedet krævede Nørrestenbro, at der blev etableret fælles beboerfaciliteter og grønne åndehuller.

Spændt atmosfære

I bestræbelserne på at hindre skattevæsnet i at flytte ind appellerede beboerforeningen til alle tænkelige instanser, men uden at få medhold. At atmosfæren mellem de stridende parter ikke var den allerbedste, kom blandt andet til udtryk i følgende avisudtalelse fra den daværende rådmand for magistratens 2. afdeling, Olaf P. Christensen:

"Vi er trætte af den beboerforening og gider ikke beskæftige os med den". Rådmanden, der kunne henvise til, at Planstyrelsen havde fastslået, at det ikke var nødvendigt at udarbejde en lokalplan for bygningens anvendelse, tilføjede: "Vi kan ikke lægge hele byen ud til grønne områder. Det er galimatias".

Siden har skattevæsnet holdt til i Knudrisgade, selv om det heller ikke faldt i god jord hos de berørte medarbejdere. Tillidsmand Carsten Lange talte i denne sammenhæng om dårligere arbejdsvilkår og ringere service over for "kunderne".

Historien gentog sig

Skattevæsnets tilstedeværelse i den gamle gade er på sin vis en bekræftelse på, at hi-

De nyetablerede elektriske sporvogne gik også gennem Knudrisgade og passerer her hjørnet af Molsgade. I baggrunden Nørreport

storien ofte gentager sig. For anlæggelsen af Knudrisgade blev planlagt i 1850'erne, da bytolden blev ophævet, hvilket blandt andet bevirkede, at en byport i nabolaget, som gav adgang til den indre by, blev nedrevet. Der skulle således forløbe mere end 100 år, inden skat og told genoptog aktiviteterne i området.

Gaden, der er opkaldt efter Knudrisbakken, hvilket bedst kan oversættes til en mindre kratskov, blev etableret i to etaper. De første huse i nr. 7 og 8 blev i perioden 1870-75 opført på strækningen mellem Nørreport og Molsgade. Der var tale om udlejningsejendomme opført af håndværksmestre. Gadens anden del frem til Østbanetorv blev anlagt i begyndelsen af 1890'erne. Dette afsnit rummer gadens højeste ejendomme opført i tidens renæssanceinspirerede arkitektur og i nogle tilfælde med facadedetaljer, der er værd at kaste et blik på. Men for at blive ved det arkitektoniske er udskiftningen af de tidligere dannebrogsformede vinduer ikke alle steder faldet ubetinget heldigt ud. Det gør heller ikke gadebilledet mindre broget, at en del af husene ved århundredets begyndelse fik indrettet kviste og butikker, som for sidstnævntes vedkommende igen blev nedlagt og indrettet til beboelse, da butiksdøden senere holdt sit indtog.

Kakler og relieffer

De høje huse på 4 ½ etager giver sammen med den smalle kørebane afsnittet mellem Molsgade og Østbanetorv er relativt mørkt indtryk. Man skal frem til skattebygningen for at møde et grønt indtryk

ved indkørslen til en parkeringsplads, hvor blomstrende træer pynter på et ellers ikke spændende helhedsindtryk. Skattebygningen opført i 1961 er sammen med hjørnebygningen på den modsatte side ud mod Nørreport ene om at repræsentere den nyere tid. Den øvrige del af Knudrisgade er på godt og ondt fra 1800-tallet.

Smag kan som bekendt ikke diskuteres. Derfor kun en konstatering af, at huset i nr. 42 er "anderledes" i kraft af, at ejeren har forsynet facaden med kakler og relieffer, som bryder på afgørende vis med omgivelserne. Det samme gør nogle storkefigurer. Hvorvidt disse signaliserer forestående familieforøgelse i huset skal være usagt.

Den ene af hjørneejendommene ved Knudrisgades udmunding i Østbanetorv bærer navnet Malernes Hus, hvilket stiller krav til facadens vedligehold, som understreges af en forgyldt karnap.

Den trafikale omlægning, der er sket i den indre by, har ikke gjort presset på Knudrisgade som busgade mindre. Det kan mærkes, at den daglige biltrafik suppleres med tre buslinier. Dette sammenholdt med, at det er vanskeligt at få øje på aflastningsmuligheder, gør næppe lokale ønsker om en grønnere og dermed lysere "skattegade" særligt realistiske.

Banegården uden rejsende

Østbanen, der oprindelig var på tale som hovedbanegård, og som i en årrække var mange tilrejsendes første bekendtskab med Århus, er i dag indrettet som møbeludstilling.

Togene mod Hornslet og Grenå stopper pligtskyldigt op ved Østbanegården. Men de funktioner, der knytter sig til rejseliv på skinner – billetsalg, ventesal, café med videre – har reelt ikke eksisteret i et kvart århundrede. Betjeningen af rejsende ophørte i slutningen af 1970'erne – i takt med de dalende passagertal og rationalisering. Og hvis det stod til "progressive" trafikkræfter, ville togene formodentlig forsvinde for at blive afløst af busser. Med mindre en fremtidig linieføring af jernbanen mod Randers og Aalborg kommer til at indebære en renæssance for den hensygnende østbane.

På sin vis kunne man godt have revet Østbanegården ned, da dennes egentlige rolle var udspillet. Når den gamle stations-

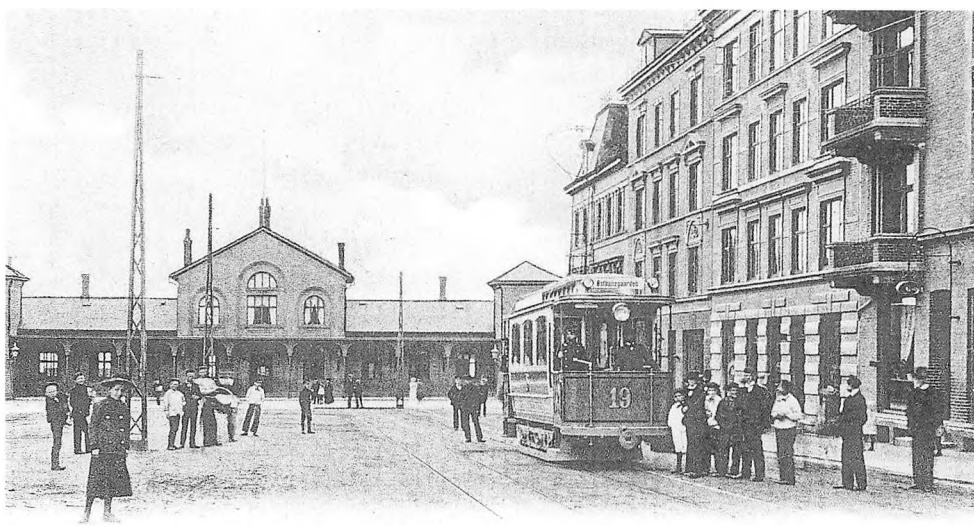

Østbanetorv var endestation for de hestetrukne omnibusser, men da de elektrificerede sporvogne holdt deres indtog, blev sporene forlænget til Trøjborg

bygning, opført i 1877, har fået lov til at blive stående, skyldes det næppe de bevaringsværdige kvaliteter, selv om arkitekterne N.P. Halsøe og Thomas Arboe – den indbyrdes rollefordeling lader sig vanskeligt klarlægge – havde Københavns Hovedbanegård som forbillede. Men i kraft af en selvejende institution bestående af fonde, virksomheder og privatpersoner, der tog over i 1984, sikredes Østbanegårdens fortsatte tilstedeværelse ved torvet af samme navn. Herved bevarede torvet samtidig sin mest karakteristiske profil ved overgangen fra Kystvejen til Skovvejen.

Datidens rejseliv

Men intentionen om at skabe en "kulturel ventesal" med forskellige aktiviteter og en café er kun delvis realiseret, selv om en renoveringsproces under arkitekterne Kjær & Richter kostede tre millioner. I dag er møbelhuset Paustian rykket ind i de istandsatte lokaliteter efter en fusion med den hidtidige lejer, hvilket i torsdags blev markeret ved en reception.

At det rejseliv, der tidligere udfoldede sig ved Østbanegården, er en saga blott, kan nok vække sentimentale erindringer hos ældre århusianere. Derimod har den yngre generation vanskeligere ved at forestille sig det leben, der ved indgangen til det 20. århundrede udspillede sig ved Østbanetorv ved togenes ankomst og afgang. For mange af de tilrejsende fra Djursland udgjorde ankomsten dengang det første indtryk af Århus.

Mens de fleste fortsatte ind til centrum, var der også nogle, der valgte at indlogere sig på Østbanehotellet i hjørneejendommen, hvor værtshuset "Harmonien" nu kan lokaliseres.

Østbanens etablering skal ses i lyset af, at der forinden var oprettet en jernbaneforbindelse mellem Randers og Grenå. Det fik handelslivet i Århus til at nære frygt for, at mange indkøbsture på denne baggrund ville gå forbi byen. For at forebygge denne situation blev der i 1877 anlagt en stikforbindelse til Ryomgård. Herved opnåedes tilslutning til Randers-Grenå-toget. Oprindelig var der tale om en privatbane, og blandt aktionærer var storkøbmanden Hans Broge. Men allerede fire år efter oprettelsen blev østbanen med tilhørende banegård overtaget af DSB.

Militær stilleplads

Der knytter sig i øvrigt den interessante historiske detalje til Østbanegården, at dennes placering også indgik i overvejelserne, da planerne om en hovedbanegård var under udarbejdelse så tidligt som i 1859 – altså tre år før jernbanen holdt sit indtog i Århus. Når kystområdet for enden af Mejlgade blev opgivet, var det under indtryk af, at det kunne blive problematisk at beskytte en ny hovedbanegård mod bugtens vandmasser. Men samme betænkelighed gjorde sig åbenbart ikke gældende ved østbanegårdens opførelse på et opfyldt terræn ved kystlinien.

Anlæggelsen af Østbanetorv fulgte først i 1890. Torvet blev gravet ud af Knudrisbakkens sydskrænt, og mod vest kom den ligeledes nyanlagte Østboulevard til at udgøre en væsentlig tilkørselsvej. På boulevardens venstre side op mod kommunehospitalet opført i samme periode lå tidligere den markante Margrethemølle, som ragede op over landskabet. Den store vindmølle måtte vige for bebyggelse, og i stedet flyttede ejeren Bischoff den til

Bilerne har endnu ikke nået at præge gadebilledet. Men der var både hestekøretøjer og sporvogne til at betjene de togrejsende ved ankomsten til Østbanegården

Christiansbjerg, hvor den under forskellige betegnelser fik lov til at stå til 1946.

Også i militær sammenhæng har Østbanetorv spillet en historisk rolle. I tiden op til og under 1. verdenskrig var der her stilleplads for de indkaldte soldater, som var indkvarteret hos private, fordi der ikke var plads til dem på byens kaserner.

Sabroe flyttet to gange

Med undtagelse af nr. 8, der først blev opført i 1970, refererer de øvrige ejendomme på Østbanetorv til perioden 1895-96. I de første år efter anlæggelsen var torvet endestation for byens kollektive trafik, der dengang bestod af hesteomnibusser. Senere kom sporvognene til og linien forlængedes til først Trøjborg og senere Risvangen. I dag passeres Østbanetorv af fem buslinier, hvilket medvirker til en ikke ubetydelig trafikal belastning. På denne baggrund virker de bestræbelser, som Nørrestenbro Beboerforening i flere faser har udfoldet for at friholde torvet for gennemgående trafik, ikke særligt velgennemtænkt, fordi alternativerne er vanskelige at få øje på.

Alligevel har sporvognenes sortie skabt mulighed for genetablering af et grønt miljø mellem de to vejbaner i hver sin retning. Og hertil kan føjes et monumentalt islæt i form af Peter Sabroe-statuen. Siden begyndelsen af 1970'erne har politikeren og børnesagsforkæmperen Sabroe kunnet

Østbanegården er ophørt med at eksistere i sin oprindelige funktion som ankomst- og afrejsested for togrejsende. I dag er den gamle bygning fra 1877 indrettet som møbeludstilling.

skue over ud over den banegård, som ikke længere er nogen banegård. Statuen har i øvrigt haft en noget omtumlet skæbne. Ved afsløringen i 1924 blev den placeret i Park Allé ved det nuværende Agnete & Havmanden-springvand. Ved omlægningen af Banegårdsplads få år senere blev statuen flyttet til Vennelystparkens indgang ved Nørrebrogade/Høegh Guldbergsgade. Men ved kunstmueets indvielse på samme hjørne måtte Peter Sabroe igen vige for at indtage sin nuværende plads, som må anses for at blive af mere permanent karakter.

Tro mod epoken

Statuen af den socialdemokratiske stridsmand er ikke den eneste form for kunst ved Østbanegården. Ved indkørslen til Mejlgade, hvor en af de gamle byporte lå, understreges relationerne til nordhavnen af "Ålefangeren" udført af billedhuggeren Jens Bregnø

Bygningerne, der omkranser Østbanetorv, fremtræder mere end 100 år efter opførelsen gennemgående i velholdt stand. Tro mod den epoke, de repræsenterer, er der tale om renæssanceinspireret arkitektur med mange facadedetaljer, som er værd at studere nærmere. Det gælder ikke mindst hjørneejendommene, der er markeret med smigfag, karnapper og altaner. Til torvets særpræg hører også de brede altaner og murflader beklædt med mønstrede kakler i nr. 6 – Knudrishus.

Da Fabrikstrædet blev til Amaliegade

Gaden bag det århusianske strøg er gennem snart 100 år blevet identificeret med "Skraldet" alias Folkets Hus alias Kongreshuset.

At gå eller køre efter en adresse i Fabrikstrædet er et forehavende, der på forhånd er dømt til at mislykkes – al den stund der ikke eksisterer et stræde med denne betegnelse i århusiansk sammenhæng. Derimod vil der være større respons, hvis bestemmelsesstedet korrigeres til Amaliegade. Og så er sandheden, at Fabrikstrædet og Amaliegade er identiske

Hjørnet af Amaliegade og Sønder Allé var tidligere domineret af Frichs fabrikshaller. Senere rykkede grossistvirksomheden Julius Kyster ind på samme gadehjørne, som i dag domineres af en nybygning

Frimurerlogen, der blev ændret til den første version af Arbejdernes Forsamlingshus i Amaliegade. Allerede året efter blev der opført en ny bygning på samme grund

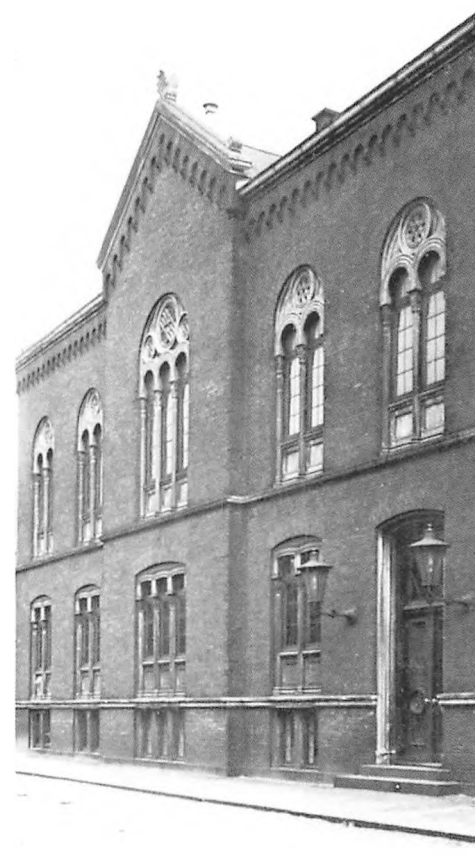

adresser – med den tilføjelse, at gaden mellem Sønder Allé og Østergade har heddet Amaliegade siden 1857.

Der er tale om et gadenavn, der giver umiddelbare associationer om "Skraldet", den folkelige betegnelse for Kongreshuset – også kendt som Folkets Hus – der i generationer har været ramme om såvel faglige aktiviteter som foreningsarrangementer. Men til historien hører, at Amaliegade havde eksisteret i mere end et halvt århundrede, inden den blev den århusianske arbejderbevægelses faste tilholdssted.

Hvis Folkets Hus/Kongreshuset gennem snart 100 år har udfyldt sin rolle som arbejdernes højborg, så forholder det sig anderledes med den virksomhed, som Fabriksstrædet i 1854 blev navngivet efter – nemlig Frich, som fabrikanten med fornavnet Søren samme år opførte inden for et areal, der afgrænsedes af Søndergade, Sønder Alle og Fabrikstrædet. Sidstnævnte navn figurerer for første gang i 1855 i dåbsprotokollen for Vor Frue Sogn. En ikke verificeret historie fortæller, at det oprindeligt var hensigten, at gaden skulle opkaldes efter den først fødte pige i det nyoprettede sogn, men ifølge samme protokol blev denne den 11. juli samme år døbt Caroline Henriette. Navnet Amalie menes i stedet at referere til enkedronning Caroline Amalie (1796-1881).

Fordums firmanavne

Det er ganske tankevækkende, at der helt frem til 1. verdenskrigs udbrud i 1914 kunne ligge en industrivirksomhed af Frichs størrelse midt i byens hjerte. Men datidens miljøbestemmelser var anderledes end i dag, ligesom den trafikale intensitet ikke voldte de store problemer for tilkørslen til virksomheden, hvis hovedindgang var beliggende i det nuværende Regina-kryds.

Da Frichs brød op fra det indre Århus for at flytte ud til den vej, der fortsat bærer den hedengangne virksomheds navn, blev en del af det gamle fabriksareal på hjørnet af Sønder Allé og Amaliegade overtaget af kolonialgrosserer Julius Ky-

Det tidligere Folkets Hus, der nu hedder Kongreshuset, fremstår i dag efter talrige ombygninger som et velindrettet mødested.

ster, som i 1891 havde etableret sig i Søndergade 68. Selv om grossisten oparbejdede en betydelig forretning, afspejlede det sig set med nutidige øjne ikke på hans omsætning. I et regnskab fra 1894 står Julius Kyster opført med en indtægt på 6.000 kr., hvilket affødte en skat på 438 kr. Det var tider!

Ved kolonialgrossistens Kysters død i 1917 blev virksomheden videreført under navnet Julius Kysters Eftf. indtil lukningen i 1956. Hvor virksomheden lå, er der dels parkeringsplads og dels dekorationsafdeling for Salling. For at blive ved parkeringstemaet er det heller ikke uden nostalgi at se nabobygningen forsynet med teksten Hotel Reginas garage. Også et navn, der hører fortiden til.

Medtagne huse blev beboelige

Størsteparten af ejendommene i Amaliegade blev opført i 1860'erne. Mens der på vestsiden gennemgående var tale om bagbygninger til Søndergade, bestod østsiden af små toetages huse. Kontrasten udgjordes af den frimurerloge, der repræsenterede den første version af Folkets Hus.

I 1970'erne var de gamle beboelseshuse så medtagne, at de blev opkøbt og kondemneret af Århus Kommune med henblik på videresalg til personer, som var interesseret i at forestå en tiltrængt renovering. Der meldte sig 83, og det er baggrunden for, at der igen er indrettet menneskeværdige boliger i de alderstegne huse. Nr. 19 er det eneste, hvor bagbygningen er bevaret og indrettet som keramikerværksted med salg i forhuset.

Den spæde arbejderbevægelse

Næsten samtidig med, at Amaliegade for 140 år siden blev bebygget, begyndte byens spæde arbejderbevægelse at røre på sig. Under en søndagsudflugt i Riis Skov overtalte snedkersvend A.P. Berg i september 1871 sine arbejdskammerater til at

danne Socialistisk Arbejderforening, der allerede i den følgende måned tilsluttede sig Internationalen. Den nye organisation var alt andet end populær hos det århusianske borgerskab, hvilket gav anledning til en del uro. En ansøgning om at benytte eksercerpladsen ved Galgebakken til et møde i pinsen 1872 blev afvist, og da arbejderne i stedet satte hinanden stævne på Kvægtorvet (Vesterbro Torv), blev dragonerne alarmeret for at blive sat ind, hvis politimesteren skønnede det nødvendigt. Det gjorde han ikke.

Også indendørs fristede de nyorganiserede arbejdere trange kår. Men selv om de blev afvist af flere værthusholdere, fandt der møder sted i forsamlingshuset Enigheden i Kannikegade – bedre kendt som "Vinden" – samt Hotel Rosen og Fullings Have, begge beliggende i Frederiksgade, og "Øjet" i Mindegade.

De mange 25 ører

Men behovet for at få foden under eget bord voksede efter etableringen af Arbejdernes Fællesorganisation i 1883, som fem år senere blev suppleret med Arbejdernes Byggeselskab. For at blive medlem måtte man betale 12 kr., hvilket dengang var et betragteligt beløb for en arbejder. Der blev derfor praktiseret en afdragsordning med 25 øre hver fjortende dag. Da byggeselskabet i 1893 erhvervede sit første forsamlingshus i Studsgade 5-7, var der registreret 13.689 indbetalinger à 25 øre.

Men rammerne i Arbejdernes Forsamlingshus i Studsgade viste sig hurtigt at være for snævre. Derfor kom "Stokken", som bygningen blev kaldt, til at udgøre et kort kapitel i fagbevægelsens historie. I stedet blev der allerede tre år senere købt en byggegrund på Bispetoften ved Christiansgade for 38.910 kr., og i forlængelse af købet tegnede arkitekt Frimodt Clausen et flot forsamlingshus til afløsning af "Stokken".

Men projektet blev aldrig realiseret. I stedet kom der i 1907 et mageskifte i stand med Frimurerne, der overtog grunden i Christiansgade, mens fællesorganisationen overtog Frimurerlogen i Amaliegade 23.

Her har LO Århus, som i dag er fællesorganisationens officielle navn, siden holdt til under skiftende forhold og fysiske rammer, hvilket i de mellemliggende snart 100 år har sat sit præg på gadebilledet.

Stort investeringsprogram

Frimurerlogen fik kun lov til at stå i to år efter ejerskiftet. Allerede den 3. juni 1909 kunne der holdes indvielsesfest i en nybygning med redaktør Harald Jensen, "Demokraten", som taler og underholdning af arbejdersangkoret Capella.

Bygningen fik lov til at stå i 40 år. Men den 13. oktober kaldte den århusianske fagbevægelse igen til indvielsesfest. Denne gang for det nyopførte Folkets Hus, der med sine 3.730 kvm. var mere end dobbelt så stort som det tidligere forsamlingshus.

Senere har Kongreshuset, som det har heddet siden 1970, været genstand for yderligere udbygning og modernisering. Den mest omfattende istandsættelse fandt sted i 1991 og beløb sig til 13 mio. kr. I dag fremtræder den traditionsrige bygning i Amaliegade som et velfungerende hus med mange arkitektoniske kvaliteter.

Navneforandringen til Kongreshuset skyldes ikke rene tilfældigheder, men har været dikteret af et ønske om at signalisere til omgivelserne, at den store hal og husets øvrige faciliteter henvender sig til andre end den fagbevægelse, der siden 1909 har holdt til her. Denne intension om at henvende sig til et bredere kundeklientel må siges at være lykkedes ganske godt, men har også været påkrævet set i lyset af, at flere af de største fagforbund i dag har deres egne mødelokaliteter.

Et hus med mange ansigter

Under skiftende betegnelser har fagbevægelsens hus i Amaliegade været med til at skrive lokalhistorie i kraft af et arrangementsspekter, der har spændt fra faglige møder over boksestævner og gymnastikopvisninger til koncerter, turnerende teaterselskaber og afdansningsballet.

Men det er ikke nogen hemmelighed, at Kongreshuset har været et kostbart bekendtskab for LO Århus. Udover det omfattende investeringsprogram, bygningen i Amaliegade i tidens løb har været igennem, har driftsregnskaberne vist røde tal. Den onde cirkel, som flere gange affødte alvorlige overvejelser i retning af at sælge Kongreshuset, blev først brudt i midten af 1990'erne.

Når de seneste regnskabstal ikke har været alt for opløftende, skal det primært ses i lyset af en uheldig forpagtningsaftale med Jydsk Væddeløbsbanes restaurant "Derby", hvilket udmøntede sig et blåt øje på 1.6 mio. kr.

Men det ændrer ikke ved det forhold, at Kongreshuset har fastholdt sin position som et af byens mest traditionsrige samlingssteder.

Derfor kommer der fortsat mange biler og mennesker i Amaliegade, hvilket ikke mindskes af naboskabet med stormagasin Salling.

Gaden ved byens ældste kirkegård

Når havet under stormvejr åd sig ind i brinken ved Sct. Olufs Gade, kom der ofte skeletdele til syne. Den senere anlæggelse af Kystvejen afhjalp dog dette forhold.

Hvorvidt det er mest relevant at tale om en gade eller en plads, skal der nok herske delte meninger om. I trafikal henseende lever Sct. Olufs Gade mest op til den første betegnelse, men det bortforklarer på den anden side ikke, at gaden er beliggende ved et grønt område, der rummer noget af det ældste Århus, som kan henføres til begyndelsen af 1100-tallet. Men i dag er et granitkors i den nordlige ende af en plæne af beskedne dimensioner ene om at antyde, at her lå byens formodentlig første kirkegård sammen med en forlængst forsvundet kirke.

Når man fra Kystvejen drejer ind i Sct. Olufs Gade, udgøres venstre side af bygninger opført ved gadens anlæggelse i 1899. Hjørneejendommen rummede tidligere et af byens ydmyge hoteller Windsor, som også havde en fiskerestaurant i kælderen. Nu har en organisation for sindslidende overtaget lokaliteterne, hvilket ikke har gjort dem mere tillokkende – men det er formodentlig heller ikke tilsigtet.

Men spisestederne er ikke forsvundet fra Sct. Olufs Gade, selv om man skal helt frem til udmundingen i Mejlgade. Her ligger på hver sit hjørne en mexicansk restaurant, der først åbner i nær frem tid i lokaliteter, som i tidens løb har rummet lidt af hvert – samt et orientalsk spisested med det særprægede navn Filliongongon indrettet i gadens største bygningskompleks. Sct. Olufs Gaard, opført i 1908 med malermester N.C. Secher som bygherre efter arkitekt Thorkel Møllers tegninger har karakter af en minikarré i fire etager med mansard og små tårne.

Makabert kapitel

Østsiden af Sct. Olufs Gaard vender ud til den tidligere kirkegård, hvilket forklarer, at man under funderingen for snart 100 år siden stødte på såvel murrester som en halv snes skeletter. De jordiske rester af århusianere, som gennem århundreder var blevet begravet på samme areal, kom også til syne ved andre lejligheder. Kirkegården var tidligere beliggende helt ud til kysten, og når havet under stormvejr åd sig ind i brinken, blotlagde det adskillige skeletdele.

Dette makabre kapitel i Sct. Olufs Gades historie havde også sammenhæng med, at der ved den nærliggende katedralskoles opførelse i 1760'erne blev samlet sten på stranden ved kirkegården, hvilket bidrog til at gøre brinken mere sårbar. De

Sct. Olufs Gade har ikke ændret sig synderligt siden anlæggelsen for godt 100 år siden. Men anlægget ved den gamle kirkegård var mere beplantet end i dag. i Baggrunden Sct. Olufs Gaard.

knogler, der herved stak frem, var et yndet samlerobjekt for befolkningen!

For at sikre kysten nedrammede en tømrer i 1828 et større antal pæle og "belagde dem med faskiner, tang og sten". Men det havde kun en begrænset effekt. Den senere anlæggelse af Kystvejen i 1870 samt havnens fortsatte udbygning sikrer nu gravfreden ved det, der er blevet tilbage af den gamle kirkegård, som tidligere dækkede et betydeligt større areal end det nuværende.

Dramatisk endeligt

Vor Frue kirke er byens ældste, men den næste, der blev rejst "på skrænten ud mod havet" menes at kunne føres tilbage til 1102 og indviedes til den norske kongehelgen Sct. Oluf, hvis søn Magnus den Gode opnåede at blive konge af Danmark. Efter reformationen gik kirken i forfald og oplevede et dramatisk endeligt i 1548. Under en gudstjeneste hørte præsten, at det begyndte at knage faretruende. Han beordrede menigheden ud af kirken, hvilket skulle vise sig at være en hensigtsmæssig disposition. Da den sidste kirkegænger var kommet ud, faldt kirken sammen!

Århus var dengang en beskeden købstad, der talte to andre kirker, hvilket dækkede behovet. En genrejsning af Sct.

Den savtakkede bygning til venstre i billedet, der tidligere rummede Jydsk Sækkelager, er i dag ramme om en skole for billedkunst

Olufs kirke kom derfor ikke på tale, og i stedet henvistes menigheden til domkirken. Derimod blev den tilstødende kirkegård fastholdt, og under jordfæstelserne var der anbragt en prædikestol under åben himmel. Men under indtryk af, at dette arrangement var uhensigtsmæssigt i vintermånederne, blev der i 1637 opført et bindingsværkskapel på foranledning rådmændene Jens Christensen og Anders Lydichsen. Kapellet kom til at stå til 1768

Gravfreden genoprettet

I takt med, at byen udviklede sig, blev begravelsespladserne omkring kirkerne for trange. Det var baggrunden for etableringen af Søndre Kirkegård i 1818 på det areal, hvor rådhuset og den omkringliggende park i dag er beliggende. Sct. Olufs kirkegård var herefter overflødig, og den sidste begravelse fandt sted et par år senere.

Der knytter sig også andre historiske tildragelser til stedet. Under den store

Hotel Windsor, der tidligere var lokaliseret på hjørnet af Kystvejen og Sct. Olufs Gade, er ophørt med at eksistere. Anlægget er udlagt som græsareal.

nordiske krig var det påkrævet at beskytte havn og kystområde mod svenske krigsskibe og kapere, som generede handelsskibe på vej til og fra Århus. Da den dansk-norske flåde trods tilstedeværelsen af en vis Tordenskjold ikke ubetinget magtede denne opgave, blev der som en ekstra gardering opstillet et batteri til at dække havnen. Batteriet blev opstillet på hjørnet af Sct. Olufs kirkegård. Ifølge militære beretninger udfyldte det en vis funktion, hvilket ikke forhindrede en afvikling, da den nordiske fred var genoprettet. Gravfreden kunne herefter igen sænke sig over kirkegården.

I 1897 blev kirkegården overladt i forskønnelsesforeningens varetægt og først godt 40 år senere udlagt som offentligt anlæg. Ifølge en deklaration fra 1969 er såvel kirkegård som ruiner fredlyst, men det eneste, der i dag leder tanken hen på en kirkegård, er stenkorset, som er rejst til minde om kongesønnen Niels. Denne døde i Århus i 1180.

Marked og kurbad

Det fordringsløse anlæg ved Sct. Olufs Gade domineredes indtil for et halvt århundrede siden af en statue af generalkonsul Hendrik Pontoppidan – ikke at forveksle med forfatteren af samme navn. Statuen med "fædrelandsvennen" Pontoppidan skuende ud af havnen blev rejst i 1903 og holdt flyttedag 46 år senere for i stedet at blive opstillet i skanseanlægget ved den gade, som er opkaldt efter generalkonsulen. Denne tilbragte en væsentlig del af sit liv i Hamborg, hvor han ydede dansk erhvervsliv værdifulde tjenester. Hendrik Pontoppidans lokale tilknytning

kom til udtryk ved, at han på sine ældre dage erhvervede godset Constantinsborg.

Byens skytshelgen Sct. Oluf, der i nogle sammenhæng optræder under betegnelse Sct. Olai, har også lagt navn til andre foreteelser. Det gælder eksempelvis Sct. Olufs Marked, som tidligere blev indledt den 29. juli og strakte sig over et par uger. Datidens kræmmermarked blev for en halv snes år siden genoptaget i ændrede rammer af Tivoli/Friheden.

Der kan også være grund til at nævne, at forløberen for badeanstalten i Spanien var opkaldt efter Sct. Oluf og beliggende ved gaden af samme navn. Badeanstalten opført i 1871 kunne byde på karbade, dampbade, russiske og romerske bade samt massage og fodpleje. Gæsterne kunne bade i saltvand, der gennem kobberrør blev ledet ind fra Århus-bugten.

Trappen er intakt, men heksene borte

Heibergsgade er anlagt i to etaper, hvilket delvis forklarer, at den nordlige og sydlige ende afviger væsentligt fra hinanden – med sidstnævnte som den mest "herskabelige".

Strandvejen og Heibergsgade befinder sig på hver sit højdeniveau. For at udjævne dette forhold er der anlagt en stejl trappe i hver sin ende af gaden opkaldt efter forfatteren Johan Ludvig Heiberg. Uanset hvilken trappe man vælger, byder opstigningen fra den stærkt trafikerede

Familieidyl anno 1898 i baghaven til Heibergsgade 15-17 med udsigt til Hads Herredsvej, der i dag er bedre kendt som Strandvejen. Til højre for villaen, der fortsat eksisterer, ligger Heksetrappen

Sådan så Heibergsgade ud inden opførelsen af Skansen og Skansepalæet. Som det vil fremgå, gjorde husgavlene i stedet nytte i reklameøjemed

Strandvej på et markant miljøskifte. For Heibergsgade hører til Frederiksbjergs stilfærdige gader, hvilket har sammenhæng med, at den ikke udgør nogen gennemfartsvej, men mere har karakter af en "blindtarm", der både indledes og afsluttes i Marselisborg Allé.

At de to trapper op til Heibergsgade afviger væsentligt fra hinanden er ikke uden konsekvens. For det samme kan siges om gadens nordlige og sydlige ende, der er opført i to etaper. Hvad der i bunden indledes af mere fordringsløs arkitektur, går ved skanseanlægget over i det mere pompøse, som indgår i et kvarter med nogle af byens mest attraktive lejligheder.

Men tilbage til de to trapper. Den nordlige, der blev anlagt i 1890 sammen med den ældste del af Heibergsgade, er gennem generationer kendt som Heksetrappen. Men hvad denne betegnelse, som forlængst har fået officiel karakter, er affødt af, fortaber sig i det uvisse. Under alle omstændigheder glimrer heksene ved deres fravær, når man forcerer trappens 45 trin. Ved anlæggelsen for 110 år siden på skråningen ned til Strandvejen bestod Heksetrappen af træplanker, som i 1915 blev udskiftet med sten. Heksetrappen blev i sommertiden flittigt benyttet af skolebørn på vej til og fra badehuse, som dengang lå på den anden side af Hadsherredsvejen, som var den daværende betegnelse for Strandvejen.

Wallensteins skanser

Hvis den gamle trappe i dag gør et ned-

slidt indtryk, så er der mere stil over den trappe, der går langs skansebygningen, som siden 1908 har udgjort en af kvarterets mest markante profiler. Århusianere, der endnu har en tur op ad skansetrappen til gode, bør udligne dette forhold ved først give lejlighed. Udover det motionsmæssige er der tale om en tur forbundet med atmosfære fra en svunden tid.

Der er samtidig tale om et historisk område. Her øst for Marselisborg Allé lå resterne af et stort skanseanlæg anlagt i forbindelse med 1600-tallets krige mod det svenske broderfolk. Men et par hundrede år senere, da der herskede mere fredelige relationer til svenskerne, forfaldt feltherren Wallensteins gamle volde, fordi byens befolkning hentede sten og grus fra stedet. Det var baggrunden for en byrådsbeslutning i 1890 om helt at fjerne resterne af skansen og anlægge en gade, hvis første stykke kom til at gå vinkelret på Marselisborg Allé.

Tre år senere var arbejdet så langt fremme, at den nyanlagte gade kunne navngives efter forfatteren til blandt andet "Elverhøj". Senere kom fortsættelsen af Heibergsgade efter et knæk ved Heksetrappen til at gå parallel med Marselisborg Allé. Det sydlige afsnit af gaden, der domineres af de to store bygningskomplekser Skansen og Skansepalæet, blev etableret som led i den byplan, der i 1898 blev udarbejdet for Frederiksbjerg af den legendariske bygningsinspektør Hack Kampmann.

De små forhaver

Mens den øverste del af Heibergsgade i kraft af nævnte bygningsværker fremstår som noget monumentalt, er de arkitektoniske modsætninger mere udtalte i gadens ældste del. Her er flere tidsaldre repræsenteret. Eksempelvis er nr. 2, der tidligere var indrettet som garnihotel og pension, som blev benyttet af såvel tilrejsende kunstnere som "gæster" fra den tyske værnemagt, opført i 1895. Men den anden side af gaden domineres af en rødstenskarré opført i 1937 efter arkitekt Carl E. Jensens tegninger. Beboelsesblokken er karakteristisk i kraft af en lodret opdeling af facaden med vinduer og altaner.

En karakteristisk side af Heibergsgade udgør også de små forhaver, selv om det grønne helhedsindtryk i nogen grad svækkes af, at nogle af haverne har fået asfalt- eller flisebelægning. Men ellers gør gadens midterste afsnit et ganske harmonisk indtryk i kraft af et ensartet forløb, som brydes af to dobbeltvilla fra nr. 9–17, som i 1894 blev opført for karetmager Seier Frandsen.

Fordrevne fodgængere

Skansen ud mod Strandvejen og Skansepalæet langs anlægget af samme navn er tegnet af den fynske arkitekt Hjalmar Kjær. Der er tale om tidstypisk bygningskunst med tårne, tinder, terrasser og balkoner med mange spændende detaljer. I historisk sammenhæng er det værd at notere, at den nyopførte skansebygning blev indrettet som hotel for at huse de mange gæster, der besøgte Århus i forbindelse med landsudstillingen i 1909. I dag rummer samme bygning nogle af byens mest attraktive herskabslejligheder.

Det samme kan siges om Skansepalæets rødstensejendomme, som er begunstiget af udsigten til byens første kommunale anlæg efter Vennelystparken.

Skansen og Skansepalæet rummer i dag nogle af byens mest attraktive herskabslejligheder.

Skanseanlægget er fra 1901. To år senere blev Marselisborg Allé forlænget ved anlæggelsen af Hendrik Pontoppidansgade. En statue af generalkonsulen, som gaden er opkaldt efter, er placeret i et hjørne af anlægget. Da der ved indgangen til det 20.århundrede blev solgt byggegrunde i området, kostede disse 9 kr. pr. kvadratalen.

For at vende tilbage til Skansepalæet pynter det ikke på dette afsnit af Heibergsgade, at sydsiden ud mod anlægget domineres af parkerede biler, der lægger beslag på det tidligere fortov. Fodgængere henvises i bilismens hellige navn til den modsatte side af gaden.

Men i andre henseender leder Skansen og Skansepalæet hen på en epoke, da verden endnu ikke var gået af lave.

Vejen til Randers udgik fra porten ved Studsgade

Strækningen op ad bakken har i de mellemliggende 250 år haft skiftende betegnelser, men Nørrebrogade har været gældende siden 2. verdenskrigs udbrud.

Mens anlæggelsen af en tunnel ved Marselis Boulevard med jævne mellemrum giver anledning til en følelsesladet debat pro et contra, er det de færreste, der føler trang til at ændre ved byens nordlige gennemfartsvej til havneområdet. Ret forståeligt – al den stund det er vanskeligt at få øje på noget realistisk alternativ til Nørrebrogade, der gennem snart 250 år og under skiftende betegnelser har været udgangspunkt for befordringen mellem Århus og Randers. Et forhold, der understreges af, at Nørrebrogade fortsætter ud i Randersvej.

Rollen som hovedåre for den tunge trafik til og fra havnen via Nørreport udsætter dagligt Nørrebrogade for en betydelig belastning, men i kraft af 90'ernes udvidelse klares denne belastning ganske godt. Også i miljømæssig henseende indtager gaden en tilforladelig position. For den forureningskilde, som udstødningen fra tusindvis af busser og lastvogne, der arbejder sig op ad bakken fra Knudriisgade til Nordre Ringgade, i sagens natur udgør, opvejes i nogen grad af, at køreturen går gennem et grønt område, der på begge sider yder den spredte bebyggelse fuld retfærdighed. Nørrebrogade er karakteristisk ved, at det parkagtige med de tilbagetrukne bygninger kun brydes i bunden af gaden mellem Knudriisgade og Kirkegårdsvej.

De ældste huse

Her ligger samtidig Nørrebrogades ældste bebyggelse, der kan førers tilbage til 1880'erne. Det gælder eksempelvis hjørnebygningen i nr. 2. I 1907 rykkede en nyetableret bagermester, C.A. Kroon, ind i forretningen på hjørnet, og her blev han i en menneskealder. Ældre århusianere erindrer stadig Kroon's bagværk. I dag er der motorcykel-forretning i alle lokaliteter.

I en tid, hvor butiksdødens hærgen fortsat gør sig gældende, er det ret opløftende at konstatere, at der stadig eksisterer en række mindre forretninger på dette afsnit af Nørrebrogade. Ved anlæggelsen lå gaden så langt uden for byen, at der reelt var tale om et landligt miljø. Et af de sidste huse på den datidige vej, hvilket vil sige oppe ved den endnu ikke anlagte Kirkegårdsvej, lå gartner J.P. Jensens hus med tilhørende gartneri. I kraft af en god uddannelse – blandt andet i Wien – oparbejdede gartneren en god forretning med

Fr. Visby er formodentlig den maler, der har tegnet og malet flest motiver fra datidens Århus, som han selv levede i. Her ses en akvarel anno 1850, som viser Studsgades byport, hvor et par vogne undersøges af toldbetjente, inden de får adgang til byen.

blomster som speciale. Det gav mange kunder, som besøgte den nærliggende kirkegård.

Gartnerens ejendom blev sammen med et par lave nabohuse nedrevet i 1959 for at give plads til den nuværende beboelsesejendom. Som naboer havde J.P. Jensen det københavnske firma Bang & Pingel og Jysk Fourageforretning, som forlængst er brudt op fra Nørrebrogade.

Elektronikkens indtog

På samme side, men efter krydset fra Kirkegårdsvej, lå så sent som for et par år siden en garagebygning i så miserabel stand, at det indbragte betegnelsen byens grimmeste. Men også det er fortid. Nu er garagen afløst af en ny kontorbygning, hvor IT-firmaet Infoware holder til. Men opførelsen af den yngste bygning i Nørrebrogade skete ikke uden beboermæssige indsigelser, der blandt andet byggede på, at IT-huset ville genere udsigten til Vennelystparken.

Selv om det første stykke af Randersvej, der havde Studsgades byport som udgangspunkt, og som førte frem til den anden side af den endnu ikke anlagte Kirkegårdsvej, blev navngivet som Nørrebrogade i 1868, ligger anlæggelsen af den første primitive vej mod Randers samme sted yderligere 100 år tilbage i tiden. Men først væsentligt senere blev vejen sat i en stand, der gjorde det muligt for hestekøretøjer at køre til Randers.

Man skulle frem til 2. verdenskrigs ud-

De gamle kiosker udgjorde i kraft af deres arkitektur et markant indslag i bybilledet. I baggrunden indgangen til Vennelyst.

brud i 1939, før Nørrebrogade- betegnelsen også kom til at omfatte strækningen fra Nørre Boulevard og frem til ringgaden. Indtil det tidspunkt havde det heddet Niels Ebbesens Vej. Til gengæld blev afsnittet ned til Kystvejen omdøbt til Nørreport i forbindelse med en omfattende udvidelse, som forbedrede tilkørslen til havneområdet.

Hospitalsbyen

På den modsatte side af de gamle bygninger i bunden af Nørrebrogade, hvor Høegh Guldbergs Gade udmunder, lå forlystelsesstedet Vennelyst, som vi tidligere har beskæftiget os med. Da en schalburgtage i 1944 lagde Vennelyst-teatret i ruiner, blev der på stedet opført husvildebarakker. Senere opførtes kunstmuseet, der nu står foran at blive overtaget af universitetet, når det nye kunstmuseum om et par år står klar ved Vester Allé. Vennelystparken rummer desuden institutioner som sygeplejehøjskole, tandlægehøjskole og journalisthøjskole. På den anden side af Vennelyst Boulevard begynder universitetsområdet, som nu også omfatter den tidligere fødselsstiftelse, hvor en ikke uvæsentlig del af den lokale befolkning har set dagens lys. Nu foregår slægtens videreførelse i Skejby – vel at mærke ikke den forplantningsmæssige side af sagen!

Kommunehospitalets mange afdelinger lægger beslag på størsteparten af Nørrebrogades nordvestlige del. Det betydelige areal, de mange bygninger spreder sig

Hvor byporten ved indgangen til Studsgade lå, finder man nu en nyere bygning med bl.a. arbejdsanvisningskontor.

over, gør det relevant at tale om en by i byen – i kontrast til det landlige miljø, Nørrebrogade udgjorde i anden halvdel af 1800-tallet.

Det starter med brosten og slutter med asfalt

Også i andre henseender er Samsøgade en uensartet gade, hvilket skal ses i sammenhæng med, at gaden, hvis epidemisygehus blev afløst af et "skolepalads", er anlagt i flere etaper.

Brosten er efterhånden blevet en sjælden foreteelse i det lokale bybillede. En uomgængelig konsekvens af den trafikale udvikling. Men der findes trods alt stadig gader, hvor pietetsfølelsen har været tilstrækkelig stor til, at brostenene er fastholdt. I andre tilfælde har denne klassiske form for belægning ligefrem oplevet en renæssance i forbindelse med byfornyelse og etablering af gågader – som det eksempelvis er tilfældet ved Vestergades udmunding i Lille Torv.

Men den "ægte vare" møder man i Sam-

Hjørneejendommen med det karakteristiske tårn, der markerer indkørslen til Samsøgade, rummede tidligere Riis Skole. Som det vil fremgå, havde Høegh-Guldbergsgade tidligere allépræg

Samsøgade har ikke ændret sig synderligt, siden dette billede blev taget for 65 år siden under verdenskrigen. Hvorvidt de mange mennesker venter på bussen, som er på vej mod Ny Munkegade, er vanskeligt at fastslå

søgade – vel at mærke på strækningen fra Høegh–Guldbergsgade til Ny Munkegade, der samtidig er gadens ældste del. I Samsøgades fortsatte forløb frem til Grønnegade kommer bybusserne ind i billedet – og det samme gør asfalteringen.

Overgangen fra brosten til asfalt er ikke ene om at give den gamle gade et noget usammenhængende mønster. Forklaringen på det sidste skal i det væsentlige søges i, at Samsøgade er anlagt etapevis i perioden 1886-98.

Mens anlæggelsen af den første strækning mellem Høegh-Guldbergsgade og Sjællandsgade forløb ukompliceret, måtte kommunen gennem et mageskifte med private grundejere, inden videreførelsen til Ny Munkegade kunne iværksættes i 1894. For at vende tilbage til indkørslen til Samsøgades fra Høegh-Guldbergsgade viser et foto fra 1905, at hjørneejendommen med det karakteristiske tårn på det tidspunkt var hjemsted for Riis Skole, der har Samsøgades første – men ikke eneste skole.

Ifølge de oprindelige planer var det hensigten, at Samsøgade skulle være ført helt frem til Langelandsgade, der tidligere hed Brendstrupvej. Men de kuperede terrænforhold, som ville have krævet et omkostningstyngende jordarbejde, samt tilstedeværelsen af en havekoloni rummer

forklaringen på, at Samsøgades afsluttende etape, der blev gennemført i 1898, kom til at udmunde i Grønnegades forlængelse.

Vanskelig byplanlægning

I det hele taget voldte udviklingen af Øgade-kvarteret i slutningen af 1800-tallet byens viise fædre visse kvaler, hvilket ikke var uden sammenhæng med terrænforholdene. Når arealet mellem Samsøgade og Falstergade først blev bebygget efter århundredskiftet, skal forklaringen søges i, at det greb ind i planerne for anlæggelsen af den nederste del af Falstergade. Ifølge nævnte planer skulle Falstergade have været ført frem til Samsøgade, men de specielle terrænforhold bevirkede, at det i den sidste ende blev besluttet, at Falstergade i stedet skulle have forbindelse til Ny Munkegade.

At man i Øgade-kvarteret færdes i bakket terræn, er Samsøgade et ganske godt udtryk for. Gadens første afsnit stiger frem til Ny Munkegade – for derefter at falde ned mod Grønnegade. Det giver gaden en skiftende karakter, som også afspejler sig i det arkitektoniske. Harmonien er mest udtalt frem til Ny Munkegade i kraft af brostensbelægningen og de ensartede husfacader. De første huse i Samsøgade, nærmere betegnet nr. 11 og 12, blev opført i 1888, men den største byggeperiode refererer til første halvdel af 90'erne. Størsteparten af husene er opført i røde teglsten og dekoreret med pudsede gesimser, frontoner og vinduesindfatninger. Karakteristisk for dette afsnit af gaden er også de pudsede og fugede underetager, der tidligere gik under betegnelsen "murermesterrenæssance".

Da koleraen truede

Hvis strækningen ned til Grønnegade er mere uensartet i arkitektonisk udseende, så er dette afsnit af Samsøgade til gengæld det lokalhistorisk mest interessante. For 125 år siden var der tale om et ubebygget terræn beliggende et godt stykke uden for byen. Det forklarer samtidig, hvorfor garnisonens krudttårn kunne lokaliseres her. Hvis dette ved skæbnens ugunst skulle blive sprængt i luften, ville omgivelserne lide begrænset skade.

I 1875 opførtes på en jordlod ved Munkeport over for krudttårnet et beskedent epidemisygehus, der skulle komme til at spille en central rolle, da der i 1892 var optræk til en koleraepidemi, som kunne have fået fatale følger for byens befolkning. Nu begrænsede det sig til to dødsofre.

Det første offer var samtidig den, der bragte koleraen til byen. Bygningsinspektør V. Th. Walther, der har lagt navn til adskillige bygninger i Århus, vendte hjem fra et besøg i det koleraplagede Hamborg. Walther var så hårdt angrebet af den frygtede sygdom, at han døde få dage efter hjemkomsten. Efter begravelsen, der blev ledsaget af omfattende sikkerhedsforanstaltninger blev ligbærerne sendt ud til desinfektion på epidemisygehuset. Men en af dem foretrak at foretage

denne renselsesproces i sit eget hjem – hvilket gjorde ham til dødsoffer nr. 2.

Den dyre skole

Alligevel lykkedes det at afværge en epidemi. Kolerafaren drev over, men epidemisygehuset ved Samsøgade var de ret primitive forhold ufortalt i funktion til 1913, da det nyopførte Marselisborg Hospital blev taget i anvendelse. Og trods de

Hestekøretøjerne er forsvundet fra Samsøgade, og det samme er Riis Skole. Men brostensbelægningen er intakt i den gamle gade.

ubehagelige associationer, som "koppelazarettet" var egnet til at fremkalde, gik man i stedet i gang med samme sted at opføre Samsøgade skole, som blev indviet samme år, som 1. verdenskrig brød ud.

Bag den firkantede bygning stod skolearkitekt Ludvig Petersen, som også havde lagt navn til N.J. Fjordsgades skole og Finsensgades skole. Men der herskede ved indvielsen udbredt enighed om, at Samsøgades skole var Ludvig Petersens mesterværk, der af samme grund fik udenbys delegationer til at lægge vejen forbi Samsøgade.

Men den nye borgerskole var samtidig en bekostelig affære for byens skatteydere, som måtte se den kommunale pengekasse lænset for lige ved 400.000 kr., hvilket var et betragteligt beløb på det tidspunkt. Det folkevid, som denne økonomiske åreladning mobiliserede, kom blandt andet til udtryk i følgende vers:

"Vi synes ej om dette regimente
uf, der er sikkert intet godt at vente.
Penge øses ud der alle vegne,
mens under skattebyrden snart vi segne".

Den flotte søjlehal

At det ikke var grebet ud af luften, når en lokal avis lancerede betegnelsen skolepalads om den nyopførte skole i Samsøgade, kom til udtryk i flere henseender. Arkitekten udnyttede eksempelvis den firkantede skolebygnings indre gård til at overdække denne i 1. sals højde og der-

ved skabe en aula, som blandt andet blev anvendt til morgensang. Det overdækkede rum var forsynet med marmorsøjler, hvilket inspirerede til betegnelsen søjlehallen. Heller ikke med hensyn til interiør blev der sparet. Eleverne sad således ved mahogniborde. I den senere lærerstab indgik den kendte børnebogsforfatter Robert Fisker. Ved indvielsen i 1914 omfattede skolen 24 klasser. I dag er de 615 elever fordelt på 28 klasser, og efter en restaurering af taget fremstår søjlehallen i smuk, uændret skikkelse.

Kun et stenkast fra Samsøgades skole ligger Ny Munkegade skole, der i dag er privatskole, og som i forhold til naboen indtager en mere ydmyg placering i gadebilledet.

Også Jydsk Haveselskab har spillet en rolle i Samsøgades historie. Efter oprettelsen i 1873 lejede haveselskabet et areal på fire hektar af Århus kommune til demonstrationshaver og planteskole. Da kommunen i 1911 opsagde lejemålet for at etablerede Botanisk Have på arealet, flyttede haveselskabet til Samsøgade, hvor byen havde overtaget gartner Carl Thomsens virksomhed. Nu er området forlængst bebygget, og det samme gælder de kolonihaver, som var beliggende samme sted.

I kraft af større gadebredde og forskellige bygningshøjder udgør strækningen fra Ny Munkegade til Grønnegade et mere uensartet gademønster, hvilket blandt andet understreges af, at de gamle huse fra slutningen af 1800-tallet i nr. 84 er suppleret med en moderne beboelsesejendom opført i 1973. Her kan man samtidig dyrke det sociale i gadens eneste café.

Da Grønland var en ydmyg havnegade

Sammen med Toldbodgade, der i dag kun har navnet tilfælles med den oprindelige gade, udgjorde Grønland et havnemiljø, der forsvandt ved udbygningen af de kommunale værker.

Der er intet nyt i konstateringen af, at det ikke er nødvendigt at sætte sig ind i et charterfly for at kommer til Spanien.

Man behøver kun at lægge vejen forbi den kommunale badeanstalt for at befinde sig ved førnævnte destination. Og for at blive ved det lokale udgangspunkt er der heller ikke så langt til Sibirien, som mange måske forestiller sig. Også i dette tilfælde er det tilstrækkeligt at bevæge sig ned til havneområdet.

Men hvad de færreste formodentlig er bekendt med, er, at også Grønland har

Hjørnet af Toldbodgade og Dynkarken med den maleriske åhavn i baggrunden. Grønland indgik i naboskabet.

Fragtmandscentral hørte fra etableringen i 1935 til udflytningen 32 år senere til en af Toldbodgades travleste arbejdspladser

kunnet lokaliseres på århusianske breddegrader – ligeledes ved havnen. Grønland lå i forlængelse af Toldbodgade og udmundede i Gasværksvej, som heller ikke længere eksisterer. For at understrege det forvirrede datidige gadebillede yderligere var Grønland også forbundet med Spanien på det sted, hvor denne krydses af jernbanebroen.

I det hele taget er det havnemiljø, som Toldbodgade og Grønland for snart 100 år siden var en del af, praktisk taget forsvundet. Toldbodgade eksisterer endnu – men kun af navn. At det forholder sig sådan, får man allerede et indtryk af ved at svinge til højre ved Dynkarkens udmunding i Europa Plads. Her domineres pladsen af et typisk tresserbyggeri i form af Hotel Atlantic, som de færreste vil betegne som en arkitektonisk seværdighed. Det samme kan siges om den bygning, hvor etablissementet Train holder til.

Ny tidsalder

I det hele taget er det en ny tidsalder, der har holdt sit indtog i Toldbodgade. På den anden side af Atlantic og som nabo til Havnehuset blev et nyopført kontorhus med sorte glasfacader i fjor taget i brug. Det var samme sted, Fragtmandscentra-

En kontorbygning i mørkt glas og med tilhørende parkeringsanlæg blev i 2000 indviet på samme areal, hvor Fragtmandscentralen tidligere var beliggende.

len lå frem til midten af 60'erne inden udflytningen til Søren Frichsvej. Bemærkelsesværdigt er det også i disse omgivelser at støde på en børneinstitution under betegnelsen Mødestedet, inden Toldbodgade ved badeanstalten udmunder i Spanien.

For at vende tilbage til arealet, hvor Hotel Atlantic nu er beliggende, havde skibsprovianteringshandler N.C. Lind i anden halvdel af 1800-tallet til huse i en bygning, der godt kunne gå under betegnelsen "blandet landhandel". N.C. Lind havde en ret trist skæbne som forretningsmand. Hans første butik lå i Mindegade, men efter at være flyttet til Vestergade i 1861 måtte han gennem en konkurs. Da han igen åbnede en forretning, var det på hjørnet af Dynkarken og Toldbodgade. I nogle år så det ud til, at Lind havde fået fat i den rigtige ende. Udover forretningen erhvervede han også et par småskibe, som sejlede med varer i Århus-bugten. Men et par strandinger truede igen hans eksistens, og i 1893 var der alvorligt optræk til en ny konkurs, som dog blev afværget.

Møg og trankogeri

Ved sin død i 1907 havde provianteringshandleren også indrettet en beværtning i forretningen. Han var langtfra ene om at henvende sig til tørstige sjæle. Tværtimod var Toldbodgade tilholdssted for en række caféer, som blev hjemsøgt af søens folk, hvilket gjorde gaden til et livligt sted. I den bygning, hvor Århus Toldbod havde adresse i årene 1934-68, kunne man senere finde Carl Jensens Café, der derfor også gik under betegnelsen Gammel Toldbod. I Linds ejendom indrettedes i 1930'erne Café Bristol, som først måtte lade livet ved ejendommens nedrivning 30 år senere. De mange caféer forklarer

i øvrigt tilstedeværelsen af en politivagt i den gamle toldbod!

Miljøet i datidens Toldbodgade gik igen i den forlængelse, som Grønland udgjorde. Eller omvendt. Det menes i øvrigt, at sidstnævnte betegnelse ikke refererede til Danmarks nordatlantiske besiddelse, men til det grønne område, der opstod i takt med, at Århus-bugten inddæmmedes. I begyndelsen af 1800-tallet var arealet mellem Dynkarken og havet blevet så stort, at de første småhuse blev opført. Men noget hyggeligt miljø var der ikke tale om, fordi området samtidig blev anvendt som affaldsplads. Vognmændene måtte i denne sammenhæng betale afgifter til den kommunale kasse for "at age møg til Mindet", der allerede dengang var en geografisk betegnelse. Hvad der heller ikke gjorde Grønland til et attraktivt sted at bosætte sig var tilstedeværelsen af et trankogeri, der blev forsynet af et hvalfangerskib, og hvis ildelugtende funktion stod på i en snes år fra etableringen i 1834.

I vandet med hestevogn

I kontrast hertil stod anlæggelsen af et "mondænt" badested ikke langt fra trankogeriet. Bag projektet stod en interessentskab, der blandt andet talte ejerne af Århus Mølle, brødrene Weiss. Forbilledet var et af datidens berømte badesteder på øen Föhr, og anlægsudgifterne kom derfor til at andrage 4.000 rigsdaler. Udover en bygning med smagfuldt møblerede venteværelser og en have til at promenere i, var badestedet også forsynet med badevogne, der blev trukket ud på passende vanddybder af heste, og som i pagt med tidens moral holdt damer og herrer pænt adskilt. Under indtryk af, at badelivets fristelser lå "langt uden for byen", tilbød en lokal vognmand at befordre de besøgende fra Store Torv til badestedet for fire skilling pro persona.

Men selv om der en overgang blev udbetalt 5 pct. i udbytte til aktionærerne, kunne badeanstalten ved Grønland ikke i længden fastholde grebet om det lokale borgerskab, som udgjorde målgruppen – og i 1885 blev etablissementet overtaget af Århus Kommune.

Historisk nemesis

Så var der mere perspektiv i etableringen af et gasværk samme sted i 1854. Indtil det tidspunkt havde 80 tranlamper, der blev forsynet fra trankogeriet, stået for byens gadebelysning. Der var derfor en vis logik i at anlægge gasværket ved Grønland. Men projektet blev forsinket ved, at en koleraepidemi på samme tidspunkt gjorde det vanskeligt at skaffe arbejdskraft. Men omsider – hvilket vil sige den 2. januar 1855 – kastede gaslamperne sit skær over byen. At der var tale om en bekostelig investering, vil fremgå af, at kommunen måtte pantsætte Riis Skov til Aarhus Spare- og Lånekasse for at opnå et lån på 15.000 rigsdaler.

Men hvis Grønland ved at lægge areal til det nye gasværk bidrog til byens fortsatte udvikling, skulle det alligevel vise sig, at de nye energiformer blev den ydmyge havnegades nemesis. For i takt med, at gasværket i 1901 blev suppleret med et elværk og i 1925 fik et nyt gasværk, bragte de kommunale værkers fortsatte ekspansion Grønland i klemme. Et mønster, der forstærkedes yderligere ved indvielsen af en forbrændingsanstalt i 1934 og en ny

administrationsbygning året efter. Ved sidstnævnte lejlighed blev de sidste huse i Grønland nedrevet, hvorefter gaden reelt ikke længere eksisterede.

Ved skæbnens blodige ironi er de kommunale værker, der betød Grønlands endeligt, også brudt op fra havnen. Tilbage er et areal, der indtil videre ligger ubenyttet hen.

Ridderstræde kunne godt hedde Politistræde

Det gamle tilholdssted for søfolk og fiskere mistede sit oprindelige udseende og miljø, da opførelsen af en ny politigård lagde beslag på arealet.

Formodentlig har der patruljeret politibetjente af panserbassetypen i Ridderstræde, siden denne blev anlagt i midten af 1700-tallet. Men at besøgene af lovens håndhævere ikke ligefrem var nogen hverdagsbegivenhed afspejler sig bedst i det forhold, at den datidige politistyrke indskrænkede sig til tre betjente, som tilmed kun var ansat på deltid, fordi lønnen var for beskeden til at brødføde en familie.

Når der i dag er betydeligt flere betjente beskæftiget i Ridderstræde, har det to væsentlige forklaringer. Dels er den lokale styrke nu oppe på at omfatte næsten 600 personer i forskellige funktioner – og dels har byens politigård kunnet lokaliseres i Ridderstræde siden indvielsen i september 1983. Med den tilføjelse, at nævnte beliggenhed er en sandhed med modifikationer. For selv om hovedindgangen ligger i Ridderstræde, vender det store kompleks på 12.685 kvm. uden kælder også ud mod såvel Sønder Allé som Dynkarken og Fredensgade.

I modsætning til tidligere, da politiet var fordelt på mindre stationer over hele byen, er det hele nu samlet i Ridderstræde. Denne koncentration rummer givetvis en række fordele af såvel praktisk som teknisk karakter, men det bortforklarer på den anden side ikke, at den markante synlighed i bybilledet, som politigården udgør, er sket på bekostning af det miljø, Ridderstræde gennem århundreder frembød. Den form for byfornyelse, der blev praktiseret for en snes år siden, og som indebærer, at det historiske tilholdssted for søens farende svende og fiskere ikke længere eksisterer, var derfor egnet til at vække blandede følelser.

Skibshandelen overlevede

De gamle huse i det smalle stræde med de toppede brosten og kloakrende i midten forsvandt ikke fra den ene uge til den anden. Processen foregik etapevis. De første af de 12 huse, der engang udgjorde Ridderstræde, blev nedrevet i midten af 1950'erne, inden de sidste næsten 30 år senere måtte vige for politigården.

Men ingen regel uden undtagelse. Hjørneejendommen ved Dynkarken opført af skibskaptajn Peter Mikkelsen i 1853 står endnu og får formodentlig lov til det i adskillige år endnu. I det gamle bevaringsværdige hus med seks vinduesfag ud mod Dynkarken og fire mod Ridderstræde har

Så smalt var der i det nu nedrevne Ridderstræde. To biler var ikke i stand til at passere hinanden. I forgrunden ses Dynkarken.

Mikkel Jensens skibshandel holdt til siden 1910, men butiksfacaden blev allerede indrettet af kaptajnen en halv snes år efter opførelsen. Den tradionsrige skibshandel, der er den eneste af sin art på århusianske breddegrader, har trofaste aftagere af tovværk, flag, vimpler og skibsklokker og andet tilbehør i messing. I det hele taget er den eneste ejendom, der har overlevet Ridderstrædes nedrivning, værd at kaste et blik på, når man kommer på de kanter.

Selv om de gamle huse savnede den form for komfort, der kendetegner nutidige boligforhold, er der ældre århusianere, som kan tale med om den særlige atmosfære, der tidligere herskede i Ridderstræde, som blev anlagt ikke langt fra en af byportene – Mindeporten – hvor fiskere og andre småkårsfolk opførte de første lerklinede hytter. Senere flyttede de næste generationer til den nyanlagte Ridderstræde.

Gårdparti fra Ridderstræde 6 med retirader før nedrivningen i midten af 1960'erne. I baggrunden ses det nyopførte BP-hus, der nu er bedre kendt som Europahuset.

Selvjustits i gaden

Hvis et udpræget havnemiljø med rette eller urette får skyld for at være samlingssted for byens slemme drenge og piger, så var det ikke tilfældet med Ridderstræde. Kriminalitet i form af overfald og røveri var sammen med slagsmål et næsten ukendt begreb – selv om politiet sjældent befandt sig inden for rækkevidde. Men det var gennemgående pæne mennesker, der boede i de små huse, hvor der gjorde sig en høj grad af selvjustits gældende. Hvis eksempelvis en af byens professionelle damer forsøgte at gøre forretninger i Ridderstræde, blev hun hurtigt belært om, at hun var havnet i de forkerte omgivelser.

Som et kuriosum kan nævnes, at den folkekære skuespiller Peter Malberg, der blandt andet huskes for en række roller i Morten Korch-filmatiseringer, er født og opvokset i Ridderstræde.

Når den smalle passage, som strædet tidligere udgjorde, alligevel var genstand for en del biltrafik, havde det sammenhæng med, at en af indkørslerne til virksomheden Thomas Ths. Sabroe gik via Ridderstræde.

Sabroe, der blev etableret i 1897, brød

Nedrivningen af de gamle huse og anlæggelsen af en parkeringsplads indebærer en forbedring af tilkørselsforholdene til politigården.

først op fra det areal, hvor politigården nu er beliggende, i 1960'erne for at flytte til Holme, hvor virksomheden nu har skiftet navn til York.

Der var engang

Datidens Ridderstræde var beliggende få skridt fra åhavnen, og det prægede gadelivet. Det var ikke usædvanligt at se fiskere uden for de små huse i færd med at bøde deres garn. De fisk, der blev fanget fra træbådene, som opererede i bugten, solgte man ved den gamle toldbodkaj, som forsvandt ved etableringen af Europaplads.

I dag frembyder Ridderstræde unægtelig et andet miljø. At Århus Politi har fået bedre arbejdsbetingelser ved opførelsen af den nye "gård", og at dette givetvis var påkrævet, lader sig vanskeligt anfægte. Alligevel er der dem, der mener, at det ikke burde være sket på bekostning af det gamle Ridderstræde. Men tiden lader sig ikke skrue tilbage i den henseende. Nostalgikere må søge trøst i det gamle Liva Weel-refrain: Minderne har vi da lov at ha'…..

Sammenholdt med fiskernes gamle tilholdssted vil de færreste hævde, at Ridderstræde anno 2001 udgør en arkitektonisk berigelse af kvarteret. Ved siden af politigården, hvis funktionelle kvaliteter forhåbentlig overgår de ydre, er anlagt en parkeringsplads. I fortsættelsen er Ridderstræde omgivet af to nøgne mure, hvis ikke særligt muntre fremtoning søges afhjulpet af beplantninger, der må formodes at komme mere til sin ret i løbet af foråret.

Skomagere som strissere

Ridderstræde bliver mere spændende ved udmundingen i Fredensgade, som fodgængeren når frem til via en port, der står godt til de omkringliggende huse, som indgår i det samlede politi-kompleks. Her holder den kriminalpræventive afdeling til sammen med motorkontor og kontoret for udlændinge.

Indvielsen af politigården for 17 år siden indvarslede en ny epoke for det lokale korps, som først blev oprettet i 1869, selv om betegnelsen betjent allerede optrådte i 1728. Der var dengang tale om et job, der nød yderst beskeden anseelse, og som af samme grund var usselt lønnet. Det sidste forklarer samtidig nødvendigheden af at have anden beskæftigelse ved siden af. Af de tre betjente, der patruljerede i byens gader ved korpsets oprettelse, var de to skomagere, mens den tredje drev landbrug. Patruljeringen foregik primært i dagtimerne og var om natten overladt til et par vægtere.

Da politiet den 1. september 1983 rykkede ind i de nyopførte omgivelser i Ridderstræde, indebar det et opbrud fra det daværende hovedkvarter i byens gamle rådhus ved Domkirkepladsen, hvor Kvindemuseet nu har indrettet sig. Men det er også værd at notere, at der frem til 1972 var indrettet en politivagt i Mindet 18 – kun et par hundrede meter fra Ridderstræde, hvis navn der ikke synes at være nogen egentlig forklaring på.

"Der stander en borg så prud og grand"

Hjørneejendommen Marstrandsborg fremtræder efter en velgennemført facaderenovering igen som et attraktivt indgangsparti til gaden af samme navn anlagt på den udtørrede dam, der tidligere forsynede Århus Mølle.

"Der må jo være tale om en form for livsstil. Ellers havde vi nok fundet et andet sted at bo".

I betragtning af, at Lisbeth Nøhr, formand for Ejerforeningen Marstrandsborg, har boet i ejendommen af samme navn i en snes år, bør hun tillægges visse forudsætninger for at ytre sig om ovenstående tema. Som ejerforeningens ildsjæl har Lisbeth Nøhr været dybt involveret i den renovering af Marstrandsborgs ydre, der blev afsluttet i fjor, og som indebærer, at den

Marstrandsborg fire år efter opførelsen i 1901. Hvor den velrenommerede spiserestaurant "Miro" i dag holder til, kunne man dengang finde Hotel Marstrandsborg sammen med en bagerforretning

Marstrandsgades udmunding i Vester Allé. Billedet er fra slutningen af 1930'erne, og vinhandlen er forlængst afløst af en kiosk.

smukke ejendom på hjørnet af Marstrandsgade og Thorvaldsensgade nu fremtræder i fordums glans. Det sidste refererer til, at bygningen med de to tårne blev opført i 1901 af murermester Mikkelsen efter tegninger af den kendte Århus-arkitekt Frimodt Clausen, som også i andre hensender har sat sit præg på den indre by.

Men i 1999, da ejerforeningen med Lisbeth Nøhr's egne ord begyndte at tænke tanker, præsenterede Marstrandsborg sig på en mindre flatterende måde. Med enkelte undtagelser var medlemmerne enige om, at der burde gøres noget.

"Men økonomien udgjorde ikke nogen uvæsentlig side af sagen. Som ejerforening er vi selvfinansierende og kunne ikke gå til myndighederne, selv er der er tale om en bevaringsværdig bygning", fortæller Lisbeth Nøhr.

Tilbage til udgangspunktet

Ifølge Lisbeth Nøhr var det intentionen at føre husets facade tilbage til sit historiske udgangspunkt. Derfor fik den nederste del påført en majsfarve samtidig med, at fugerne i de gule mursten blev udbedret. Også vinduer, altaner og tag har været genstand for en fornyelse. Det samme gælder de nye hoveddøre. Ejerforeningen kunne i denne sammenhæng trække på den fornødne ekspertise i form af et af

medlemmerne, Kristen Trols, der er ingeniør, samt en arkitekt.

"Vi er glade for resultatet, og det har heller ikke skortet på anerkendende udtalelser fra anden side", siger Lisbeth Nøhr, som også synes, der er kommet noget godt ud af de forhandlinger, man i forbindelse med renoveringen førte med indehaverne af spiserestauranten "Miro" og grillbaren "Byens Burger", hvis skiltning er afstemt efter Marstrandsborgs nye facade. Når ejerforeningen har sundet sig oven på en samlet udgift på 1.2 mio. kr., forventes en forbedring af opgangene at komme på dagsordenen.

En gade med harmoni

Men Marstrandsgade er andet og mere end "borgen" ved åen. Også for en overordnet betragtning er der tale om en gade med iøjnefaldende kvaliteter. I arkitektonisk henseende er der ikke mange gader i byen, som kan opvise samme harmoni med velholdte 4 ½ etages ejendomme som gennemgående tema. Selv om størsteparten af husene er opført i begyndelsen af 1900-tallet, forekommer alligevel undtagelser, der bekræfter reglen. Det gælder eksempelvis et funkishus, der er noget yngre, i nr. 7. Samme tidsalder repræsenterer den afsluttende bebyggelse, der fortsætter omkring hjørnet i Skovgårdsgade. I øvrigt en flot afslutning, der åbner sig ud til kongrescentret til venstre og godsbanegården til højre.

At bygningsvedligehold er omkostningerne værd, fremstår de to tvillingejendomme i Marstrandsgade 10-12 som et ganske godt eksempel på. Den første af ejendommene har fået en facaderensning, der yder de gule sten og mønstre fuld retfærdighed, mens nabohuset er tilsodet. Kontrasten er til at få øje på.

Møllerens servitutter

En kvalitet, der utvivlsomt værdsættes af beboerne, ligger i, at Marstrandsgade ikke er nogen gennemfartsvej. Bilister har mulighed for at "liste" ind ved Thorvaldsensgade, men møder en afspærring i midten af gaden. Samme forhold gør sig gældende ved indkørslen fra Skovgårdsgade.

Det eneste, der ikke pynter i Marstrandsgade, er nogle overfyldte affaldscontainere langs husene. Her kunne man godt ønske sig en anden løsning.

Den boligstandard, Marstrandsgade – navngivet i 1899 – afspejler, er ikke mindst møllerfamilien Weiss' fortjeneste, hvilket har sin særlige historie. Gaden er nemlig anlagt på en del af det oversvømmede areal, der gennem mere end 600 år forsynede Århus Mølle med vandkraft. Da arealet i takt med møllens overgang til elkraft blev udtørret, skabte det i slutningen af 1800-tallet forudsætninger for at opføre nye boligkvarterer. Da Århus Kommune overtog Mølletoften og Mølleengen, blev det på foranledning af mølleejer Ernst Weiss indføjet i servitutterne, at kommende lejligheder skulle være på mindst tre værelser. Desuden hed det i samme servitutter, at "ejendommene ikke må benyttes til nogen som helst virksomhed, der kan medføre ulemper for kvarteret med hensyn til larm, røg eller ilde lugt". Beboerne i Marstrandsgade bør sende mølleejeren en venlig tanke.

Ikke lutter idyl

Den miljøbevidsthed, Ernst Weiss ud-

viste, og som stod i grel kontrast til den hæmningsløse boligspekulation, der ellers blev praktiseret fra anden side i denne epoke, kom også til udtryk i anden henseende. Et andet medlem af familien, der også optrådte som kunstmæcen, engagerede sig som læge i de epidemiske sygdomme, som byens forurenede drikkevand fremkaldte og gjorde en betydelig indsats for at ændre ved dette forhold.

Men alt har trods alt ikke været lutter idyl i Marstrandsgade i de godt 100 år, gaden har eksisteret. Ungdomsoprørets følgevirkning nåede også hertil, og i slutningen af 1970'erne opstod der ballade med fysisk blokade og demonstrationer, da et lokalt byggeselskab indledte en modernisering af ejendommen i nr. 21. Det medførte, at politiet tiltalte selskabet for overtrædelse af såvel boligloven som straffeloven og krævede en fortjeneste på 750.000 inddraget. Udover de forskellige gener, som byggeselskaber påførte beboerne, frembød en gabende, ubeskyttet bagtrappe ifølge sagens akter en direkte livsfare.

Siden har der været mere roligt i gaden, der er opkaldt efter maleren Wilhelm Marstrand (1810-1873), hvis foretrukne motiver var folkeliv fra København og Italien. Marstrand, hvis sans for figurer havde et humoristisk anstrøg, betragtes af eftertiden som en betydelig maler, der i Mølleengen-kvarteret er kommet i selskab med en række andre danske kunstnere.

Det gamle torv med baptisternes kirke

Frederiksbjerg Torv, der forener harmoni og intimitet, indgik for mere end 100 år siden i den visionære byplanlægning ved den kommunale overtagelse af Marselisborgs jorder.

Der må umiddelbart siges at være en vis konsekvens i, at et torv på toppen af Frederiksbjerg hedder Frederiksbjerg Torv. Alligevel kan det godt ligne tilfældighedernes spil. For kun 100 meter længere oppe ad de Mezavej ligger Chr. Kiers Plads, der med

Immanuelskirkens opførelse blev muliggjort gennem en indsamling af dansk-amerikanske baptister.

lige så stor ret kunne have gjort krav på at blive navngivet Frederiksbjerg Torv.

Det forekommer heller ikke direkte indlysende, at der i det ene tilfælde er tale om et torv og i det andet om en plads. Forskellen er i hvert fald vanskelig at få øje på. Måske skal noget af forklaringen søges i, at Frederiksbjerg Torv, der er opkaldt efter den sydlige bydel, var det første, der blev anlagt og navngivet – i begge tilfælde i 1899.

Men allerede en halv snes år tidligere ansøgte en kreds af beboere i det nyetablerede kvarter byrådet om tilladelse til at indrette en torveplads. Behandlingen af ansøgningen trak ud. Først ved Århus Kommunes overtagelse af godset Marselisborgs jorder fik kvarteret sit torv, der indgik i stadsingeniør Chr. Ambt og arkitekt Hack Kampmanns byplan, som også måtte gennem en længere sagsbehandling med væsentlige ændringer undervejs.

Marselisborg-arealerne udgjorde det første sammenhængende kommunalt ejede område, der blev udlagt som boligkvarter, hvilket skulle ses i det perspektiv, at Århus i anden halvdel af 1800-tallet tredoblede sit indbyggertal til 50.000. Det gav i højere grad end tidligere mulighed for at skabe en helhedsplan i kontrast til private udstykninger, hvor gaderne ofte måtte tilpasses grundenes størrelser. De nyerhvervede arealer skabte derfor forudsætninger for at tænke både stort og visionært, hvilket heller ikke blev forsømt fra hverken Ambt eller Kampmanns side. Hvis de to byplanlæggere måtte gå på kompromis med hensyn til bygningsgraden, som det eksempelvis var tilfældet, da Ingerslevs Boulevard som ellers tilsigtet ikke blev ført igennem til Hans Brogesgade, men indsnævret ved Odensegade, kom det nye Frederiksbjerg alligevel til at fremtræde som et kvarter med åbne pladser som Tietgens Plads, Chr. Kiers Plads og Frederiksbjerg Torv.

Alpehuset

Sidstnævnte torv, der forener harmoni med intimitet i kraft af sine begrænsede dimensioner, er omgivet af gader med officersnavne relateret til 1800-tallets krige. Mens Hedemann og Schleppegrell begge havde rang af generaler, var Trepka "kun" oberst. Bebyggelsen på Frederiksbjerg Torv udgøres gennemgående af velproportionerede ejendomme, som på nord- og sydsiden er på 4 ½ etager og mod vest en etage lavere. Ejendommene, der alle er fra indgangen til det 20. århundrede, er i stilmæssig henseende præget af den såkaldte stilefterligningsperiode. De to nybarokke hjørneejendomme ved henholdsvis Trepkasgade og Hedemannsgade er tegnet af arkitekt A. Høeg Hansen, hvilket i sig selv må siges at være et kvalitetsstempel. Høgh Hansen er blandt andet manden bag bygningerne på Banegårds Plads og Park Allé.

Men betegnelsen den mest iøjnefaldende bygning på Frederiksbjerg Torv tilkommer hjørneejendommen "Alpehus" opført i 1900 af tømrermester N.P. Nielsen. Ejendommen, hvis navn ikke lader nogen i tvivl om, hvor den arkitektoniske inspiration er hentet, var oprindeligt forsynet med hjørnespir, som blev fjernet ved en renovering i begyndelsen af 1960'erne. Det velholdte "Alpehus" rummer detaljer, der er værd at kaste et nærmere blik på. Røde teglsten er anvendt dekorativt til konsolgesims, vinduesind-

Sporvognene er forsvundet fra gadebilledet, men slagterforretningen på hjørnet af Frederiks Allé og Frederiksbjerg Torv eksisterer fortsat og fortæller hermed, at det ikke er alt, som forgår

fatninger, bånd mellem vinduer, gennemgående sålbænke og lisener på risalitterne, som det hedder i fagsprog.

Voksendåben

I bunden af Frederiksbjerg Torv, på hjørnet af Trepkasgade og Hedemannsgade, fremtræder en helt anden form for arkitektur. Immanuelskirken opført i 1912 efter arkitekt Nielsens tegninger er hjemsted for Århus Baptistmenighed. Kirken, der i slutningen af 1950'erne blev suppleret med et menighedshus, er opført i røde teglsten med gratnitsokkel. Det karakteristiske tårn med de rundbuede vinduer har lodrette blændinger, der indleder tårnets sider, og afsluttes med et gesimsbånd.

En baptistkirke er i egen udlægning en frikirke, fordi den i modsætning til den danske folkekirke ikke har noget grundlovsfæstet forhold til staten. Tværtimod er relationer mellem kirke og stat altid blevet anfægtet af baptisterne, som anser denne forbindelse som en anfægtelse af friheden til at være kirke på egne præmisser. En baptistkirke betegnes også som en "kongregationalistisk" kirke. Et ord, der kan oversættes til forsamling, og som skal understrege, at der er tale om en græsrodskirke, som pålægger medlemmerne det økonomiske ansvar for menighedens drift.

Baptistkirken adskiller sig fra folkekirken i kraft af et andet syn på dåben.

At blive døbt er for baptister en handling, der baseres på den enkeltes bevidste valg og tro. Derfor praktiseres en voksendåb.

Amerikanske velgørere

Århus Baptistkirke blev stiftet i 1911, men der har været baptister i området siden midten af 1800-tallet. I 1880 åbnede sto-

Nu som før er Frederiksbjerg Torv en harmonisk plads, der imødekommer såvel fodgængere som den kørende trafik, ligesom der er mulighed for at stille sulten.

lemager Clausen i Hasle sit hjem for baptistmøder med tilrejsende prædikanter, men en decideret baptistkreds opstod først samme år, som Frederiksbjerg Torv blev anlagt. Alligevel kom baptistmenigheden til at holde til på skiftende adresser, inden den kunne indvi den nyopførte kirke på torvet. Midlerne til byggeriet blev tilvejebragt ved en indsamling iværksat af dansk-amerikanske baptister. Herfra kom næsten halvdelen af de 50.000 kr., som det samlede projekt inklusive inventar beløb sig til. Ansvarlig for byggeriet fra murermester A.P. Gjerrild, der selv var medlem af menigheden. Malerarbejdet blev udført af to unge malere uddannet på kunstakademiet. Friserne, der fortsat pryder kirkesalen, er deres værk.

En rigtig slagter

I dag tæller baptistmenigheden ved Frederiksbjerg Torv 180 medlemmer. Menigheden i Århus har været større, men nedgangen skal sættes i relation til, at der siden midten af 1980'erne er etableret menigheder i både Silkeborg og Randers.

Efter den seneste omlægning er Frederiksbjerg Torv opdelt i et flisebelagt fodgængerområde orienteret mod Frederiks Allé og parkeringspladser i den modsatte ende. De to områder er adskilt af en beplantning med piletræer, som tilfører torvet et grønt look.

Og så behøver man ikke at sulte under et besøg på de kanter. For udover en pølsevogn i fodgængerområdet kan Frederiksbjerg Torv også påberåbe sig tilstedeværelsen af en af de slagterforretninger, som efterhånden er en sjælden foreteelse i en tid, da kødvarer i det væsentlige er lokaliseret til supermarkedernes kølediske.

88 års kamp mod skiftende epidemier

Marselisborg Hospital afslutter på mandag sin funktion som byens epidemiske sygehus. I stedet flytter afdelingen til Skejby for at blive indrettet under en ny betegnelse.

Billedhuggeren Elias Ølsgaards frontispice over indgangsportalen får lov til at forblive uberørt af de forestående omvæltninger. Men ellers kommer mandagen i andre henseender til at stå i opbruddets tegn på Marselisborg Hospital. Patienterne på hospitalets medicinsk-epidemiske afdeling flytter sammen med lægehold og øvrige personale til Skejby for at indgå i en nyoprettet infektionsmedicinsk afdeling.

Det pompøse indgangsparti udsmykket af billedhuggeren Elias Ølsgaard pryder fortsat Marselisborg Hospital.

I stedet får Marselisborg Hospital status af landscenter for rehabilitering under betegnelsen Marselisborg-Centret. I denne sammenhæng blev der allerede i fjor indviet en ny centerbygning, hvor der blandt andet indgår varmtvandsbassiner i terapien.

Mandagens opbrud sætter punktum for et 88-årigt kapitel i århusiansk hospitalshistorie. Et kapitel, der fortæller om en konstant kamp mod skiftende epidemiske sygdomme og de fremskridt, lægevidenskaben i samme tidsrum har kunnet opvise. Sammenhængen mellem epidemier og de hygiejniske forhold, mennesker levede under, har længe været velkendt, hvilket blandt andet forklarer pestens hærgen gennem tiderne.

Ved Marselisborg Hospitals indvielse den 31. maj 1913 hed det derfor i en avisartikel:

"De moderne hygiejniske krav stiller store fordringer til kommunernes pengekasser. Det viser sig på forskellige måder, ikke mindst i bygningen af skoler, men naturligvis først og fremmest ved hospita-

lerne, da lægevidenskaben og medicinen nødvendigvis må gå hånd i hånd".

Dramatisk indgangsparti

At opførelsen af et nyt epidemisygehus var påkrævet, vil fremgå af, at det daværende beliggende i Ny Munkegade og opført i 1874 var indrettet under primitive forhold i fire lave længer, hvor man internerede folk med smitsomme sygdomme. Da det blev nedrevet, gav det plads til at bygge Samsøgades Skole.

Det nye epidemisygehus på Marselisborg Mark betød derfor et væsentligt fremskridt. Udover administrationsbygning opførtes under ledelse af arkitekt Thorkel Møller en række pavilloner for at afgrænse smittefare. Pavillonerne indrettedes til patienter med epidemiske sygdomme, hud- og kønssygdomme samt pest. I kraft af sin beliggenhed i en park på næsten 18.000 kvm. var det nyopførte sygehus placeret i et rekreativt område – et pænt stykke uden for det daværende Århus.

For at vende tilbage til Elias Ølsgaards frontispice, som ifølge Lademanns leksikon er en gavllignende udbygning på bygningsfacader, er der tale om en "allegorisk fremstilling af sotens basilisk, der vrider sig i dødskamp og holdes nede af Århus byvåben". En dramatisk udlægning, som de færreste, der i dag passerer hospitalets hovedindgang, må formodes at gøre sig nærmere tanker om.

Høj dødelighed

Ved hospitalets indvielse fandtes endnu ikke antibiotika til at behandle infektionssygdomme. Behandlingen omfattede derfor alle hygiejniske foranstaltninger og et ofte langvarigt sygeleje. I mange tilfælde var patienterne ramt af difteri, der var en frygtet børnesygdom, og skarlagensfeber. Tre år efter indvielsen hærgedes byen af en meningokokepidemi, der dengang var forbundet med en dødelighedsprocent på 80-90. Epidemien bevirkede, at 72 patienter måtte indlægges hos Marselisborg Hospital, hvor overlæge Svend Zahlmann udviklede en ny behandlingsmetode. Han sprøjtede antiserum udvundet fra heste ind i patienterne, hvilket medvirkede til at bringe dødeligheden ned på omkring 50 pct.

Først i årene op til 2. verdenskrig indgik sulfa og penicillin i behandlingen af meningokoksygdomme, hvilket på det nærmeste fjernede dødeligheden. En anden frygtet sygdom udgjorde polio, der også gik under betegnelsen børnelammelse, men som er praktisk taget udryddet – i hvert fald i dansk sammenhæng.

Et særligt kapitel udgjorde patienter ramt af kønssygdomme. De berørte blev frem til slutningen af 1930'erne holdt i total isolation på såvel afdelingen som i den indhegnede hospitalshave. Desuden var de i modsætning til andre patienter iklædt stribet bomuldstøj, der gav associationer i retning af fangedragter!

HIV-problematikken

Hvis de "klassiske" former for kønssygdomme i dag ikke frembyder et større problem, forholdt det sig anderledes med de første HIV-smittede tilfælde, som indfandt sig på hospitalet i begyndelsen af 1980'erne. På det tidspunkt fandtes ingen virksom medicin mod HIV, men det ændrede sig til det bedre, da man begyndte at behandle med retrovir. Alligevel be-

Patienterne blev transporteret til Marselisborg Hospital i såkaldte smittevogne, og året er 1913.

fandt der sig i de følgende år konstant 10-15 HIV-patienter på Marselisborg Hospital. Administrerende overlæge Poul Andersen betegner denne periode som en af de sørgelige i afdelingens historie, men anfører samtidig, at siden man for få år siden udviklede nye stoffer til kombinationsbehandling, er antallet af indlagte HIV-patienter efterhånden begrænset til én eller to. Han betegner HIV som en kronisk infektion, som hospitalet har gode muligheder for at holde nede.

Det er samtidig baggrunden for, at afdelingen disponerer over et større ambulatorium, ligesom der udfoldes en betydelig rådgivningsvirksomhed på dette område. Udviklingen kan også belyses ved at henvise til, at mens der for 25 år siden var 115 infektionsmedicinske senge på Marselisborg Hospital, kan den nye medicinsk-epidemiske afdeling i Skejby nøjes med 36 senge. Men samtidig kommer der flere patienter i ambulatoriet og på dagsafsnittet.

Nye sygdomme på vej

I det hele taget skorter det ikke på faglige udfordringer på den afdeling, der står i begreb med at flytte nordpå. Den flygtninge- og indvandrerstrøm, der er søgt til Danmark, har sammen med et øget rejsemønster til eksotiske turistmål betydet konstatering af nye tropesygdomme.

I dag er situationen på infektionsmedicinsk afdeling Q, som er den nye betegnelse, at selv om moderne behandlingsmuligheder har gjort en egentlig epidemiafdeling delvis overflødig, vil

infektionssygdomme også fremover stille betydelige krav til afdelingen. Nye sygdomme forventes at melde sig. Det gælder eksempelvis tropesygdommen denquefeber og infektionssygdommen borreliose.

Men det sidste bliver ikke et anliggende for MarselisborgCentret, hvis geriatriske afdeling vil beskæftige sig med aldersbetingede sygdomme. Også dermatologisk afdeling bliver på det gamle sygehus ved Skanderborgvej – i hvert fald i de nærmeste år. Men en udflytning til Århus Amtssygehus vil før eller senere blive aktuelt.

For fuldstændighedens skyld kan tilføjes, at Marselisborg Hospital frem til 1992 var et selvstændigt sygehus med sin egen direktør. Men herefter blev det underlagt Århus Kommunehospital.

Gyden opkaldt efter Maren med den ukendte identitet

Selv de mest kompetente lokalhistorikere synes i vildrede med hensyn til personen, der har lagt navn til Maren Smeds Gyde med det middelalderlige udgangspunkt.

Det indre Århus savner ikke smalle gyder og passager, som medvirker til at skabe et varieret bybillede – selv om nogle fremtræder mere påagtede end andre. Til de gennemgående træk ved de gamle gyder hører, at mange af dem i tidens løb har skiftet navne – og ikke altid til det bedre. Med al respekt for en af byens poeter, Hans Hartvig Seedorff, hed det stræde, der i dag er opkaldt efter ham, tidligere Pistolstræde. For ikke at tale om Barbergyde, der er blevet til Sct. Clemens

Miljøet i Maren Smeds Gyde har ændret sig til det bedre i de godt 70 år, der er forløbet, siden dette motiv blev taget. Husene til venstre står endnu, men har nu forretninger

Fabriksbygningen på hjørnet af Maren Smeds Gyde og Sct. Clemens Torv måtte i slutningen af 1970'erne vige for den nuværende forretningsejendom

Stræde. Måske en mere repræsentativ betegnelse – men samtidig lidt kedeligere.

På denne baggrund er det ganske velgørende, at Maren Smeds Gyde har fastholdt sit navn siden 1600-tallet, da gyden første gang er stedfæstet på et middelalderligt bykort. Denne anselige alder er samtidig en stærkt medvirkende årsag til, at det tilsyneladende er umuligt at finde frem til, hvem Maren Smed var. På dette punkt må selv de mest kompetente lokalhistorikere give op.

Hvis navnet refererer til den profession, pågældende udøvede, hvilket ikke var usædvanligt på den tid, bør det næppe forlede nogen til at tro, at det var omtalte Maren, der svingede hammeren ved ambolten. Det er nok mere nærliggende at formode, at hun var gift med en smed. For dem var der mange af i kvarteret omkring Store Torv.

Et brandfarligt håndværk

På den anden side af torvet fortsætter Maren Smeds Gyde over i Volden, hvis første afsnit frem til Rosensgade tidligere hed Pustervig. Hvad denne betegnelse dækker over, synes de lærde også uenige om. Men en af de mest relevante udlægninger går ud på, at datidens smede også nød betegnelsen pustere – med henvisning til de blæsebælge, der indgik i fagets udøvelse. Det samme gjorde essen, og det var ilden fra denne, som var baggrund for, at smedene af hensyn til den brandfare, som de stråtækte træhuse til stadighed frembød,

I kraft af sin mere tilbagetrukne beliggenhed har det nye forretningskompleks medvirket til at gøre Maren Smeds Gyde bredere og dermed mere venlig at færdes i.

at smedene var henvist til at udfolde sig "uden for byen". For Pustervig, som i dag er identisk med det lille torv bag Borgporten, lå dengang ved bygrænsen.

Så vidt det har været muligt at fastslå, spillede et smedeværksted i Maren Smeds Gyde en central rolle, da et privat konsortium i 1855 opførte byens første gasværk. For at gennemføre dette projekt, som blandt andet omfattede gadebelysning fra 164 lygter, var det nødvendigt at alliere sig med engelsk ekspertise. Denne bestående af ingeniører og håndværkere fandt under arbejdet ud af, at værkstedet i Karen Smeds Gyde havde specialiseret sig i at fremstille komponenter, som ellers skulle rekvireres fra England. Først 25 år senere overgik gasværket til kommunal drift.

Biograf afløst af burgere

Men ellers har gyden og dens beboere gennem tiderne kun leveret sparsomme bidrag til lokalhistorien. Gydens største kvalitet synes at have ligget i, at den udgjorde en bekvem genvej fra Sct. Clemens Stræde til Store Torv. Ældre biografgængere vil også erindre Karen Smeds Gyde som stedet, man blev lukket ud i, når forestillingerne i "Kosmorama" var forbi. Der skal nok være dem, der savner lærerforeningens gamle biograf, som for snart 25 år siden blev revet ned for at bliver afløst af den bygning, der i dag er indrettet som burgerrestaurant.

Men i andre henseender har Maren Smeds Gyde ændret sig til det bedre og har taget del i den byfornyelse, der er foregået mellem åen og de to torve. Fornyelsen er primært sket på den østlige side, hvor gyden i dag domineres af en forretningsejendom med herremode repræsenteret ved Alex som den mest markante profil. Forretningsejendommen, hvis facade også vender ud mod Sct. Clemens Stræde, har i kraft af en mere tilbagetrukket position i forhold til den ikke særligt spændende fabriksbygning, der tidligere var placeret på dette hjørne, gjort Maren Smeds Gyde bredere. Indsnævringen, som erindrer om gydens alder, forekommer først ud mod Store Torv.

Indkøb og væsketab

Gydens ældste huse på den vestlige side, der har overlevet forandringerne, bidrager til indtrykket af et indkøbsmiljø, der gerne vil have del i den omsætning, som lægges i kvarteret. Og skulle man lide væsketab under indkøbene, er der mulighed for at udligne dette i en nærliggende pub, der tilstræber at leve op til et engelsk forbillede.

Uanset hvem Maren Smed måtte have været, kunne hun formodentlig godt have forliget sig med det miljø, som gyden, hun har lagt navn til, i dag frembyder. Hvilket på den anden side ikke bortforklarer, at der er tale om et sted, der ikke ligefrem indbyder til længere ophold. Maren Smeds Gyde er og bliver en passage, hvilket godt kan være en kvalitet i sig selv.

Fra hestestald til trafikknudepunkt

Villa Marienlund, som området ved bybussernes endestation er opkaldt efter, udfyldte skiftende funktioner – blandt andet som værneskole – inden den gamle bygning blev afløst af de nuværende Friis & Moltke-rækkehuse.

Den bymæssige udvikling, der har fundet sted i Risskov, Egå og Lystrup, medvirker til at gøre Grenåvejs udmunding i Marienlund til et af nordbyens mest vitale trafikknudepunkter. Her, ved overgangen mellem Riisvangen og Trøjborg, deler Grenåvej sig i Nordre Ringgade og Trøjborg. Men navnet Marienlund optræder ikke kun i forbindelse med den plads, der fordeler trafikken. Herfra udgår også Marienlundsvej, der fører ind i Riis Skov til blandt andet vandrehjemmet, samt Marienlunds Allé med tilslutning til Trøjborgs hovedstrøg, Tordenskjoldsgade. Og for fuldstændighedens skyld indgår også Skovfaldet i det vejnet, der er med til at afvikle en intens bilstrøm.

Men de mange personvogne er ikke ene om at gøre Marienlund til knudepunkt. Også den kollektive trafik lægger beslag på pladsen, der er endestation for buslinierne 1 og 8. Tidligere, da Århus Sporveje i højere grad end i dag levede op til sit navn, vendte sporvognene ligeledes ved Marienlund. Hvorvidt denne epoke kommer til at genopstå indgår i overvejelserne om den fremtidige århusianske infrastruktur.

Derimod kan det betragtes som givet, at de bygninger, der udgjorde den oprindelige Villa Marienlund, som området er opkaldt efter, definitivt hører fortiden til. Udgangspunktet fører tilbage til 1870, da Peter Chr. Pedersen i skovbrynet ved landevejen til Grenå opførte en herskabelig villa med tårn og tilhørende hestestald. Bygherren var oprindelig lærer, men da lønnen næppe tillod byggeprojekter af denne art, slog han sig på ejendomshandel og oparbejdede en betydelig forretning som landinspektør. Peter Chr. Pedersen var blandt andet involveret i udstykningen af godset Marselisborgs jorder, og dette engagement i den modsatte ende af byen var formodentlig medvirkende til, at han ikke blev boende i Marienlund.

Havebyen droppet

I stedet blev denne indrettet som præstebolig, da en af datidens kendte teologer Henry Ussing udnævntes som sognepræst i Vejlby, hvilket senere gav anledning til opførelse af en præstegård. Til de efterfølgende ejere af Marienborg, hørte etatsrådinde Erni Lausen, der var enke efter en dansk-argentinsk læge og svigerinde

Billedet giver et indtryk af den landlige idyl, der herskede ved Villa Marienlund, da bygningen blev indrettet som værneskole

til Århus Oliefabriks daværende direktør Frederik Lausen. Denne familiemæssige sammenhæng var samtidig baggrund for, at det på et givet tidspunkt indgik i oliefabrikkens planer at etablere en haveby for virksomhedens arbejdere i området ved Marienborg. Når projektet aldrig blev realiseret, skyldes det ifølge optegnelser "manglende forståelse hos dem, det skulle komme til gode". En udlægning, der rummer plads for flere fortolkninger.

I 1919 opkøbte Århus Kommune ejendommene Marienlund, Sindshvile og Christianslyst – alle beliggende i området, hvor der i anden halvdel af 1800-tallet fandt den første bebyggelse sted på de nordlige bymarker. Efterfølgende erhvervede Arbejdernes Andels Boligforening arealerne og opførte de karakteristiske dobbeltvillaer mellem Skovvangsvej og Marienlund. Men mellemkrigsårenes inflation og byggekrise truede en overgang andelsboligforeningens eksistens. For at overvinde krisen måtte medlemmernes indskud flere gange forhøjes, ligesom både stat og kommune så sig nødsaget til at træde hjælpende til.

Værneskole-epoken

Under omskiftende forhold fik Marienlund lov til at blive stående ved indgangen til Grenåvej. I 1934 blev den gamle hovedbygning under betegnelsen Marienlundskolen indrettet som værneskole – en betegnelse, der refererede til et elevklientel, der ikke var i stand til at følge den normale undervisning på byens kommuneskoler.

Værneskolen blev allerede oprettet i 1914 og havde de første år til huse i

Næsten 100 år efter opførelsen er Marienlund på vej til at blive indhentet af skæbnen. Der er tale om et af de sidste billeder af den gamle villa, inden nedrivningen blev indledt

nedslidte lokaler i en gammel skole i Vestergade 23, hvor eleverne blev fordelt på nogle få klassetrin. Men såvel de fysiske rammer som undervisningen bedredes betydeligt ved udflytningen til et mere lyst og venligt miljø i Marienlund, hvor der var fire klasselokaler til disposition.

Værneskolen fik kun en halv snes år i Villa Marienlund, inden verdenskrigens trængsler meldte sig. Den tyske beslaglæggelse af en række bygninger og institutioner nødsagede Århus Kommunehospital til at flytte den lokale afdeling af Statens Institut for Talelidende til Marienlund, hvis skolevirksomhed hermed ophørte i 1943. Men på det tidspunkt var der allerede etableret hjælpeklasser på nogle af byens kommuneskoler, hvilket medvirkede til at reducere den funktion, Marienlundskolen havde udfyldt. Denne decentralisering blev fastholdt og udbygget efter krigen, da skolemyndighederne etablerede et net af hjælpe- og specialklasser. Den gamle villas rolle på dette punkt var derfor udspillet. Alligevel fik den lov til at blive stående til 1958, da bygningen blev nedrevet sammen med en barak, som havde været anvendt til undervisningsformål.

Sans for detaljer

I begyndelsen af 1960'erne fik Marienlund sit nuværende udseende ved opførelsen af de rækkehuse, der har indkørsel fra Skovfaldet. De lyse rækkehuse i tre etager bærer tydeligt præg af at være tegnet af arkitektfirmaet Friis & Moltke. Af hensyn til trafikintensiteten langs bebyggelsen indtager denne en tilbagetrukket position i et fælles haveanlæg. Desuden er beboerne fra lejlighedernes øverste etage begunstiget af udsigten til Riis Skov, der grænser op til såvel Dr. Margrethesvej som et stykke af Grenåvej. Århusianerne havde allerede adgang til Riis Skovs rekreative

Friis & Moltke-rækkehusene, der i dag har afløst Villa Marienlund, har fra øverste etage en flot udsigt til den tilstødende Riis Skov.

område, inden der blev skabt mulighed for også at færdes i Marselisborgskovene.

Såvel Marienlund som andre af de villaer, der i slutningen af 1800-tallet blev opført ved Riis Skov, kendetegnedes af en speciel arkitektur med mange dekorationer, som vidner om, at datidens håndværkerudgifter bevægede sig på et behersket niveau. Under de udhængende tage, der var almindelige på den tid, sad der ofte udskårne træstøtter, ligesom murene var gennemtrukket af murstensbånd i kontrastfarver og gavlene forsynet med rosetter med figurer. Og som det var tilfældet med Villa Marienlund, hørte der ofte verandaer til. En slags forløber for nutidens udestuer.

Forbeholdt de privilegerede

Til de særprægede villaer i Riis Skov hørte også Tårnborg, hvis tårn ikke udelukkende havde til formål at sikre en flot udsigt til bugten. Bag villaens opførelse stod ingeniør og jernstøber J.J. Christensen, der var en ivrig astronom, og som i denne egenskab havde behov for et observatorietårn.

Selv om det for mere end 100 år siden var muligt at opføre en villa for ca. 15.000 kr., var det forbeholdt byens velhavere, hvilket vil fremgå af, at en årsløn for en arbejder i samme periode lå på under 1.000 kr. Ved indgangen til 1900 skønnes det, at kun et par hundrede personer af en samlet befolkning på ca. 50.000 boede i villaer. Udover håndværksmestre var der tale om grosserere, købmænd og læger, der frem til 1900 primært slog sig ned i den nordlige del af byen, hvilket Villa Marienlund var et markant eksempel på.

Det skorter ikke på planer med godsets tilholdssted

Indtil videre lader realiteterne vente på sig fordi DSB ikke har hastværk. Men ingen anfægter, at der knytter sig spændende muligheder til såvel den slotslignende bygning i Skovgårdsgade som det tilhørende jernbaneterræn.

Kontrasterne mødes i hver sin ende af Skovgårdsgade, hvor arkitekturen spænder over næsten 100 år. Mens indkørslen fra Carl Blochsgade har Hammelbanens tidligere stationsbygning, opført i 1902-04 og nu hjemsted for Århus Bymuseum som iøjnefaldende element, er nutiden repræsenteret ved Sonnesgade, hvor Kongrescenter-komplekset dominerer omgivelserne. Selv om Hammelbanen blev nedlagt for et halvt århundrede siden, skorter det alligevel ikke på togspor ved Skovgårdsgade, hvilket gadens mest markante bygning, godsbanegården eller DSB's godsterminal i moderne tale, er baggrund for.

DSB har ikke travlt

Den fremtidige anvendelse af det tilhørende terræn var på et givet tidspunkt et tema i lokaldebatten. Når der efterfølgende har været stille om sagen, skyldes det primært, at DSB ikke synes at have særligt travlt med at bryde op fra området.

Skovgårdsgade, opkaldt efter maleren Peter Christian Skovgaard, blev anlagt og navngivet allerede i 1899. Men der kom til at gå en snes år, inden der kom gang i byggeriet i de tidligere kolonihaver, gaden var beliggende ved. Beboelsesejendommen Skovgårdhus er eksempelvis fra 1925. Når de omkringliggende gader alle har navne efter billedhuggere og malere, skal det ses i sammenhæng med Århus Museums tidligere placering i den bygning ved åen, som i dag er kendt som Huset.

Et sumpet område

Her i Mølleparken lå også den historiske mølle, hvis virksomhed var en medvirkende årsag til, at det omkringliggende område stod mere eller mindre under vand. Det gjorde samtidig Mølleengen til et sumpet område, hvilket besværliggjorde den bebyggelse, der blev iværksat ved indgangen til 1900-tallet. Omfanget af piloteringsarbejdet vil fremgå af, at det for at sikre godsbanegårdens fundament var nødvendigt at hamre betonpæle 10-12 meter ned i engbunden.

Langstrakt affære

I det hele taget var projekteringen af den nye godsbanegård en langstrakt affære. Opførelsen blev først indledt i begyndel-

1920 Anlæggelsen af godsbanegården vanskeliggjordes af bundforholdene på Møllengen. Her har et arbejdshold taget opstilling til ære for fotografen – med formanden uden skovl!

sen af 1920'erne, selv om DSB allerede havde opkøbt arealet en snes år forinden. At der var behov for en afløser af den gamle godsbane, som lå ved den nuværende rutebilstation, kunne vanskeligt anfægtes. Byens fortsatte vækst og den stærkt stigende godsmængde gjorde forholdene ved Fredensgade for trange, og allerede i 1917 blev der truffet lovmæssig beslutning om at flytte såvel godsbane som rangerterræn til Mølleengen. Det siger noget om de datidige forhold. at rangeringen af godsvogne til og fra havnen ikke skete ved hjælp af lokomotiver, men med hesteforspand ad en såkaldt hestebane eller trækbane. Denne gik via Spanien og en svingbro ned til åens udløb, der dengang fortsat udgjorde en del af havnen. Men omsider kom der gang i opførelsen af den nye godsbanegård med den slotlignende hovedbygning med tårnet tegnet af DSBs overarkitekt Seest. De vanskelige bundforhold medvirkede til, at der gik tre års arbejde forud for indvielsen i 1923. Udover hovedbygningen bestod den nye godsbane af to fløje til henholdsvis ind- og udgående gods, og hertil kom remise og værksteder.

Tæt på katastrofe

Hvis godsbanen i de mellemliggende 78 år har været et aktiv for byens erhvervsliv, så har naboskabet ikke været helt problemløs for beboerne i Skovgårdsgade. I 1997 konstaterede Jernbanestyrelsen, at nogle af sporene var så nedslidte, at de udgjorde et faremoment. Denne vurdering blev bekræftet natten mellem den 1. og 2.

Godsbanegårdens fremtidige anvendelse fortaber sig indtil videre i det uvisse, men mange har lagt billet ind.

august, da 23 godsvogne, der tilsammen vejede 450 tons af uforklarlige årsager kom i drift og torpederede fire tomme godsvogne, som fortsatte tværs over Skovgårdsgade for at tørne ind i muren ved nr. 2 og 4. Udover et hul i muren og diverse materiel skade fik uheldet ingen alvorlige følger. Men når det tilføjes, at det løbske vogntog blandt andet talte to tankvogne med 40 tons svovlsyre, der blev i tankene, rummer det en antydning af, at det var tæt ved en katastrofe.

I udkanten af byen

Mens Skovgårdsgade ved anlæggelsen lå i udkanten af byen, må dette forhold siges at have ændret sig ret afgørende i det mellemliggende tidsrum. Den centrale placering i bybilledet, godsbanegården i dag indtager, har derfor i stigende grad aktualiseret en udflytning til Hasselager for at give plads til en bypark og en vis bebyggelse. Det er i denne sammenhæng, at begrebet den grønne kile er blevet lanceret. I det hele taget har det ikke skortet på planer og idéer om områdets fremtidige anvendelse, når DSB brød op.

Indigneret byråd

Men udsigten til, at midtbyens befolkning kan se frem til et nyt rekreativt område, kendetegnes indtil videre af en usikker tidshorisont som det har været tilfældet siden slutningen af 1980'erne. Dengang lagde Århus Kommune op til en fælles løsning i Hasselager for DSB og Post Danmark, men planerne strandede på statsbanerne, der ikke var indstillet på at bryde op fra Skovgårdsgade, hvilket affødte en vis indignation i det daværende

byråd. I stedet måtte Post Danmark gå enegang og indrette sig i Vejlby. Men det er alligevel ikke udtryk for, at planer om en alternativ anvendelse af godsbaneterrænet er lagt i mølposen. Ifølge DSB er der truffet aftale med Århus Kommune om iværksættelse af en undersøgelse af sporteknisk art med henblik på at få fastslået DSBs behov i den henseende. Når denne undersøgelse, der blandt andet vil tage hensyn til, at stykgodsterminalen ikke længere varetages af DSB, er afsluttet, vil der efterfølgende blive taget stilling til den bygningsmæssige side af sagen.

Skovens stemninger

Peter Christian Skovgaard (1817-1875), som gaden af samme navn er opkaldt efter, har hovedsagelig markeret sig som landskabsmaler med skovmotiver som speciale. Eksperter har fremhævet, at få har som P. C. Skovgaard formået at gengive skovens stemninger. I det hele taget fremtræder det danske landskab let, fint og luftigt i hans billeder, hvilket også er kommet til udtryk i et utal af reproduktioner. Han havde et nært venskab til en anden maler Johan Thomas Lundbye, som en af kvarterets gader også et opkaldt efter

Pladsen bærer sine 100 år med værdighed

Tietgens Plads er begunstiget af, at den indgik i de visionære byplanlæggere Chr. Ambt og Hack Kampmanns helhedsløsning, og at nogle af datidens fremtrædende arkitekter var involveret i opførelsen af flere af de bygninger, der omkranser pladsen.

Den opmærksomme iagttager vil notere to kuriositeter ved indgangen til Tietgens Plads. Selv om Carl Frederik Tietgen, som pladsen er opkaldt efter, godt kunne have gjort sig fortjent til en statue, er det alligevel en anden af datidens fremtrædende finansmænd, Hans Broge, som nyder denne ære. Men Hans Broges tilstedeværelse i pladsens østlige ende kan trods alt forklares ved, at den tværgade, han skuer ud over, bærer hans navn. Hvad der derimod ikke forekommer umiddelbart indlysende er, at mens der på Tietgens Plads nordlige side skal parkeres parallelt, er sydsiden indrettet til skråparkering. I begge tilfælde har de parkerede biler fortrængt fodgængernes fortove, der tidligere omkransede pladsen.

Når Tietgens Plads alligevel hører til byens mest veldisponerede og bærer sine snart 100 år med en værdighed, der nærmer sig det tidløse, skyldes det to forhold. For det første indgår pladsen i den byplanlægning, der blev iværksat i forlængelse af, at Århus Kommune i 1896 erhvervede Marselisborg-arealerne af H.P. Ingerslev få dage før denne lokalpolitikers død, og som fortsat gør Frederiksbjerg-området syd for Odensegade til et attraktivt kvarter. For at blive ved det tidløse ligner Tietgens Plads i mangt og meget sig selv fra anlæggelsen i 1905. Undtagelsen, der bekræfter denne regel, udgøres af beplantningen. I midten af 1980'erne blev pladsens elmetræer angrebet af den svampesygdom, der hærgede, og som nødsagede stadsgartnerens afdeling til at gå drastisk til værks for at hindre svampen i at brede sig. Heller ikke Tietgens Plads gik ram forbi. Men fjernelsen af de angrebne elmetræer, der i de følgende år blev afløst af lindetræer, betød samtidig, at den omlagte plads igen kom til at nærme sig sin oprindelige skikkelse. Stadsgartneren hentede inspiration til denne genskabelsesproces ved at studere gamle fotos. Ved samme lejlighed forsvandt tre af besættelsestidens uskønne bunkere.

En harmonisk helhed

I øjeblikket yder de nyudsprungne træer Tietgens Plads og den omkringliggende beboelse fuld retfærdighed. Som kompensation for det fortov, der ikke længere omgiver pladsen, er der anlagt en bred sti

Den nyanlagte Tietgens Plads med Hans Broge-statuen i forgrunden. De kunstfærdige bænke eksisterer ikke længere, ligesom elmetræerne er gået til. I baggrunden det tidligere St. Josephs Hospital, der er indrettet til andre formål

ned gennem anlægget. Helhedsindtrykket er en plads i harmoni med sig selv, hvilket de velproportionerede ejendomme bidrager til. Der er tale om bygninger i 4 ½ etager, der udgør en sluttet bebyggelse, og som i vid udstrækning er forsynet med de karnapper, der er karakteristiske for kvarteret. Selv om det er homogeniteten, som er dominerende, er der alligevel bygninger, som fortjener særlig opmærksomhed. Det gælder eksempelvis hjørneejendommen med husnumrene 1-3 opført i 1908 af murermester Severinsen og med en hjørnekarnap, der afsluttes med et spir. På den anden side af pladsen kandiderer ejendommen nr. 10 til betegnelsen kvarterets smukkeste. En medvirkende forklaring skal søges i, det er arkitekt R. Frimodt Clausen, der i andre henseender har sat sit præg på byen, som har tegnet ejendommen, der er fra 1906. Tilsyneladende var det ikke nogen helt dårlig levevej at være indremissionær på det tidspunkt. For det er den titel, som ejendommens bygherre A. Nielsen vedkendte sig. R. Frimodt Clausen har også lagt navn til naboejendommen i nr. 12. På hjørnet ved Bülowsgade afsluttes pladsen af Tietgenshus opført i 1907 efter arkitekt N.S. Bechs tegninger. Heller ikke her efterlader en række detaljer tvivl om, at der er tale om en ejendom fra en epoke, hvor håndværksmæssige kvaliteter var i højsædet og ikke cementelementer.

Handelshøjskolen

Hvad der medvirker til at gøre Tietgens Plads til et lyst rum er, at pladsen åbner sig i begge ender ved henholdsvis Hans-

Mælkevogn på Tietgens Plads, der i mangt og meget ligner sig selv, men hestene er for længst afløst af andre former for hestekræfter

Brogesgade og Bülowsgade. Det sidste har sammenhæng med det haveanlæg, som det tidligere Sct. Joseph Hospital er forsynet med. Hospitalet og dets historie i relation til en katolsk nonneorden er tidligere omtalt i Kend din by-serien. Men Tietgens Plads' homogenitet brydes alligevel i en enkelt henseende. På hjørnet ved Hans Brogesgade udgør en hvid bygning, der vender gavlen ud mod pladsen, en kontrast til omgivelserne. Der er tale om en sidefløj til Århus Købmandsskole, der blev indviet den 9. maj 1905 under betegnelsen Den Jydske Handelshøjskole. Bag bygningens arkitektoniske udformning med hovedfacade ud mod Hans Brogesgade stod den legendariske Hack Kampmann. Til stede ved indvielsen var prins Christian, senere kong Chr. X. Når prinsen havde accepteret at optræde som æresgæst, var det næppe uden sammenhæng med, at Marselisborg Slot, der tre år forinden blev overdraget prinseparret som folkegave, også var tegnet af Hack Kampmann. Blandt gæsterne ved handelshøjskolens indvielse var også storkøbmanden Hans Broge, der forinden havde skænket byggefonden 10.000 kr., som skal sættes i relation til, at det samlede byggeprojekt beløb sig til 150.000kr. Baggrunden for handelshøjskolens etablering skulle søges i, at der i slutningen af 1800-tallet bredte sig en erkendelse af, at de lokale handelsaftenskoler ikke længere var tilstrækkelige til at sikre unge under uddannelse den fornødne ballast. I 1897 foreslog formanden for Aarhus Handelsforening, grosserer Johs. Baune, derfor, at Jylland for at opveje en uddannelsesmæssig slagside i københavnsks favør burde

Efter de omlægninger, der fandt sted i midten af 1980'erne, er det tilstræbt at føre Tietgens Plads tilbage til dens oprindelige skikkelse for 100 år siden

have en handelsskole. Forslaget førte i første omgang til oprettelse af Foreningen af jydske Handelsforeninger. Medvirkende til at realisere planerne om en jysk handelshøjskole var også, at Århus Kommune vederlagsfrit stillede et areal på 4000 kvadratalen til disposition ved den nyanlagte Hans Brogesgade. Fra kommunal side kunne man tillade sig denne flothed, fordi byen var blevet jordbesidder i betydelig målestok ved overtagelsen af Marselisborg-arealer, som også omfattede kvarteret omkring Tietgens Plads. Mens anlæggelsen af gader i det indre Århus i vid udstrækning havde været overladt til kræfternes frie spil i form af private grundejerne, der havde måttet indrette sig efter begrænsede fysiske rammer, var Århus Kommune ved anlæggelsen af det sydlige Frederiksbjerg i den fordelagtige situation, at der kunne indledes en byplanlægning efter de store linier. Denne opgave blev i første omgang overdraget til stadsingeniør Oscar Jørgensen, men dennes forslag blev ved forelæggelsen i byrådet i 1898 forkastet. I stedet kom Ch. Ambt, stadsingeniør i København, ind i billedet sammen med kongelig bygningsinspektør Hack Kampmann. Det skete delvis på de to herrers egen foranledning, men Ambt og Kampmanns visioner om at skabe åbne byrum uden smålige hensyn til bebyggelsesgrad faldt i god jord ved forelæggelsen i byrådet. Og selv om de to byplanlæggere også måtte gå på kompromis i nogle henseender, fremstår store

dele af Frederiksbjerg i dag som et resultat af Ambt og Kampmanns idéer. Det gælder også Tietgens Plads.

En plads i eftertiden

I kraft af sin arkitektoniske medvirken kunne Hack Kampmann derfor bidrage til, at indvielsen af Den Jydske Handelshøjskole den 3. maj 1905 blev en virkelig festdag med pris Christian blandt gratulanterne. Det gav ingen skår i feststemningen, at et orkester spillede Her kommer de raske soldater, da prinsen ankom ledsaget af en adjudant. Under turen op af de mange trappetrin havde det kongelige optog visse problemer med at holde takten med musikken. Carl Frederik Tietgen nåede hverken at opleve anlæggelsen af den plads, der er navngivet efter ham, eller handelshøjskolens indvielse. Men ved sin død i 1901 havde han i andre henseender sikret sig en plads i eftertiden. C.F. Tietgen stod bag oprettelsen af en række virksomheder, der siden kom til at spille en væsentlig rolle i den danske industrialiseringsproces i anden halvdel af 1800-tallet. Det gælder virksomheder som DFDS (1866), Store Nordiske Telegraf-Selskab (1869), De Danske Sukkerfabrikker (1872) og Tuborg (1873). Også i århusiansk sammenhæng kom C.F. Tietgen til at påvirke udviklingen både til lands og til søs. I 1868 indsatte DFDS dampskibet Vesta til at befordre person- og godstrafik på ruten ÅrhusKorsør. Det var denne rute, der nogle årtier senere udviklede sig til de natsejladser mellem Århus og København, som først blev indstillet i 1970. For fuldstændighedens skyld bør tilføjes, at de to natfærger, som ældre århusianere fortsat sender en venlig tanke, hed Hans Broge og C.F. Tietgen.

Da der var "paskontrol" ved cykelstien

Cykelsport og badeliv var tidligere to tæt forbundne begreber ved Vejlby Fed, hvor den nedlagte cykelbanes restaurant indgik i Risskov Badehotel.

Badesæsonen er umiddelbart forestående – hvis ellers vejrguderne vil det. Hvis vandtemperaturerne i bugten endnu er forbeholdt de mest hårdhudede, så har soldyrkerne forlængst holdt deres indtog – blandt andet ved Den Permanente Badeanstalt.

Det sidste afspejler en næsten 60-årig tradition. Så længe er det siden, at badeanstalten ved Riis Skov – i dag byens eneste af sin art – blev opført. En begivenhed, der skal ses i sammenhæng med, at det socialdemokratiske styre et par år i forvejen, nærmere betegnet i 1931, havde taget skridt til at gøre cykelstien langs den nordlige kyststrækning tilgængelig for offentligheden.

At alle cyklister har adgang til den naturskønne tur med udgangspunkt på Skovvejen tæt ved Østbanegården, forekommer i dag som en selvfølge. Når det tidligere forholdt sig anderledes, skal forklaringen søges i, at cykelstien var anlagt og ejet af Aarhus Bicycle Club, som håndhævede denne ejendomsret med stor nidkærhed. Det sidste kom til udtryk ved, at ABC, som klubben hed i vanlig tale, førte "paskontrol" ved stien. Sådan at forstå, at en opsynsmand, der var stationeret ved et træskur, undersøgte, om de passerende var i besiddelse af et gyldigt medlemskort. I modsat fald blev de sendt tilbage, hvor de kom fra.

Når ABC i sin glansperiode talte mere end 3.000 medlemmer, var det ikke et udtryk for noget større cykelsport-engagement, men handlede i de fleste tilfælde om retten til at benytte cykelstien. Denne udgjorde en bekvem genvej til såvel de villaer, der i et stigende antal skød op i Risskov, som til det badeliv, der udfoldede sig ved Vejlby Fed. Cykelklubbens mangeårige formand, grosserer N. Groes-Petersen, gav ikke med uret udtryk for, at villakvarteret egentlig skyldte cykelstien sin tilblivelse. Under alle omstændigheder ville udviklingen ikke være gået så hurtigt ved begyndelsen af 1900-tallet, da bilismen endnu var i sin vorden og buslinier et ukendt begreb.

Et projekt til 2.223 kr.

Men heller ikke cyklisterne nød på den tid ubetinget opbakning. Blandt de forbeholdne i den henseende var den ellers så progressive politiker Peter Sabroe. Da han i 1902 ved en afstemning i byrådet gik ind for etablering af en cykelsti ved Spanien, skete det med følgende begrundelse:

"Men ikke for cyklisternes skyld. Dem

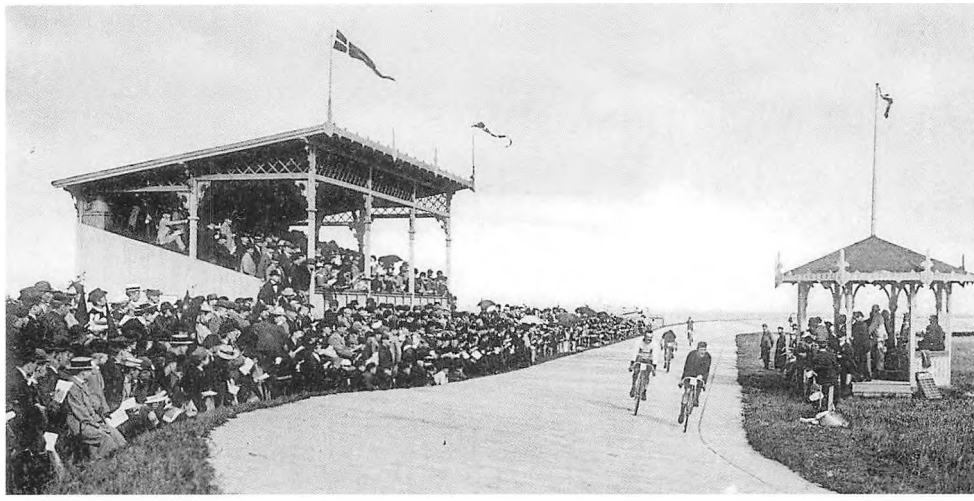

Cykelbanen på Vejlby Fed med tribune og dommertårn i 1898. Der blev kun tale om et kortvarigt kapitel. Samme år indledtes nedrivningen, og kun restauranten fik lov til at blive stående

sværmer jeg ikke for. Særligt de kvindelige cyklister er det mest modbydelige, jeg kender. Jeg stemmer for cykelstien af hensyn til fodgængerne!"

Riis Skov-cykelstiens anlæggelse i 1894 forløb heller ikke problemløs. Tværtimod måtte en af datidens cykelentusiaster, assurancedirektør og medstifter af den hedengangne venstreavis Aarhus Amtstidende Jens Vistoft, udfolde et betydeligt lobbyarbejde for at opnå DSB's accept af, at der blev anlagt en cykelsti ved siden af den ligledes nyetablerede jernbane. Men det lykkedes i den sidste ende at realisere et projekt, der kom til at koste det formidable beløb af 2.223 kr., og som de mange cyklister, der stadig benytter stien, dagligt sender en venlig tanke.

Cykelbanens korte kapitel

Til historien hører, at det ikke kun var af hensyn til de nye villaejere i Risskov og badende, at Aarhus Bicycle Club tog initiativ til cykelstien. For samme år, som stien blev taget i brug, lagde samme klub navn til et andet anlægsarbejde, der gav genklang i sportskredse over det ganske land. På stranden ved Vejlby Fed indviedes Nordens største cykelbane med tilhørende tribune, restaurant, totalisator og omklædningsrum med styrtebad til de ryttere, som spurtede rundt på den nye cementbane. Blandt de navne, der udfoldede sig, var den legendariske Thorvald Ellegaard.

Sammenhængen mellem cykelsti og cykelbane var derfor oplagt. Det var via cykelstien og det medlemskort, der fordredes, tilskuerne skulle komme. Alligevel skulle det i længden vise sig, at projektet ikke var bæredygtigt. Tilskuerinteressen stod ikke mål med intentionerne. Måske lå cykelbanen efter datidig målestok for langt fra byen. Under alle omstændigheder blev cementbanen få år senere brudt op og bygningerne revet ned – med en enkelt undtagelse.

To unge damer på cykelstien ved Riis Skov. Deres fodtøj – eller mangel på samme – kunne tyde på, at de er på vej til eller fra en badetur.

Badehotellet levede længere

Restauranten fik lov til at blive stående og blev en del af Risskov Badehotel. Den 18. maj 1904 åbnede det nye etablissement med restaurant og hotel til 26 liggende gæster – og i modsætning til cykelbanen skulle badehotellet vise sig at have århusianernes fulde bevågenhed, hvilket blev optakten til en længere succesperiode, selv om konjunkturerne også her var omskiftende.

Risskov Badehotel var i de følgende år et yndet udflugtsmål på såvel søndage som hverdagsaftener. Medvirkende hertil var, at cykelstien ikke var ene om at formidle befordringen. Det samme gjorde toget, der stoppede op ved Risskov Station, og dampbåden "Riis Skov", der lagde til ud for badehotellet og et andet udflugtsmål – "Salonen", som i dag er identisk med Sjette Frederiks Kro.

Den tiltrækning, Risskov Badehotel øvede på byens befolkning, havde også sammenhæng med, at der sommeren igennem blev budt på et stort underholdningsprogram under medvirken af nogle af datidens populære kræfter. Og så blev der ellers spillet op til dans for

Trods den voksende bilisme har cykelklubbens gamle "toldsti" langs kysten til Risskov ikke mistet sin tiltrækningskraft på pedaltramperne.

det århusianske borgerskab, der udgjorde klientellet sammen med badehotellets gæster. Ikke mindst under den første vært, Charles A. Ehlers havde etablissementet kronede dage.

Men efter Ehlers' død i 1919 begyndte det at gå den anden vej, indtil Teatercafeens vært Albert Leth trådte til. I begyndelsen af 1930'erne oplevede badehotellet igen en epoke, der ledte tanken hen på de "gode gamle dage". Opførelsen af en revy fik folk til at strømme til.

Den manglende bevilling

Alligevel gik udviklingen Risskov Badehotel imod. For i det omkringliggende kvarter på Vejlby Fed bredte bebyggelsen sig, og det var ikke alle villaejere i nabolaget, der så med blide øjne på det muntre aften- og natteliv, der udfoldene sig ved hotellet. I realiteten fik dette sit dødsstød, da sognerådet besluttede at stoppe stedets spiritusbevilling. Så sent som i 1969 blev der gjort et sidste forsøg på at genoplive det gamle badehotel – men igen stødte bestræbelser på sognerådets fortsatte vægring mod at udstede den spiritusbevilling, som var af altafgørende betydning for at skabe et rentabelt foretagende.

Det gamle badehotel var beliggende mellem den nuværende Lindevangsvej og Hyldevej, hvor en mindre bygning stadig erindrer om et interessant kapitel i Risskovs historie. Hovedbygningen blev nedrevet i begyndelsen af 70'erne.

Men cykelstien trives i bedste velgående mere end 100 år efter sin anlæggelse. Det sidste har motionsbevægelsen bidraget til. Selv om en tur til Risskov i bil er forholdsvis hurtigt overstået, foretrækker mange fortsat at trampe i pedalerne og i denne sammenhæng nyde udsigten over bugten.

Den Permanente Badeanstalt er ligeledes klar til en ny sæson med strandløver og g-strengede dejligheder.

»Haven ved Vesterbro« blev byens største trækplaster

I kraft af naboskabet til købstadsmuseet Den gamle By indtager Botanisk Haves samlede areal på 21,5 hektarer besøgsmæssigt en suveræn førsteplads blandt Århus' rekreative områder.

»Vi elsker vort land«

Drachmanns midsommervise kommer ikke til at savne fortolkninger, når sankthans-bålene i aften tændes i og omkring Århus. Men Botanisk Have indgår ikke længere i valgmulighederne. Herved brydes en mangeårig tradition, der plejer at danne optakt til sommerens parkunderholdning samme sted. De trofaste, der plejer at være til stede, men som i aften nødsages til at se sig om efter alternativer, må trøste sig med, at det som tidligere fremgået af avisen ikke er udtryk for, at underholdningen i Botanisk Have er sat på vågeblus.

Kulturhus Århus, der forestår program-

Landlig idyl med høstakke kendetegnede den senere Botanisk Have , da Det jydske Haveselskab etablerede sig i området med plantørbolig. I baggrunden Vesterbro Mølle.

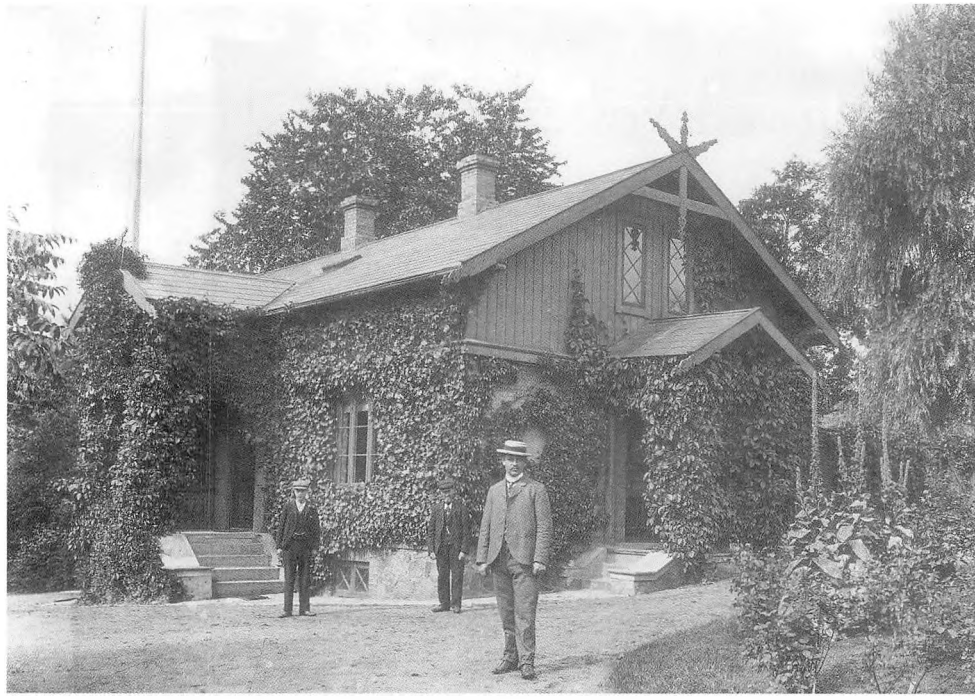

Haveselskabets plantørbolig, der fulgte med ved den kommunale overtagelse, fik lov at stå til 1942

lægningen, og som i år har valgt at anlægge en børneorienteret linie, vil heller ikke udelukke, at der igen kommer til at blusse sankthans-bål i den gamle have. I øvrigt en blufærdig betegnelse for en park, der breder sig over 21,5 hektarer. Men med al respekt for den tiltrækning, som sommerens underholdning har øvet gennem mere end et halvt århundrede, og som i dette tidsrum skønnes at have samlet halvdelen af den danske befolkning, beror Botanisk Haves samlede besøgstal nok så meget på tilstedeværelsen af Den gamle By. En sammenhæng, der understreges af, at indgangen ved Eugen Warmingsvej prydes af en buste af købstadsmuseets skaber Peter Holm.

Hesten fulgte med - med betingelser

Men længe før Peter Holm kom ind i billedet lå det areal, hvor Botanisk Have senere blev anlagt, og som for mere end 100 år siden afgrænsedes af Ryvejen (Viborgvej) og møllehøjen Hasleforten, hen som et uopdyrket område, der var samlingssted for kvæg, inden det blev drevet ud på de omkringliggende markeder. Men der var samtidig tale om en tid med en voksende interesse for havedyrkning, hvilket den 27. juni 1873 førte til etablering af Det jydske Haveselskab. Blandt initiativtagerne var kendte navne som hedens opdyrker, kaptajn Enrico Dalgas og generalkonsul Hendrik Pontoppidan. Samme

år vedtog byrådet at udleje jordlod nr. 3 i Møllevang med henblik på anlæggelse af en planteskole. Lejemålet skulle løbe frem til Mikkelsdag år 1900, og den årlige leje blev fastsat til 25 rigsdaler. For at sætte yderligere skub i planerne blev der fra kommunal side givet tilsagn om et lån til opførelse af en gartnerbolig. I de følgende år lejede haveselskabet mere jord, således at det efterhånden disponerede over 14 tønder land. Men det skulle efterhånden vise sig, at haverne og planteskolens drift var for dyr for selskabet, der blandt andet beskæftigede sig med prøvedyrkning af nye frugtsorter. I 1910 blev der optaget forhandlinger med kommunen om afvikling af lejemålet, hvilket året efter førte til en kommunal overtagelse. Med i en handel til 3.000 kr. fulgte udover diverse bygninger med fast inventar også redskaber, vogne, trillebøre og en gammel hest. I overtagelsesbetingelserne blev det præciseret, at hesten skulle have samme behandling som hidtil!

Begyndelsen til Den gamle By

I byrådet var der et klart flertal for at bevare den nyerhvervede have og drive den i uændret form. Men i fortsættelsen opstod tanken om at anlægge en botanisk have og en tilhørende park. Det blev begyndelsen til skabelsen af det rekreative område, som såvel den lokale befolkning som gæster fra ind- og udland i dag færdes i. Ved den kommunale overtagelse var der tale om et areal på 4,5 hektarer, som efter udvidelser i 1922, 1927 og senest i 1942 nu andrager 21,5 hektarer. Heraf udgør Den gamle By fem hektarer. Det første skridt til Den gamle By blev allerede taget året efter den kommunale overtagelse af haven, da byrådet skænkede »Komiteen til Bevarelse af den gamle Borgmestergaard« en halv tønde land af »Haven ved Vesterbro«, som var Botanisk Haves oprindelige betegnelse. Borgmestergården blev indviet i juli 1914 kort før 1. verdenskrigs udbrud. Samme år blev der anlagt et gartneri nord for gartnerboligen, men efterhånden som besøget i haven voksede, var gartneriets placering uhensigtsmæssig. En løsning blev fundet, da kommunen i 1920 overtog et blomstergartneri ved Lollandsgade, hvilket var en passende anledning til at flytte denne aktivitet fra Botanisk Have. Den gamle gartnerbolig, der blev beboet af stadsgartner L. Sandberg helt frem til 1942, skønnedes efterhånden uegnet til beboelse og blev af samme grund nedrevet.

Kanonerne blev aldrig skudklare

Mens 2. verdenskrigs udbrud betød, at mange bygge- og anlægsprojekter måtte udsættes, havde krigstiden paradoksalt nok en gunstig indflydelse på Botanisk Haves fortsatte udvikling. Den store arbejdsløshed fik staten til at opfordre kommunerne til at iværksætte arbejder, der ikke var afhængig af materialer. Havens fortsatte udbygning blev derfor betragtet som velegnet til at afhjælpe beskæftigelsen, hvilket førte til en statslig accept af arbejdets iværksættelse. På det areal, der blev inddraget, lå et stort antal kolonihaver, som blev opsagt til fraflytning i vinteren 1942. Når krigsårenes rydnings- og anlægsarbejde først kunne afsluttes i juni 1946, havde det sammenhæng med, at der måtte indlægges en ufrivillig pause på næsten et halvt år på foranledning af Arbejdsministeriet. Årsagen skulle søges

Den gamle vandmølle udgør fortsat en del af sceneriet i Botanisk Have og Den gamle By, der tilsammen udgør byens største turistmæssige trækplaster.

i, at der manglede arbejdskraft i såvel tørvemoserne, som udgjorde en ikke uvæsentlig del af landets brændselsforsyning, som ved høstarbejdet. Det fremmede heller ikke anlægsarbejdet i Botanisk Have, at den tyske besættelsesmagt som sent som i december 1944, da krigens udfald stod klart for enhver, indledte etableringen af en beton-kanonstilling ved den gamle vandbeholder, hvor arealet allerede var beplantet. Kanonerne nåede aldrig at blive gjort kampklare og blev fjernet i foråret 1946.

»Blomsterdalen«s pragt

Fredstiden blev i Botanisk Have blandt andet markeret med indvielse af den friluftsscene med amfiteatralsk opbyggede tilskuerpladser, der siden 1948 har været ramme om de populære parkunderholdninger, og i tilslutning hertil »Blomsterdalen«. Det skålformede areal rummer sommeren igennem tusindsvis af blomsterarter, der udover at frembyde et flot sceneri for besøgende også indgår som et naturligt led i undervisningen af botanisk studerende. »Blomsterdalen«s væld af planter danner også grundlag for udveksling af frø med andre botaniske haver. Hvert år udarbejdes en fortegnelse over næsten 2.000 frøarter, som tilsendes botaniske haver over det meste af verden. Tilsvarende rekvirerer man i Århus et lignende antal frøportioner til fortsat udvikling af havens blomsterpragt. Det er også vanskeligt at beskæftige sig med samme

blomsterpragt uden at nævne væksthusene, der blev opført i 1970, og som ejes af Aarhus Universitet. Væksthusene, der har et årligt besøgt på 70.000, og som rummer 5.000 forskellige plantearter, fremstod i nogle år i en forfalden tilstand som følge af manglende vedligehold, men dette forhold er der nu rådet bod på. Hvad der bidrager til den totaloplevelse, som et besøg i Botanisk Have frembyder, er havens beliggenhed i et kuperet terræn, som honorerer alle sanseindtryk. Fra »Blomsterdalen« har den besøgende mulighed for sat fortsætte til »Poppelpladsen« en cirkelformet plads indhegnet af store popler. Her er der mulighed for at løbe på rulleskøjter om sommeren og isskøjter om vinteren. Også havens stenplanter anlagt på et skrånende terræn, er en nærmere besigtigelse værd. Den nordvestre del af parken omfatter nogle store græsarealer, der skråner ned mod de vandløb bestående af bæk og damme, som medvirker til det imponerende helhedsindtryk, Botanisk Have frembyder. At der ikke indgår et sankthans-bål i dette helhedsindtryk, bør være til at bære.

Jacob Blegemand ved åen var damernes ven

Ikke i kraft af den tiltrækning han øvede på det modsatte køn, men mere fordi han tog sig af vasketøjet, som blev bleget på det areal, hvor Blegdammen nu ligger.

1865 - Blegemandens hus på engen ned mod åen med linned lagt til blegning. I baggrunden spiret til Vor Frue kirke. Akvarel malet af Bertha Weiss, der var gift med den kunstinteresserede mølleejer Andreas Weiss. Det genetablerede åmiljø, der blandt andet er årsag til, at Åboulevardens rolle som gennemfartsvej til havnen er udspillet, har i sagens natur haft en afdæmpende virkning på trafikken i smuk overensstemmelse med det tilsigtede. At hverken Frederiksgade eller Immervad længere er tilgængelig for kørende trafik, gør på det nærmeste Åboulevarden til en blindgyde med Christiansgade og Grønnegade som sidste flugtveje, når man kommer fra vest. Kun bybusserne har et vist spillerum.

I modsat retning er det muligt at dreje ind ved Blegdammen, der udmunder i Møllestien. Blegdammen hører med en beskeden længde på et halvt hundrede meter til byens stille eksistenser, men alligevel dækker gadenavnet over en historisk funktion som en af Århus' daværende vaskepladser. Med den tilføjelse, at de omstændelige processer, som Blegdammen så sent som i slutningen af 1800-tallet var skueplads for, er egnet til at få moderne husholdninger med vaskemaskiner og beslægtet isenkram til at gå fra koncepterne. Længe før Blegdammens anlæggelse og navngivelse i 1913 blev der vasket og bleget under helt andre vilkår ved den daværende idyl, som arealet ved Mølleparken udgjorde. Den blegdam, der dengang fandtes, levede i højere grad op til sin betegnelse end den nutidige. Der var tale om en eng omkranset af haver, hvis jord var så frugtbar, at den forsynede en væsentlig del af byen med grønsager. Blandt leverandørerne var handelsgartner M. Nielsen, som opførte flere drivhuse på det areal, hvor den senere gade blev anlagt.

En lang proces

Langs åen fandtes såkaldte tvættesteder, hvor vasketøjet blev skyllet i åen og derefter bearbejdet med en banketærskel. Tvættestederne lå i forlængelse af de haver, der grænsede ned til åen, og at det ikke var helt ufarligt at skylle tøj, vil fremgå af en avismeddelelse anno 1833 med skildring af en agtværdig husmoder, der var faldet i åen ud for sin have og druknet. Vaskeprocessen i datidig version omfattede udover vask, skylning,

Blegemandens hus på engen ned mod åen med linned lagt til blegning. I baggrunden spiret til Vor Frue Kirke. Akvarel malet af Bertha Weiss, der var gift med den kunstinteresserede møl-leejer Andreas Weiss

vridning og tørring inden den afsluttende strygning. Alt sammen ved håndkraft. Hertil kom den blegning, der blev praktiseret frem til begyndelsen af 1900-tallet, og som havde til formål at gøre tøjet hvidt. Senere indgik blegemidler i det vaskepulver, som holdt sit indtog i husholdningerne. For 100 år siden blev der vasket to-fire gange om året, og at der blev gået metodisk til værks vil fremgå af, at der var tale om en proces, der kunne strække sig over flere dage, inden der blev sat punktum med blegning ved Blegdammen. Når vasketøjet havde stået i blød, indledtes den egentlige vask også kaldet bygningen. Indtil midten af 1800-tallet bestod vaskemidlerne hovedsagelig af lud, der blev udvundet af bøgeaske, hvis indhold af potaske (kaliumkarbonat) virkede rensende. Men også såvel gæret urin som soda indgik i vaskemidlerne. Først ved indgangen til 1900 blev den gærede urin fortrængt af salmiakspiritus. Sæbe blev derimod kun anvendt i begrænset omfang.

Afsluttende blegning

Uanset vaskemidlerne var den manuelle behandling af vasketøjet det gennemgående tema. Tøjet blev kogt i en gruekedel,

Blegepladsen ved åen blev overtaget af handelsgartner m. Nielsen, der her ses ved de drivhuse, han opførte. I baggrunden Møllestien

inden det blev overhældt med lud og efterfølgende skrubbet i en vaskebalje eller på et vaskebræt med riflet overflade. Når den egentlige vask var overstået, fandt skylningen sted enten i store kar eller ved et vandløb. For at fjerne lud bankedes tøjet med et kortskaftet træredskab med betegnelsen banketærskel. Farvestoffet blånelse i det sidste hold skyllevand medvirkede til at give tøjet et blåligt skær og et renere indtryk. Tørring skete gennem århundreder ved, at tøjet blev bredt ud på et græsareal eller anbragt på hække og buske. Tørresnore og tøjklemmer kendte man først fra begyndelsen af 1800-tallet. Når tøjet var tørt, fandt blegningen sted på særlige blegepladser. Blegning er en kemisk proces skabt af sollyset, der danner brintoverilte og ozon, som nedbryder tøjets grå eller gullige farve.

Kirkegården inddraget

Det var dette sceneri med vasketøj, der bredtes ud i græsset, man for godt 100 år siden kunne opleve ved Blegdammen. Til at forestå denne proces havde man blegemænd, der udover at behandle og føre opsyn med tøj og linned i nogle tilfælde også drev vaskeri. Tilsyneladende var det ikke nogen attraktiv beskæftigelse af være blegemand eller -kone. Ved begyndelsen af 1800-tallet fandtes der kun to af slagsen i Århus. I 1825 hed fagets udøver ved Blegdammen Jacob, hvilket

Bortset fra en vis bysanering for en snes år siden har Blegdammen ikke ændret sig siden anlæggelsen i 1913.

fremgår af en avisannonce, hvori samme Jacob Blegemand tilbød byens fruer sin assistance. I betragtning af, at antallet af blegemænd ikke stod i forhold til den mængde af linned, der skulle bleges, er der grund til at formode, at haven ved Blegdammen havde pæn søgning. Men Blegdammen udgjorde trods alt ikke den eneste blegplads ved åen. På den anden side af denne, ved Louisegade, der forsvandt ved Åboulevardens anlæggelse, lå den søndre bleghave. Samme funktion havde også møllekirkegården, som hørte ind under Vor Frue Kirke. Her måtte blegemanden betale leje til kirkens kapellan. Dette kapitel i lokalhistorien opførtes ved indgangen til 1900-tallet, da nye metoder fortrængte den hidtidige form for blegning, og samtidig måtte de anvendte arealer vige for anlæggelsen af først Ågade og senere Åboulevarden. Men fortiden er fastholdt i gadenavnet Blegdammen, da denne i 1913 indgik i den øvrige bebyggelse, som skød op langs åen. Den arkitektoniske helhed kommer til udtryk ved, at indgangen til Blegdammen domineres af to komplekser. På det østlige hjørne er der tale om Frimurernes stiftelse opført i 1926-27 efter arkitekt Chr. Frühstück Nielsens tegninger.

Autentisk perspektiv

Fortsættelsen af Blegdammen, hvis brolægning passer godt ind i miljøet, er

mindre prangende. Det ellers homogene helhedsindtryk brydes i bunden, hvor en fremspringende rød mur indrammer en have i Møllestien. Et par forlængst nedlagte forretninger lader heller ingen i tvivl om, at butiksdøden også har været gennem Blegdammen. I begyndelsen af 1980'erne var gaden omfattet af den almindelige bysanering, og fra beboernes side blev der ved denne lejlighed givet udtryk for et ønske om, at der blev sat en stopper for den ulovlige parkering, der foregik. En tur gennem Blegdammen efterlader ikke umiddelbart indtrykket af, at denne problematik er blevet afhjulpet. Bilerne holder fortsat tæt i begge sider. Hvorvidt de holder der lovligt eller ulovligt skal være usagt. Men åen løber forbi Blegdammen, som den har gjort det gennem århundreder. Og i modsætning til andre dele af Åboulevarden har åen her aldrig været overdækket, hvilket medvirker til at sætte tidligere tiders vaske- og blegeprocesser i et autentisk perspektiv.

Her grundlagdes bopladsen, der skulle blive til Århus

Men netop i kraft af sammenhængen mellem fortid og nutid fortjener arealet ved Mindet at intentionerne om den "bynære havn" bliver virkeliggjort.

Med al respekt for den symbolik, der knytter sig til den kongelige motoryachts tilstedeværelse, fylder Dannebrog ikke meget i det samlede havnebillede, når den anløber honnørkajen som optakt til dronningens sommerophold på Marselisborg Slot. Alligevel liver det 70 år gamle kongeskib op i et miljø, hvor de omkringliggende aktiviteter er til at overskue. I hvert fald tåler de ikke sammenligning med, hvad der tidligere udfoldede sig på det sted, hvor Århus å tilbagelægger sine sidste meter ud i havnebassin 1.

I hvor høj grad de projekter, der har den bynære havn som fællesnævner, vil ændre ved helhedsindtrykket af et i alle henseender uspændende havneafsnit sammen med en færgeterminal, der har kendt bedre dage, må tiden vise. Håbet beskæmmer som bekendt ingen. Men det bortforklarer ikke, at der er tale om et område, hvor aktiviteterne eller mangel på samme står i grel kontrast til den dynamik, der udfolder sig andre steder i den ekspanderende havn.

Behovet for at ændre ved det bestående miljø bliver ikke mindre af, at åens udløb ud for Mindet er identisk med noget af det ældste Århus. Det handler derfor om at skabe en fremtidig løsning, der skaber den rette sammenhæng mellem fortid og nutid, hvilket vil sige mere end 1.000 års lokalhistorie.

Først navngivet i 1934

For det var her, at den boplads, der udviklede sig til byen Aros (åens munding), blev grundlagt, da forfædre med vikingeblod i årerne steg i land. Fiskerlejet med markedsplads, hvor havets fangster blev afsat, kunne lokaliseres under betegnelsen Ved stranden, der senere blev ændret til Mindet nord for åen, hvilket vil sige inden for Mindeporten. Det nuværende Mindet lå altså uden for byporten, men det ændrede sig i 1700-tallet, da der i forbindelse med byens vækst blev etableret en ny Mindeport ved Dynkarken. Selv om Mindet optræder hyppigt i historisk sammenhæng, blev gaden under samme betegnelse først navngivet så sent som i 1934. Forinden udgjorde den en del af Dynkarken.

Hårdhændet behandling

Selv om Mindet optræder hyppigt i historisk sammenhæng, blev gaden under samme betegnelse først navngivet så sent som i 1934. Forinden udgjorde den en

Hjørnet af Mindet og Dynkarken. Købmand Leo Sørensens forretning er forlængst forsvundet sammen med andre af husene.

del af Dynkarken. Ved anlæggelsen af Europaplads i 1961 blev Mindet reduceret til at omfatte den beskedne strækning fra Havnehuset til Sydhavnsvej. Grenåbanens spor, der tidligere gik over en bro, markerer i dag overgangen til Mindet som byudviklingen også i andre henseender har været hårdhændet over for.

Det er vanskeligt at beskæftige sig med Mindet uden at berøre den udvikling, den oprindelige åhavn har gennemløbet, og som nu antager nye dimensioner i forbindelse med gennemførelsen af den igangværende masterplan . Frem til 1845 var havneaktiviteterne begrænset til åens udmunding ved Mindet og to parallelle moler, som skulle lette de ofte vanskelige indsejlingsforhold. At det ikke var ukompliceret at lægge til ved det primitive bolværk ud for Mindet , vil fremgå af, at det i blæsevejr var nødvendigt at spænde tovværk tværs over åen for at bremse de sejlskibe, der søgte ind.

Vanskelig kongelig landgang

Allerede i det middelalderlige Århus optog de vanskelige forhold sindene. Vejr og vind krævede hyppige istandsættelser og forbedringer, og beklagelserne fra byens ansvarlige kom i det 17. århundrede til udtryk i en konstatering af, at "ingen by i Jylland behøver så stor hjælp til sin havns vedligeholdelse som Århus, fordi søen spiller ret oven på og ofte ved isdrift, storm og det vilde havs bølger mærkelig skade og afbræk tilføjes".

Trods datidens knudrede sprogbrug lades ingen i tvivl om, at byen dengang havde et problem, der ikke blev mindre af de økonomiske tab, som svenskerkrigene og fremmede troppers besættelse påførte byen.

Omsider kom der gang i genopbygningen, og således blev der i 1727 etableret 40 favne nyt bolværk ved nordre Mindes ydre side. Men samtidig oplevede skibsfarten en opblomstringsperiode, som åhavnen ikke var i stand til at honorere.

Større fartøjer var ude af stand til at gå ind i havnen, hvis vanddybde var utilstrækkelig.

Selv kong Chr. VI oplevede fra nært hold problemerne, da han under et besøg i 1733 måtte bringes i land i en mindre båd, fordi et havneindløb fyldt med sand, tang og renovation hindrede den kongelige fregat i at lægge til. Under indtryk af denne oplevelse lovede kongen at skænke byen en muddermølle, men da denne ankom, viste det sig, at havnen var så fattig, at de 400 rigsdaler, transportomkostningerne fra København beløb sig til og de efterfølgende driftsomkostninger i samme størrelsesorden gjorde muddermøllen til en gave af en noget tvivlsom værdi. Men trods gentagne forsøg på at forbedre havneforholdene ved Mindet skulle man alligevel et godt stykke ind i det 19. århundrede, før der kom skred i tingene. I 1830 henledte kaptajnløjtnant Leth igen opmærksomheden på, at Århus havde brug for mere og frem for alt sikrere kajplads, og det affødte i de følgende år fire forslag til magistraten fra lokale redere, skibsførere og købmænd. Forslagene lagde op til en længere sagsbehandling i det såkaldte kommercekollegium, der skulle godkende såvel planer som finansiering. Man nåede derfor frem til 1845, inden den hårdt tiltrængte udbygning af åhavnen ved Mindet kunne iværksættes. Da anlæggelsen af en ny yderhavn var afsluttet 16 år senere, indebar det nye bassin en fordobling af kajlængden fra 550 til 1.100 meter. I dag er denne øget til 13,5 km, hvilket siger et og andet om udviklingen i de mellemliggende 150 år. Det er ikke meget, der er tilbage af det miljø, som Dynkarken og Mindet frembød for mindre end 50 år siden. Dengang var der tale om småhuse, der i vid udstrækning beboedes af søens folk, og som har måttet vige for opførelsen af Hotel Atlantic, Århus Stevedore Kompagnis bygning samt Havnehuset. Men fortiden er trods alt repræsenteret på hjørnet af Mindet og Havnevej. Her har siden 30'erne ligget en købmands- og tobaksforretning, og i tilsvarende tidsrum har Havnearbejdernes Fagforening holdt til samme sted sammen med den traditionelle varmestue. Mens kontoret er intakt, er de funktioner, der knytter sig til varmestuen, flyttet til den nye multiterminal. Den gamle varmestue benyttes nu hver fredag af pensionerede havnearbejdere til socialt samvær.

Politiet på arbejde

Man kan ikke beskæftige sig med de sider af gaden, der ikke længere eksisterer, uden at omtale havnepolitiet, som holdt til på adressen Mindet 18 i årene 1938-72. Politivagtens tilstedeværelse skal ses på baggrund af, at kvarteret tidligere rummede adskillige cafeer og værtshuse, hvor det ikke altid gik lige stilfærdigt til. Det sidste var heller ikke uden sammenhæng med, at søfolk dengang blev liggende længere i havnen, end det er tilfældet i dag, hvilket gav livligt besøg på ydmyge steder som Café Bristol, Havnecafeen og Café Jomsborg. Der var derfor behov for både patruljering og aktioner af lovens håndhævere, der var opdelt i et kommunalt politi, som videregav anmeldelser til statspolitiet, der foretog sig det videre fornødne. Politimæssig indgriben var eksempelvis påkrævet, da havnearbejdere i juli 1931 kom i slagsmål med besætningen på den estniske skonnert Madonia. Konflikten opstod, fordi havnearbejderne efter søfolkenes op-

Opførelsen af Hotel Atlantic skete på bekostning af en række småhuse, hvilket understreger den forvandling, stedet har undergået.

fattelse lossede skibets trælast i et tempo, de ikke kunne følge med i. Havnearbejderne blev derfor truet først med knive og derefter med rifler. Situationens alvor vil fremgå af, at havnearbejder Niels Skovsen fra Montanagade kun var få centimeter fra at blive ramt af en kugle.

Efterlyses: Liv

Ingen kunne derfor fortænke de tilkaldte betjente i at holde sig tilbage. Repræsentanter for toldvæsnet gik mere beslutsomt til værks ved at gå ombord og konfiskere tre rifler, én revolver og flere dolke. I det hele taget skulle der ikke meget til at få søfolkene til at trække knivene. Det var også baggrunden for, at to somaliere måtte en tur i arresten, et tema, der heller ikke er uaktuelt nu om dage. Men ellers kunne panserbasserne i Mindet indskrænke sig til at følge søfolk, der var kommet i klammeri efter at have set lidt for dybt i glasset, ombord på deres skibe. Da åhavnen havde sin storhedstid på godt og ondt, summede den af aktivitet. Det samme var tilfældet ved kajen over for Mindet, hvor natfærgerne til København lagde til. I dag er der tale om et mere dødt område, der venter på, at planerne om den bynære havn skal blive realiseret.

Idrætskultur udviklet i fordringsløse omgivelser

Riisvangen Stadion, der blev anlagt som et beskæftigelsesprojekt for unge arbejdsløse, har indskrevet sig i lokalhistorien som hjemsted for først Skovbakkens atletikfolk og senere for FC Århus fodboldspillere

Det vil være letfærdig omgang med sandheden at hævde, at AGF Kontraktfodbold p.t. kendetegnes af en dans på roser. Krisen kradser i såvel sportslig som økonomisk henseende. Det første i nogen grad affødt af det sidste. Alligevel er der noget kontinuerligt over AGF. Klubnavnet fra 1880 er fastholdt. Træningsanlægget i Fredensvang ligger, hvor det hele tiden har ligget i hvert fald siden slutningen af 30'erne. Det samme gælder den faste hjemmebane på Århus Stadion, der i ny strømlinet skikkelse synes at imødekomme alle krav til moderne tilskuerkomfort, hvilket andre superligaklubber med god grund misunder AGF lejebetingelserne ufortalt.

I kontrast til denne herlighed gør byens eneste reelle fodboldmæssige alternativ klar til at indlede sæsonen i mere ydmyge omgivelser. Riisvangen Stadion, hvor FC Aarhus holder til, er sandt at sige ikke den mest attraktive arena, man kan tænke sig. Faktisk skal man høre til de mest kompromisløse FC-tilhængere for at nyde tilstedeværelsen på et anlæg uden siddepladser og uden beskyttelse mod regn og blæst. Af samme grund er det vanskeligt at fortænke klubbens ledelse i at have hede drømme om en mindre tribune til at imødekomme de mest elementære tilskuerbehov. Det kunne på denne baggrund forekomme nærliggende at flytte hjemmekampene til Århus Stadions mere indbydende omgivelser. Men det tillader økonomien ikke ligesom stadions 20.000 siddepladser ville udgøre en skræmmende kulisse for et publikum, der sjældent overstiger 500.

Marchen op gennem rækkerne

Og så er der det med kontinuiteten. Den historiske ballast, der på både godt og ondt er udgangspunkt for AGF's bestræbelser på at finde fodfæste i det hårde professionelle game, som kontraktfodbold frembyder, er for FC Aarhus af mere ubestemmelig størrelse. Alene klubnavnet, der kun er et par år gammelt, signaliserer en vis turbulens, selv om det bør tilføjes, at navneskiftet fra Aarhus Fremad var udtryk for en visionær tankegang, inden fusionen med Skovbakken led skibbrud. Hertil kommer så, at det kun er et kvart århundrede siden, at den upåagtede serieklub Aarhus Fremad fik mulighed for at overtage de i enhver henseende fordringsløse rammer på Riisvangen Stadion, da Skovbakken brød op for at flytte til det nyopførte Vejlby Idrætscenter

Riisvangen Stadion under anlæggelse i 1936 som led i beskæftigelsen af unge arbejdsløse. Som det fremgår af billedet, var det betydelige jordmængder, der skulle flyttes og vel at mærke ved håndkraft.

med tilhørende idrætshøjskole. Men hvis fodboldspillerne fra Fremad, der kom fra en bane ved Læssøesgades skole, hverken medbragte historisk eller sportslig ballast ved deres indtog i den nordlige bydel, så har dette forhold ændret sig på ret afgørende vis. Hvad opkomlingene fra en klub, der tidligere udelukkende havde markeret sig i atletik og håndbold, siden har præsteret, er intet mindre end epokegørende. Ingen anden dansk fodboldklub kan opvise så hastigt et avancement fra den jyske serie 5 til superligaen. Denne bedrift vil blive stående uanset hvad der måtte ske i fortsættelsen i FC Aarhus, der nu gør klar til en ny sæson på Riisvangen.

Boligforening som sponsor

Men med al respekt for klubbens kometagtige opstigning og udtalte loyalitet over for det anlæg, der har været hjemsted siden midten af 70'erne, så er Riisvangen Stadions mere end 60-årige historie i højere grad relateret til Skovbakken. Alene klubnavnet signaliserer det tætte tilhørsforhold til kvarteret. For Skovbakken er også en betegnelse, der knytter sig til villabebyggelsen mellem Dr. Margrethes Vej, Skovvangsvej og Nordre Ringgade. Hvad der ligeledes kendetegnede Idrætsklubben Skovbakken ved etableringen i 1927 var forbindelsen med Arbejdernes Andels Boligforening, hvis forretningsfører Kr. Kaasgaard beklædte formandsposten i klubbens første 35 år. Boligforeningen var sponsor for Skovbakken længe før, dette begreb holdt sit indtog i dansk idræt, og medvirkede i denne rolle til, at klubbens første primitive anlæg kunne tages i brug. Det første anlæg, der

Skovbakkens atletikudøvere skrev store kapitler på Riisvangen Stadion inden udflytningen til Vejlby Idrætscenter. Her gælder det hækkeløb for kvinder ved et stævne i 1959.

var kendt som Toften, blev anlagt på en ujævn mark, som sorterede under gården Marienlunds forpagter. Trøjborg Stadion, indviet i 1933, var beliggende på en mark, der skrånede ned mod Dr. Margrethes Vej, hvilket krævede et større jordarbejde for at få arealet bragt nogenlunde i niveau. Alligevel nærmede det sig det blasfemiske at anvende betegnelsen stadion.

De unge ledige

Først ved anlæggelsen af Riisvangen stadion som beskæftigelsesarbejde for unge arbejdsløse i årene 1936-38 fik idrætten i den nordlige bydel forhold, der tålte en vis sammenligning med nutidens anlæg. Det kommunale projekt omfattede udover opvisningsbane til fodbold og atletik to fodboldbaner, tre tennisbaner og en kastegård. Riisvangen Stadion markerede afslutningen på de arbejder, der blev udført i Århus i henhold til loven om beskæftigelse af unge arbejdsløse mellem 18 og 22 år. En lov, der skulle ses i lyset af 30'ernes store arbejdsløshed, og som i Århus medvirkede til at få et par tusinde unge i arbejde. Formålet med de beskæftigelsesarbejder, der blev gennemført i denne periode, var at skabe et eksistensgrundlag for ledige, der ikke kunne opnå arbejdsløshedsunderstøttelse, fordi de ikke var medlemmer af en arbejdsløshedskasse eller havde været langtidsledige. Sideløbende med det fysiske arbejde med Riisvangen Stadions opførelse mellem Hans Egedesvej og Bethesdavej fandt der også

undervisning af de implicerede sted i tilstødende barakker.

Belastende naboskab

Hvis glæden over at tage det nye anlæg i brug efter den officielle indvielse i 1939 var stor blandt Skovbakkens idrætsfolk, så blev glæden af kortere varighed. For allerede året efter dukkede der uanmeldte gæster op i form af den tyske besættelsesmagt, der beslaglagde den ene boldbane for at etablere en lettere kanonstilling. Samtidig gjorde repræsentanterne for værnemagten krav på at lægge beslag på halvdelen af klubhuset til mandskabsrum. Det indvarslede en vanskelig tid på Riisvangen stadion. Udover at ødelægge den ene boldbane gjorde tyskerne det efterhånden også umuligt at spille på den anden. I den sidste ende blev idrætsfolkene også fortrængt fra klubhuset, således at de måtte bruge et par villakældre som omklædningsrum. Til sidst disponerede man kun over opvisningsbanen, hvor der blev trænet omgivet af bevæbnede vagtposter. Der forestod derfor et større oprydnings- og genetableringsarbejde, da befrielsens time omsider slog i 1945.

Den gyldne epoke

Til gengæld dannede de første fredsår optakt til et betydeligt sportsligt opsving på Riisvangen stadion. Ikke mindst Skovbakkens atletikfolk gjorde sig stærkt gældende. Allerede inden krigen havde hammerkasteren Peter Nielsen givet tonen an ved at blive den første dansker, der passerede 50 meter. Nu fulgte andre navne efter blandt andre marathonløberen Olaf Sørensen, der var OL-deltager i 1952. Talentmassen var stor, og den blev udviklet af kompetente ledere og trænere, som skabte grundlag for en stor epoke, der kulminerede i 1974, da højdespringeren Jesper Tørring og 1500 meter løberen Tom B. Hansen vendte hjem fra EM i Rom med henholdsvis guld- og sølvmedaljer. Men på det tidspunkt var Skovbakkens atletikfolk sammen med andre allerede brudt op fra Riisvangen stadion til fordel for det nyanlagte Vejlby Idrætscenter. Selv om forholdene her i langt højere grad levede op til, hvad man kunne forvente af moderne idrætsfaciliteter, afspejlede det sig alligevel ikke på de sportslige resultater. Tværtimod kendetegnede udflytningen optakten til en sportslig nedtur for Skovbakkens atletikfolk. En nedtur, der også forplantede sig til andre idrætsgrene.

Ansigtsløftning påkrævet

Når man i dag lægger turen fordi Riisvangen Stadion og ser de nuværende forhold, kan det godt give anledning til en stille undren over, at der i disse fordringsløse omgivelser kunne udvikle sig en sportskultur og et miljø, som skabte grundlag for et stort kapitel i den lokale idrætshistorie, inden idrætten mistede sin uskyld. Men hvis dette kapitel i relation til Riisvangen stadion er udspillet for Skovbakkens vedkommende, så skal det uden forbehold medgives Fremads og nu FC Aarhus' fodboldspillere, at de har formået at tage over og skabe fornyet opmærksom omkring det efterhånden mere end 60-årige anlæg. Hvilket ikke gør behovet for, at samme anlæg får en ansigtsløftning mindre påkrævet. Men inden denne når at blive iværksat, må tilskuerne til FC Aarhus' hjemmekampe forberede sig til et nyt efterår under åben himmel.

Freden har sænket sig over krigsheltenes kvarter

Læssøesgade skulle ifølge den oprindelige byplan være fortsat over banegraven til godsbanen, men projektet blev aldrig ført ud i livet. I stedet kom Ringgadebroen.

Treårskrigen 1848-50 har sat sine varige spor på kvarteret omkring Frederiksbjerg Torv. Ikke i form af skudhuller i husmurene, selv om kamphandlingerne nåede op til Århus. Men en række gader er opkaldt efter officerer, der udmærkede sig i slagene mod de oprørske slesvigholstenere kulminerende med den danske sejr ved Isted. Hvis gadenavnene skulle give associationer om krudtrøg og dragne sabler, så er det noget, der hører hjemme i historiebøgerne. I dag ånder alt fred i Læssøesgade opkaldt efter en af datidens største taktiske begavelser. Frederik Læssøe faldt i Gryde Skov den 25. juli 1850 kort før freden.

Samtidig er der tale om en gade, der i arkitektonisk henseende knytter fortid og nutid sammen på ganske charmerende vis, og hvis institutioner tilgodeser alle aldersgrupper ved at spænde fra vuggestue til lokalcenter for ældre. Hertil kan føjes, Læssøesgade i tidens løb er blevet kortere, fordi strækningen fra Schleppegrellsgade til banegraven, der samtidig udgjorde gadens ældste del, siden 1939 har indgået i Ankersgade. Selv om Læssøesgade i sit nuværende forløb ikke længere går ned til banegraven, der på godt og ondt har gennemskåret byen siden jernbanens anlæggelse i 1862, har graven alligevel påvirket gadens historie. Efter anlæggelsen og navngivelsen i 1887 indgik Læssøesgade i stadsingenør Ambt og bygningsinspektør Hack Kampmann's tidligere beskrevne byplan og var i denne sammenhæng tiltænkt en vital funktion som forbindelsesvej over banegraven i retning af godsbanegården. I byplanlægningen indgik også anlæggelsen af en park, der kunne udgøre et rekreativt område for de boligområder, som i de følgende år skød op.

Parken realiseret med forsinkelse

Men det kom til at gå anderledes. I årene 1918-26 blev der foretaget en udvidelse af banegraven, som fik flere togskinner, hvilket satte en stopper for planerne om at skabe en forbindelse til godsbanen. Hvordan det gamle projekt, der aldrig blev realiseret, ville have ladet en fortsættelse af Læssøesgade gå over banegraven, fortaber sig i det uvisse. Men uinteressant er det ikke at notere, at de aktuelle planer om at anlægge en ny vej langs banelegemets sydside også opererer med at krydse dette for at udmunde ved Søren Frichsvej. Hvis projektet realiseres, kommer det

Den pompøse aula med det karakteristiske trappeanlæg, der formidler adgangen til de forskellige etager, vakte almindelig beundring ved Læssøesgades skoles indvielse i 1921 sammen med statuen »Moderlig opdragelse«.

altså til at ske med 80 års forsinkelse og med en helt anden linieføring. Det parkanlæg, som Ambt og Kampmann's byplan omfattede ved Læssøesgade, blev heller ikke gennemført i sin oprindelige udstrækning. Alligevel er et grønt område på Læssøesgades nordlige side med til at tilføre gaden nogle kvaliteter, som utvivlsomt værdsættes af de lokale beboere. Kvaliteterne omfatter også nogle nyopførte beboelsesejendomme på samme side, der sammen med det grønne område skaber et åbent rum, som først brydes ved Læssøesgades skole.

Homogen bebyggelse

Mens denne side af gaden med undtagelse af skolen repræsenterer den nye tid, møder man på den sydlige side en arkitektonisk epoke, der går tilbage til 1. verdenskrig. Der er tale om homogene beboelsesejendomme, der udgør et godt eksempel på kvalitetsbyggeri, som henvendte sig til målgruppen arbejdere og funktionærer. Blandt arkitekterne findes et velrenommeret navn som V. Puch, som har lagt navn til karréen Læssøesgade 59-63 og Steinmannsgade 14-16 med Århus Kommune som bygherre. Den afsluttende karré ud mod Søndre Ringgade er opført i 1926 ligeledes i kommunal regi og tegnet af stadsarkitekt Frederik Marius Rasmussen. I modsætning til naboejendommene er karreen opført i gule sten og kan betegnes som et af de få eksempler på nyklassicistisk byggeri i Århus. En interessant detalje ligger i, at karréens hjørneejendomme er en etage lavere end de øvrige. I slutningen af 1980'erne var arealet øst for Læssøesgade skole genstand for en omfattende byfornyelsesproces, der har pyntet på hele kvarteret. Tidligere havde arealet erhvervskarakter og rummede blandt andet et kommunalt garage- og værkstedsareal indrettet til at rumme vej- og kloakvæsnets tunge maskinpark. Selv om bygningerne var opført så sent som i 1975, blev de kun 13 år senere nedrevet for at give plads til det allerede omtalte parkanlæg og tilhørende institutioner. Et eksempel på byfornyelse, når denne er bedst.

Gadens markante profil

Men med al respekt for, hvad der ellers er sket i Læssøesgade, er skolen af samme

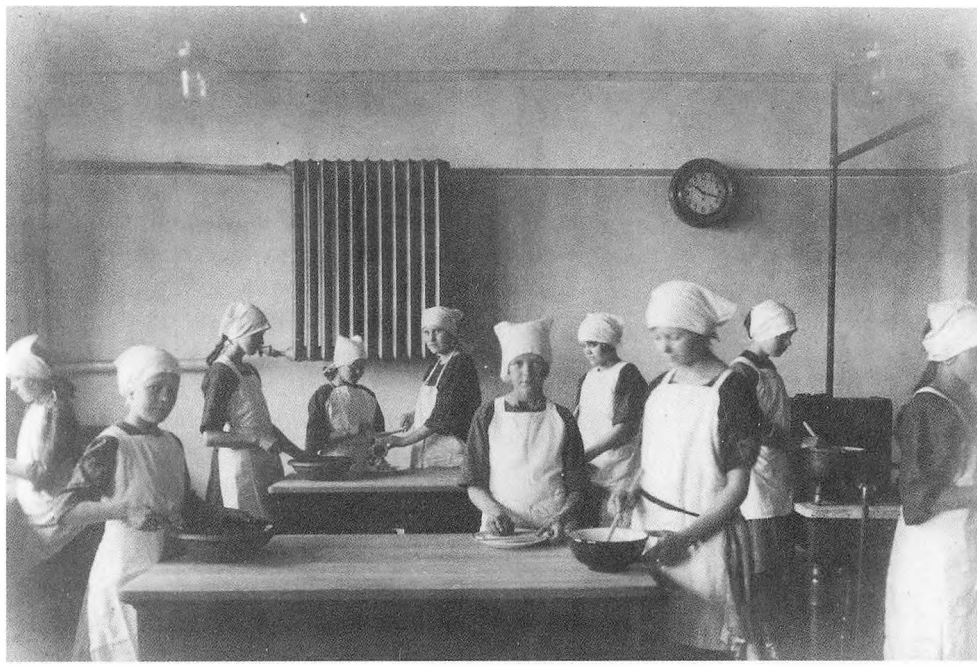

I en tid med ret fastlåste kønsroller var skolekøkkenet i Læssøesgade forbeholdt pigerne. Der skulle gå mange år, inden dette forhold ændrede sig.

navn gadens mest markante profil. Arkitekt Ludvig A. Petersens firefløjede skolebygning indviet i 1921 rager i vejret i mere end én forstand, hvilket ikke er uden sammenhæng med, at den er placeret på toppen af en bakke. Udover hovedbygningen er overlærerboligen og to udhuse mod øst og vest fra samme periode. Derimod er læskure og toiletbygninger i skolegården 50 år yngre og tegnet af stadsarkitektens kontor. Det samme gælder en tilbygning, som vender mod nord. Hvis nogen skulle hæfte sig ved ligheden mellem Læssøesgade og Samsøgades skole (opført 1913-14) er det velbegrundet. For arkitekten er den samme. Med de to skolebygninger lancerede Ludvig A. Petersen en i flere henseender banebrydende arkitektur, som senere blev taget op andre steder i landet. Den nybarokke skolebygning ved Læssøesgade er opført som et lukket anlæg i 3 ½ etage med høj kælder og udnyttet tagetage. Den lukkede gård/aula er overdækket og forsynet med et imponerende trappeanlæg, der formidler adgangen til de tre etager. I bygningens nordfløj er de to gymnastiksale placeret over hinanden, mens forhallen tidligere prydedes af en afstøbning af kunstneren E. Relaplanches figur Moderlig opdragelse.

Kritik af "paladset"

Skolens fire hjørner er udformet som hjørnerisalitter og forsynet med et mansardtag med to gavlkviste, pilasterinddelt 2. og 3. etage samt kvadermuret underetage.

Gennem 80 år har skolen udgjort den mest markante bygningsprofil i Læssøesgade. Samtidig repræsenterer skolen det stationære element i en gade, der har ændret sig i andre henseender.

I det hele taget skorter det ikke på detaljer, der gør den massive skolebygning et nærmere studium værd. Som det var tilfældet med Samsøgades skole, skortede det heller ikke på kritiske røster, da Ludvig A. Petersens næste skolebygning stod klar til indvielse. Kritikken anfægtede ikke den arkitektoniske side af sagen, men rettede sig mod, at der blev opført paladser af denne art til at huse skolebørn. At eleverne i den datidige skole også var klassedelt i social henseende, kommer til udtryk i følgende skildring fra 30'erne forfattet af en tidligere elev: Der var vel noget over tusind elever på syv klassetrin, seks klasser i hver årgang. De kom dels fra de små gader mellem Frederiks Allé og jernbanen, dels fra de nye kvarterer omkring Harald Jensens Plads. De sociale forskelle på de to bydele kunne ses i påklædningen og somme tider mærkes i lærernes behandling af eleverne. Et net, velklædt barn er jo mere sympatisk.

Øretævernes holdeplads

Og så vankede der ellers øretæver både i tide og i utide i datidens Læssøesgades skole. Her overlader vi igen scenen til førnævnte forfatter: Lad os nøjes med at huske to af lærerne i denne forbindelse, regnelæreren og klasselæreren. Regnelæreren var hidsig som peber og tobak. Han kunne gribes af raserianfald og prygle blindt løs. Men han kunne også være uhyre rationel. Når han rettede vores regnestykker, skete der ofte det, at de drenge, som havde regnet rigtigt, måtte sætte sig ned på deres pladser i klassen, men de, som havde fejl, skulle tage opstilling langs væggen i klasseværelset. Når så alle drenges opgaver var rettet, gik han over og smækkede lussinger til dem, som havde regnet forkert. Nu havde de haft tid til at fortryde, at de var dumme, og de andre nede i klassen havde haft tid til at glæde sig over ikke at være dumme. Selv om der er tale om et tidsbillede, der ligger mere end 60 år tilbage, var man ikke ukendt med begrebet ergonomi, selv om dette næppe forekom i danske ordbøger. Vi giver igen ordet til den gamle elev: »I sløjdundervisningen hos hr. Sørensen var der ét gennemgående emne: Den rette benstilling under savningen. I sin iver for at lave en bordskåner til sin mor kunne en lille purk komme til at save med ven-

stre ben stillet foran højre i stedet for den reglementerede skrævestilling. Kom her op, lød det så fra hr. Sørensen, som tog et fast greb i de små hår over ørene og trak harmfuldt opad, indtil drengen stod på tæerne. Du vil nok gerne være pukkelrygget, når du bliver voksen, hva'? Angsten for de deforme rygge plagede ikke kun sløjdlæreren. Adskillige lærere indskærpede jævnligt skoletaskens rette bæring, og de rædsomme følger af en forkert håndtering blev manet frem.«

Såvidt pædagogikken i 30'ernes skole i Læssøesgade, som i fjor var genstand for en omfattende renovering, der blandt andet omfattede fornyelse af taget og etablering af ovenlys. Tilbage er at notere, at det tidligere elevtal på 1.000 nu er reduceret til 389 i takt med et ændret befolkningsmønster. Alligevel er der ifølge skoleinspektøren igen tale om et stigende elevtal, som indikerer, at skolens fremtid næppe kan anfægtes.

Den uberørte landsbyidyl ikke langt fra byens hjerte

Åbys bindingsværkshuse fra 1700-tallet kunne godt være "udlånt" af Den gamle By, men trives også i nutiden, selv om beboerne ikke længere lever af sivfletning og gartnerier.

Hvis man ikke er bosiddende her eller har et konkret ærinde, vil miljøet ved Åby kirke forblive mere eller mindre ukendt for de fleste. Medvirkende hertil er givetvis, at gennemgående trafik er et ukendt begreb. Tværtimod sender tilkørselsforholdene et diskret signal om, at de lokale beboere har det godt med den anonyme placering, som den ældste del af Åbyhøj indtager i bybilledet.

Men når dette er anført, må det nødvendigvis tilføjes, at denne upåagtethed ikke forekommer særligt velmotiveret.

Ved sin opførelse i 1872-73 blev Åby kirke tegnet af arkitekt V. Th. Walther placeret samme sted, hvor den første trækirke fra 1100-tallet lå.

For det uberørte landsbymiljø er ubetinget et nærmere bekendtskab værd. De gamle bindingsværkshuse, som godt kunne være "udlånt" fra Den gamle By, forekommer totalt uberørte af, hvad der gennem århundreder er foregået omkring dem. Mange af husene er ældre end den kirke, de er placeret omkring. Vel at mærke den nuværende kirke opført i 1872-73. For det siger noget om stedets historie, at den første trækirke, der lå her, blev opført for mere end 1.000 år siden.

Når det er lykkedes at bevare det landsbymiljø, som Gl. Åby frembyder, har det som antydet noget at gøre med, at det ikke har ligget i vejen for de projekter af erhvervs- eller boligmæssig karakter, som er blevet gennemført i den vestlige forstad. Også i trafikal henseende er den isolerede placering kommet Gl. Åby til gode. Hermed være naturligvis ikke sagt, at udviklingen er gået sporløs forbi den bedagede landsby, der også omfatter moderne parcelhuse, ligesom nogle af de ombygninger, som er foretaget på ældre huse, har forårsaget arkitektoniske stilbrud. Men det belaster ikke helhedsindtrykket af et seværdigt miljø, der er værd at gøre til mål for en spadseretur, og som har fået lov til at forblive uantastet af den omkringliggende verden.

Søren Madsens Gang

Derfor står de gamle huse, som de hele tiden har stået – med Søren Madsens Gang som en af perlerne. Bag denne betegnelse skjuler sig en smøge, hvis bebyggelse tager udgangspunkt i 1700-tallet. Oprindeligt var der tale om et langt bindingsværkshus, der udgjorde stuehuset til en gård, og som senere blev opdelt i fire huse, hvilket gør det relevant at tale om det ældste rækkehus i Århus-området – måske tilmed i hele Danmark.

Omtalte gård har sin egen historie. Åby var tidligere ikke så stort et sogn, at der var råd til at have sin egen præst. Når der skulle foregå kirkelige handlinger, var det en præst inde fra Århus, som forestod gudstjenesterne. Præsten kom kørende med hestevogn og spændte fra ved gården, som gik under betegnelsen Annexgården. I midten af 1800-tallet ejedes gården af Søren Madsen, som smøgen er opkaldt efter, og da sønnen Mads Madsen overtog bedriften skiftede gården navn til Bispegården. Det var den næste ejer, hestehandler Anton Petersen, som opdelte det lange stuehus i fire boliger.

Landsbyen Åby blev etableret i en tidsalder, da de lokale landmænds jordbesiddelser på bymarken var opdelt i et antal mindre lodder, som vanskeliggjorde, at gårdene kunne ligge her. Dyrkningen af jorden med landsbyen som udgangspunkt foregik derfor i fællesskab. Det er fra denne epoke, at begreber som vange, fold og agre stammer. Da der omsider blev taget skridt til at samle den enkelte bondes jorder, blev den såkaldte udskiftning foretaget af en landinspektør – sidste gang i 1820.

Krucifikset

Bindingsværkshusene i Gl. Åby har i kraft af deres anselige alder krævet betydelige forbedringer for fortsat at leve op til de boligkrav, der stilles nu om dage. Men renoveringerne er sket med stor pietetsfølelse, således at fortid og nutid har det godt med hinanden i den gamle landsby. Samtidig har bymennesker med

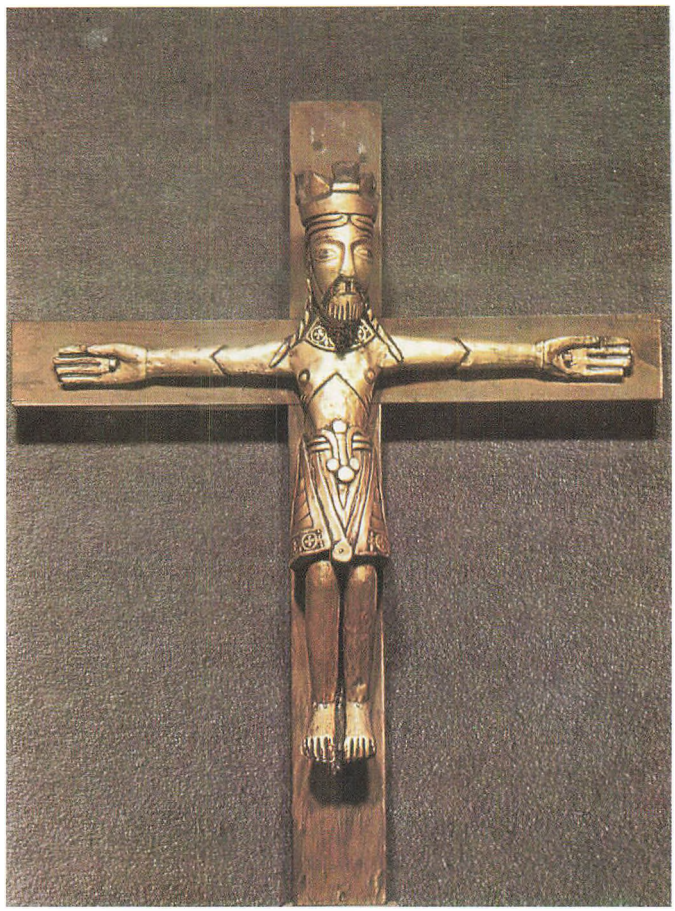

Åby-krucifikset, der befinder sig på Nationalmuseet, men som det er muligt at se en kopi af i Skt. Nicolaj krypt under Vor Frue Kirke

en ofte travl arbejdsdag fundet et åndehul efter fyraften. Men der findes også håndværksmestre, som har valgt at indrette sig i de nostalgiske omgivelser ved kirken.

Åby kirke tegnet af kgl. bygningsinspektør V. Th. Walther i rundbuestil afløste i 1873 en stenkirke, som i 1100-tallet blev opført i stedet for den oprindelige trækirke. Når det er muligt at aldersbestemme de første kirker, har det sammenhæng med, at et krucifiks, som kan dateres til år 1075, menes at kunne henføres til den første trækirke. Det originale krucifiks, en træskulptur beklædt med metalplader, betragtes som en betydeligt kulturskat og har i mere end 100 år befundet sig på Nationalmuseet, mens en kopi kan ses i Skt. Nikolaj krypt under Vor Frue kirke. Det er også værd at nævne, at tråden mellem fortid og nutid er fastholdt ved, at noget af byggematerialet fra den første stenkirke i Åby er overført til den nuværende, der også rummer den oprindelige døbefond og renæssancealtertavle.

Søren Madsens Gang med de 300 år gamle bindingsværkshuse hører stadig til de største seværdigheder i Gammel Åby.

Gartnerierne

Såvel Brabrand sø som Århus å, der løber tæt ved Åby, har på hver sin måde spillet en rolle i landsbyens historie. Det er fastslået, at de første mennesker slog sig ned her allerede i vikingetiden. Senere blev åen anvendt som transportvej mellem Åby og Århus, når bønderne skulle ind til byen for at afhænde deres produkter. Men bådene, der lagde til ved åens anløbspladser, medbragte også siv fra Brabrand sø. Sivfletning udgjorde en næringsvej, som skaffede småkårsfamilier tiltrængte indtægter. Åby sogn var kendt for sin fremstilling af sivsko, sivmåtter og sivskamler, som fandt aftagere andre steder end i Århus.

Også i andre henseender var den beskedne befolkning i Åby leveringsdygtig i fødevarer. I 1827 anførte naturvidenskabsmanden J.H. Bredsdorff i en landøkonomisk beskrivelse af Århus Amt, at "man i Åby i højere grad, end det hidtil har været tilfældet, burde lægge sig over havedyrkning". Bredsdorff baserede denne anbefaling på, at jordene syd for den nuværende Silkeborgvej i kraft af sin lave beliggenhed og høje fugtighed var velegnet til at dyrke frugt og grønsager. I hvor høj grad det var naturvidenskabsmandens fortjeneste skal være usagt. Men tilbage står, at der i slutningen af 1800-tallet i takt med den bymæssige udvikling i Århus affødt af industrialiseringen skød en række gartnerier op i både Åby og Åbyhøj. Sidstnævnte betegnelse blev vedtaget af det lokale sog-

neråd i 1902. På det tidspunkt drev 24 af sognets 39 husmænd gartnerier.

Gåsemadegrøften

Dette kapitel i Åbys historie ebbede ud i takt med, at Århus udviklede sig vestpå. Jorden steg så meget i værdi, at gartnerierne måtte vige for erhvervs- og boligbyggeri. "Birkeparken" ved Silkeborgvej, opført i slutningen af 1950'erne af Åbyhøj Boligforening, hører til eksemplerne på denne udvikling, som bevirkede, at den vestlige forstads rolle som hovedleverandør af grønsager til byen ophørte.

Derimod er Åbys image som arbejderkvarter i nogen grad fastholdt, selv om det sociale mønster, der tidligere gjorde sig gældende, ikke er entydigt. Dengang slog velhaverne sig ned i det højere beliggenhed område nord for Silkeborgvej. Åby og Åbyhøj har aldrig været kendetegnet af nogen fast grænsedragning, men en vis rolle i denne sammenhæng spillede den såkaldte Gåsemadegrøft. Betegnelsen refererer til et vandløb, der krydsede Åbyvejen og havde sit udløb i åen ved den nuværende Frichspark. Gåsemadegrøften – made er et gammelt ord for eng – fungerede i mange år som åben kloak, og i takt med, at bebyggelsen bredte sig, blev grøften i stigende grad en miljømæssig belastning for de omkringboende. 1930'ernes arbejdsløshed og de beskæftigelses-foranstaltninger, som på denne baggrund blev iværksat, var derfor en passende anledning til få en ildelugtende grøft lagt i rør. I tilslutning til dette projekt blev der opført et rensningsanlæg.

Faren drev over

To gange inden for det sidste halve århundrede har der været optræk til en byplanlægning, som truede det unikke landsbymiljø i Åby. Men i begge tilfælde strandede planerne. Første gang var i 50'erne – og næste gang i forbindelse med udarbejdelse af en kommuneplan for 1984-92 omfattende Hasle og Åby. De berørte beboeres reaktioner udeblev ikke. Det affødte blandt andet et harmdirrende læserbrev fra arkitekt Friis med overskriften "Mishandling" og formet som en skarp protest mod, at der – som planen lagde op til – måtte bygges toetagers huse i hele Åby. I samme læserbrev blev der peget på "beton-Vejlby" som et skræmmende eksempel.

Beboerprotesterne kulminerede, da det i en henvendelse til kommunen blev anført, at teknikere havde udlagt kirkegården til bebyggelse. Det blev i protesten fra et halvt hundrede matrikelejere diplomatisk betegnet som en "skrivefejl", og da Landsforeningen af Landsbysamfund i Danmark bakkede beboerne op, måtte man fra kommunal side indlede et strategisk tilbagetog og medgive, at miljøet i Åby var bevaringsværdigt.

De mellemliggende år har ikke ændret ved denne opfattelse. Derfor får landsbyidyllen, som mange århusianere er ukendte med, lov til at forblive uantastet.

Fra mudret hjulspor til befærdet trafikåre

Da Oddervej hed Hads Herred Landevej, nød Højbjerg den tvivlsomme betegnelse Skidenpyt, hvilket havde mere end én forklaring.

Trafikken på Oddervej er tæt. Ikke mindst i myldretiden. Et forhold, som sovebyerne Beder, Malling og Mårslet bidrager til, når de berørte beboere skal til og fra arbejde. Selv om anlæggelsen af Ringvej Syd har taget noget af presset på vej ind til Århus, udsættes det bilende klientel alligevel for prøvelser, når belastningen er størst.

Bestræbelserne for at holde sin plads i køen er samtidig årsag til, at de færreste bilister har overskud til at nyde naturen undervejs. Denne er ellers værd at kaste et nærmere blik på, fordi turen går langs Århus største rekreative område – Marselisborgskovene. Det er det grønne sceneri, der åbenbarer sig, som har gjort Skåde Bakker til byens mest attraktive beboelseskvarter, hvilket huspriserne taler deres tydelige sprog om. Sagt på en anden måde stiger priserne i takt med det kuperede terræn.

Men til historien hører, at det ikke altid har været sådan. Alene betegnelsen Skidenpyt, som Højbjerg/Skåde-området nød gennem generationer, mere end antyder, at det tidligere var mindre eftertragtet at bo syd for byen. Medvirkende hertil var den tilstand, der kendetegnede Hads Herred Landevej, som Oddervej hed frem til begyndelsen af 1900-tallet. Dengang var der tale om en anden linjeføring end den, som kendes i dag – og hertil kom, at det sumpede morads, hestekøretøjerne blev udsat for, i lange perioder af året gjorde det til en prøvelse at køre til og fra byen.

Ælte og røvere

Når vejen ikke sjældent var direkte ufarbar, skulle forklaringen søges i, at det undervejs var nødvendigt at krydse flere bække – som det eksempelvis var tilfældet, hvor Rosenvangs Allé fortsætter ud i Grumstolsvej. I bestræbelserne for at afhjælpe følgerne af den vandgang, køretøjerne udsattes for, blev der fyldt ler, skærver og andet materiale i vandløbene. Men det løste kun problemerne i begrænset omfang. For selv om denne påfyldning hævede vejens niveau, ændrede det ikke ved, at pløre og ælte fortsat gjorde Hads Herred Landevejen mere eller mindre ufremkommelig.

Alligevel udgjorde vejens problematiske tilstand ikke den største fare for forbipasserende, der i mange tilfælde var bønder på vej hjem efter at have afsat deres produkter på byens torv. Bønderne havde derfor penge på lommen, hvilket

Snerydning med plov i Højbjerg. Som det vil fremgå af billedet, var der nok at tage fat på – også i manuel henseende

gjorde dem til et let bytte for de røvere, der holdt til ved Skidenpyt, som i kraft af de mudrede forhold var et gunstigt sted for udplyndring. Det skortede ellers ikke på advarsler fra skovopsynsmand Niels Bech, der holdt til ved Frederikshøj, og som rådede folk til at slå følge gennem skoven og derved komme hinanden til undsætning, hvis det skulle være påkrævet.

Den mest vandrige af bækkene i området kom oppe fra Lyseng, som de fleste i dag vil identificere med idrætsanlægget af samme navn. Selv om bækken forlængst er blevet rørlagt, er det alligevel muligt at følge dens forløb. En anden bæk, Egebækken, har lagt navn til Egebæksvej og kom oppe fra Rørmosen (nu Rørmosevej).

Det kostbare ler

Området, som Oddervej gennemløber, er et morænelandskab, som Århus-egnens højeste punkt, den 128 meter høje Jelshøj, indgår i. Moræneler er særligt velegnet til teglbrænding, hvilket rummer baggrunden for, at teglfremstilling gennem århundreder har været et af de mest markante erhverv i Højbjerg, Holme og Skåde. Brændt tegl var længe et både efterspurgt og kostbart materiale, der

Dette afsnit af Oddervej fra Elverdalsvej til Rosenvangs Allé har ikke ændret sig synderligt. Kun bussen fortæller, at billedet er 65 år gammelt

fortrinsvis blev anvendt til opførelse af kirker og herregårde, mens der primært blev anvendt bindingsværk og lerklinede vægge til mere beskedne beboelseshuse.

Teglfremstilling kræver fint ler af en særlig slags opstemmet moræneler, der oftest findes i udkanten af store morænebakker fra istiden, som det eksempelvis er tilfældet i Holme Bjerges fremskudte randpartier. De teglværker, der blev anlagt i det sydlige Århus, kendetegnedes af et betydeligt transportproblem. Leret måtte transporteres fra lergravene af et omfattende skinnesystem, som i starten var baseret på hestetrukne tipvogne, inden motoriseringen holdt sit indtog. De færdigbrændte sten blev herefter befordret ind til Århus med hestevogne, hvilket med henvisning til de problematiske vejforhold gennem Skidenpyt ikke var verdens lettete job.

Et sæsonbetonet erhverv

Teglværksindustrien i området kan føres tilbage til 1200-tallet, og blev først afsluttet for en snes år siden, da Emiliedals skorsten blev bortsprængt. 13 år tidligere, i 1968, havde Kragelund Teglværks 45 meter høje skorsten lidt samme skæbne. Hermed blev der sat punktum for et industrielt kapitel, der gennem generationer havde udgjort områdets væsentligste erhverv, og som havde givet hundredvis af hjem smør på brødet. De mange teglværksarbejdere, som var beskæftiget, nød samme betegnelse, men var alligevel opdelt i forskellige funktioner. Branchen skelnede mellem brændere og gravere og

mellem trillere og strygere. De ansatte arbejdere kunne også høre til ovnfolkene eller klamperne. Udover branchens to store foretagender Kragelund og Emiliedals Teglværk fandtes også flere mindre virksomheder. Kragelund var beliggende på det sted ved Oddervej, hvor Amtsgården blev opført.

At være teglværksarbejder var i vid udstrækning en sæsonbetonet beskæftigelse. Indtjeningen lå i perioden april-oktober, og størsteparten af arbejderne var derfor kun bosat i området i sommerhalvåret, mens der om vinteren kun var brug for et mindre antal. Når der var opbrud i oktober, rykkede et andet klientel ind. Landevejens farende svende slog sig ned og nød godt af varmen fra ovnene.

Landmændene og teglværksarbejdere havde ikke samme politiske tilhørsforhold, hvilket var medvirkende til at skabe visse modsætninger. Ved juletid var landmændene og deres familier afskåret fra at deltage i fagforeningens juletræsfest. Men i andre sammenhænge, når der eksempelvis blev arrangeret foresdragsaftener, kunne de to parter godt være i stue sammen, ligesom der var både landbrugere og teglværksarbejdere i bestyrelsen for Skåde Brugsforening. Denne var etableret i 1872, hvilket gør den til en af landets ældste. Den første brugs var beliggende på Skådevej, men flyttede i midten af 1880'erne til Oddervej. I dag er adressen Skåde-centret – med filialer i Saralystparken og Kridthøjparken.

De første villaer

Mens Højbjerg op gennem 1800-tallet var et forholdsvis tyndt befolket område, var bebyggelsen tættere i Skåde, hvilket skal ses i sammenhæng med, at hovedgaden her var identisk med landevejen, mens denne havde en anden linjeføring ved Højbjerg, hvor der nærmest var tale om et hjulspor. Dette gik via Skidenpyt over de nuværende golfbaner. Anlæggelsen af en ny vej i det 19. århundrede medvirkede til at skabe en mere trafikvenlig forbindelse mellem Århus og Odder, selv om denne på ingen måde tålte sammenligning med de nutidige forhold.

På hjørnet af Oddervej og Jelshøjvej ligger en langstrakt hvid bygning, som tidligere rummede Skådes første skole opført i midten af 1800-tallet. Indtil det tidspunkt måtte skolebørnene i Skåde tage den lange spadseretur til Holme for at blive undervist. Den gamle skole var i funktion frem til 1906, da den nuværende blev opført på den anden side af Oddervej.

Bag sidstnævnte skole finder man nogle af de første villaer, der blev bygget i Skåde Bakker. Bag opførelsen stod nogle af byens fremtrædende forretningsfolk med blik for de rekreative kvaliteter, bakkerne mod skoven frembød. Blandt bygherrerne var bødker Balle, som gyden ved Mørksgade er opkaldt efter, og garver Flach. De to byggede fire huse og lejede to af dem ud. Blandt lejerne var kulgrosserer Jul. Christensen, hvilket var baggrund for, at huset i folkemunde gik under betegnelsen "Kulkassen". Balle og Flach opførte også et udsigtstårn i 1898, men tårnet var tilsyneladende ikke kendetegnet af de store håndværksmæssige kvaliteter. I hvert fald styrtede det kun 11 år senere sammen. De første villaer, der blev opført i området, var rummelige og omgivet af parklignende haver. Men i takt med

Den nuværende Oddervej har sammen med det øvrige Højbjerg distanceret sig ret afgørende fra den gamle betegnelse Skidenpyt.

samfundsudviklingen, der ikke længere gjorde det relevant med en stab bestående af husalf, kokkepige og gartner, blev de store grunde udstykket, hvilket skabte en tættere bebyggelse i dette afsnit af Skåde.

Kragelund

På den anden side af Oddervej udgør den gamle lystgård Kragelund, opført i 1851 af teglværksejer H.P. Heide, et særligt kapitel i stedets historie. Der var oprindelig tale om en landbrugsejendom på 60 tønder land, men landbruget blev trængt i baggrunden af teglbrænderiet. H.P. Heides søn, Rolf Vilhelm, der overtog såvel gård som teglværk i 1890, udvidede bygningerne med en herskabelig tværfløj. Da teglbrænderiet forsvandt, blev Kragelund under den tidligere Holme-Tranbjerg kommune omdannet til hotel og samlingssted for den lokale befolkning. Men efter en periode som populær ramme om alle former for selskabelighed, ebbede også dette kapitel ud.

Samme skæbne er overgået den lokale biograf, Rio, der blev indviet i september 1939. Bag projektet stod tømrermester Thorvald Pedersen, der i en årrække drev biografen som et familieforetagende. Men fjernsynet og video-alderen ville det anderledes, og i dag er biografbygningen indrettet til andre formål af Antroposofisk Selskab.

Alligevel er Rio-krydset en begreb, der fastholdes som betegnelse for Rosenvangs Allés udmunding i Oddervej.

Hovederne rullede, når tinget var samlet

I dag går det mere humant til på vejen opkaldt efter datidens retsinstans og med gymnasiet liggende samme sted, hvor herregården og baroniet Marselisborg tidligere kunne lokaliseres.

To bygninger dominerer omgivelserne på hver sin side af Birketinget. Til højre ved indkørslen fra Marselis Boulevard ligger C.G. Filtenborgs Stiftelse opført i 1924 – og på den anden side af Marselis Tværvej indtager Marselisborg Gymnasium en ikke mindre fremtrædende placering i vejbilledet, som ellers udgøres af ældre, herskabelige villaer.

Hvis Birketinget, der frem til 1939 hed Lindevej, og som blev anlagt 12 år tidligere, kan relateres til den nyere tid, så udgør området et ganske spændende kapitel i lokalhistorien. For det var her herregården Havreballegaard, der senere blev ophøjet til baroniet Marselisborg lå, og som kan føres tilbage til middelalderen, lå. At herregårdens beliggenhed var identisk med gymnasiets, kommer til udtryk, hvis man benytter sig af bagindgangen fra Skovbrynet. Her fører en Lindeallé frem til gymnasiet, og det var de samme træer, der tidligere udgjorde indgangspartiet til Marselisborg.

Fortid og nutid mødes også i navnet Birketinget. Bag denne ret uskyldige betegnelse gemmer sig i realiteten ganske gruopvækkende tildragelser med datidens barske strafudmåling som hovedtema. Dengang havde hvert herred sin domstol, hvor retshandlingerne ofte var henlagt til et tingsted under åben himmel. Hertil blev senere føjet lokale instanser – birketingene. I mange tilfælde var der tale om adelige jordbesiddere, der blev tildelt den såkaldte birkeret, som bemyndigede dem til at oprette særlige domstole. Det indebar, at de store herregårde ofte havde egne retskredse, hvor gårdenes fæstebønder og øvrige undergivne, der forsyndede sig mod loven, fik deres sager pådømt. Men det handlede ikke kun om lovovertrædelser. Også uoverensstemmelser af mere harmløs karakter blev behandlet, når birketinget var samlet.

Ved Århus hed birketinget Viby birk. En betegnelse, der skal ses i lyset af, at en del af skovene syd for Århus lå i det daværende Viby sogn.

Bønder med relationer til Havreballegaard var derfor omfattet af Viby birk. Men ved gårdens overdragelse til den hollandske storkøbmand Gabriel Marselis overtog denne også rettighederne til det lokale birketing, som ved samme lejlighed blev opkaldt efter den nye indehaver.

Den nyopførte skole, der senere blev et gymnasium, blev taget i brug i 1905, mens Marselisborggården stadig eksisterede.

Dommere uden jura

Mens birketingene tidligere havde været samlet under åben himmel, begyndte man nu at rykke indendørs, når vejret talte for det. Marselisborg birketing blev indrettet i et beskedent hus tæt ved herregården. Så vidt det har været muligt at fastslå, lå den fordringsløse retsbygning på hjørnet af Marselis Boulevard og Dalgas Avenue. Af hensyn til tilrejsende folk var en del af bygningen indrettet med en stald til at parkere hestene i, mens retshandlingerne stod på.

Dommerhvervet ved birketinget blev kun i beskeden grad varetaget af personer med juridisk baggrund. Godsejere og herremænd med birkeret ansatte i stedet nogle af de mest begavede bønder til at varetage det dårligt betalte embede. Udover en dommer beskæftigede birketinget også en skriver, hvis opgave bestod i at nedfælde alt, hvad der blev behandlet i birkeretten. Løse ark kunne ikke accepteres, og skriveren måtte derfor slæbe de tunge protokoller frem og tilbage mellem sin private bopæl og tingstedet. At dette direktiv blev efterlevet, vidner en del af protokollerne, som er bevaret på Erhvervsarkivet i Århus, om. Når samlingen ikke er komplet, skyldes det en ulykkelig hændelse, som en julidag i 1701 ramte tingskriver Friedrich Rubertsen. Denne var ikke hjemme, da Gregers Smed opdagede, at der var ild i skriverens gård. Smeden sadlede sin hest og red til Holme kirke, hvor han ved hjælp af kirkeklokken kaldte omegnen til hjælp. Men inden denne nåede frem, var gården nedbrændt og skriverens mor og et spædbarn

omkommet i flammerne. Tingbøgerne gik også til, og ved næste møde i birketinget kunne Friedrich Rubertsen fremvise de sørgelige rester.

Kvalificeret skarpretter

Rubertsen, der havde arvet skriverembedet efter sin far, var ellers et samvittighedsfuldt menneske, der frem til sin død i 1731 mødte frem og nedfældede alt, hvad der gik for sig i birketinget. Når et år var gået på hæld, afsluttede han det sidste møde med at skrive: "Her endes det gamle år. Gud give os alle et glædeligt, fredeligt og lyksaligt nyt år. Amen, i Jesu navn".

Men fredelige var de tildragelser, der blev oprullet i birketinget, i mange tilfælde ikke. Udover en dommer og en skriver skulle der også en skarpretter til at sørge for, at "retfærdigheden skete fyldest", når der var afsagt en dødsdom. Men Marselisborg Birke havde ikke selv nogen skarpretter, hvorfor det var nødvendigt at tilkalde denne udefra. Da H.H. Høcker i 1705 ansøgte om at udøve det blodige hverv, anførte han i en opsummering af sine kvalifikationer, at han havde henrettet tre forbrydere med tilknytning til Marselisborg. Henrettelserne havde fundet sted ved sværd og reb. Ansøgningen var også vedlagt en anbefaling fra tre vidner, der alle bekræftede, at der ikke var noget at udsætte på Høckers faglige kunnen, som var blevet praktiseret ved Stilling Dam. Et af datidens rettersted beliggende ved den nuværende Skanderborgvej.

Datidens avis

Det var ikke kun forhærdede forbrydere, der blev dødsdømt for mord, røveri og voldtægt ved Marselisborg birketing. Som eksempel på den afstumpede tankegang, der dengang gjorde sig gældende, kan nævnes Anna Andersdatter, tjenestepige i Grundfør præstegård. Den unge pige indlod sig letsindigt med en danselærer ved navn Wiiberg, blev gravid og fødte et barn, som hun kvalte og forsøgte at skaffe af vejen. Efter at være blevet afsløret fik Anna Andersdatter i Marselisborg birketing forkyndt, at hun "bør miste sin hals og hovedet sættes på en stage".

Det beskedne bindingsværkshus ved baroniet Marselisborg var i sin næsten 100-årige eksistens ramme om mange menneskelige tragedier. Men i begyndelsen af 1800-tallet begyndte birketingets dage at være talte. Størsteparten af landets birketinge blev nedlagt, og tirsdag den 18. juli 1820 fandt det sidste retsmøde sted på Marselisborg. Herefter overtog herredstinget retshandlingerne. Men til billedet af birketingets mindre opløftende funktioner hørte også, at tinget udfyldte en væsentlig rolle som formidler af informationer til lokalbefolkningen. Birketinget var i vid udstrækning datidens avis. Bønder og andet godtfolk drog derfor ikke kun til tinget for at få egne sager behandlet eller for at overvære, hvad der overgik familiemedlemmer og naboer, men for at blive delagtiggjort i forskellige bekendtgørelser, som havde indflydelse på den enkeltes tilværelse.

I den 11. time

En martsdag i 1896 drog en byrådsdeputation fra Århus til hovedstaden for at forhandle med Marselisborgs ejer, Hans Peter Ingerslev, der i kraft af sin udnævnelse til indenrigsminister opholdt sig i København det meste af tiden. Bag-

Marselisborggården bestod udover hovedbygningen af et større kompleks af tilbygninger. Dammen i forgrunden er forlængst forsvundet

grunden for mødet var et kommunalt ønske om at overtage nogle af de arealer, der hørte under Marselisborg, og som i forvejen var rykket nærmere til byen i takt med Frederiksbjergs udvikling. Men der var behov for at flytte bygrænsen, der på det tidspunkt fulgte Odensegade og Ingerslevs Boulevard, længere sydpå. Overretssagfører Chr. Kier foreslog derfor på et lukket byrådsmøde, at der blev optaget forhandling med H.P. Ingerslev, som inden ministerudnævnelsen havde været sognerådsformand i Viby.

Mødet i København fik et positivt udfald. H.P. Ingerslev stillede sig imødekommende over for byrådets ønsker. Udover at være villig til at afhænde en del af Marselisborgs jorder tilbød ministeren, der var ugift og uden direkte arvinger, at give Århus Kommune forkøbsret til hele godset efter hans død. En aftale, der indeholdt denne forkøbsret, blev underskrevet den 18. april 1896. Ved skæbnens tilsnigelse skulle det vise sig, at byrådet slog til på det rette tidspunkt. For kun to dage senere døde H.P. Ingerslev uden forudgående sygdom.

Da forkøbsretten efterfølgende kom på byrådsdagsordenen, herskede der udtalt enighed om, at man skulle udnytte den foreliggende mulighed. På denne baggrund kom hele Marselisborgskoven ud til Moesgaard i kommunal besiddelse, og denne kom også til at omfatte den store gård med marker, besætning og inventar. Hertil kunne føjes de huse og møller – de senere traktørsteder – som stadig ligger i skoven. Mere end 100 år efter Marse-

Marselisborg Gymnasium indledte sin lange historie som kostskole i lejede lokaler. Siden har de fysiske rammer ændret sig på væsentlige punkter.

lisborgs overgang fra privat ejendom til byens største rekreative område, som alle har adgang til, er der god grund til at sende mændene bag denne disposition en venlig tanke.

Kostskolen blev gymnasium

Den kommunale overtagelse satte samtidig punktum for Marselisborgs omskiftende historie fra middelalderens Havreballegaard over Marselis-baroniet og et kongeligt kapitel frem til H.P. Ingerslevs ejerskab. I de første år i kommunal regi var gården med tilhørende landbrugsjord bortforpagtet, inden flere brande var med til at fremme den gamle herregårds nedrivning. Den sidste brand fandt sted under landsudstillingen i 1909, og to år senere indledtes nedrivningen af hovedbygningen.

Men allerede en halv snes år forinden havde cand. theol. Olaf Gudme ved Birkerød Kostskole indvarslet et nyt kapitel i stedets historie ved at mønstre de første fem elever på "Marselisborg Kostskole og lærde Skole", som var gymnasiets oprindelige navn. Selv om rammerne i nogle lejede lokaler på den gamle gård var beskedne, lykkedes det alligevel Gudme at skabe så stor respekt omkring skolen, at dens berettigelse ikke blev anfægtet. I 1904 stod det første afsnit af arkitekten Frimodt Clausens hvide skolebygning klar til at blive taget i brug, og samme år så de første "rigtige" studenter dagens lys. Og i takt med, at gymnasiet til stadighed udbyggedes blev den gamle herregårdshave mindre.

Siden 1973 har Marselisborg Gymnasium, hvor så mange store mænd og kvinder i tidens løb har suget lærdom til sig, hørt under amtet.

Fik sit korrekte navn med 93 års forsinkelse

Otte Ruds Gade, hvis anlæggelse var en langvarig proces, som først afsluttedes i midten af 30'erne, måtte for syv år siden have gadeskiltene udskiftet som følge af et fejlagtigt o.

Hvis det skulle have undgået de lokale beboeres opmærksomhed, så lad os ile med at formidle den oplysning, at der er et gadejubilæum under opsejling på Trøjborg. På onsdag er det 100 år siden, at byrådet vedtog at navngive den nyanlagte Otte Ruds Gade, som på det tidspunkt mere havde karakter af en markvej.

Når det forestående jubilæum ikke er

Bryggeriet Trøjborg fik en kort levetid, inden det blev opkøbt og derefter lukket. Her er hele medarbejderstaben stillet op til ære for fotografen.

helt ukendt for Trøjborg Beboerforening, har det en særlig forklaring, som kun er syv år gammel. I 1995 blev beboerforeningens daglige leder Carl Johan Hollands, der beskæftiger sig en del med lokalhistorie, opmærksom på, at det "officielle" Århus siden navngivelsen havde gjort sig skyldig i den kapitalbrøler at stave søhelten, admiral Otte Ruds fornavn forkert – nemlig med et o i enden.

Til gengæld skal det medgives magistratens 2. afdeling, at der blev handlet hurtigt, da man blev gjort opmærksom på fejlen. Først blev gadeskiltene fornyet, og efterfølgende er vejvisere og telefonbøger blevet korrigeret, således at Otte Rud nu optræder i overensstemmelse med de faktiske forhold. Ifølge Carl Johan Hollands blev der foretaget samme justeringer med en Horsens-vej, som også er opkaldt efter søhelten med det besværlige fornavn.

Længe undervejs

For at blive ved besværlighederne ligger der også et langvarigt hændelsesforløb bag Trøjborg-gadens tilblivelse. Så tidligt som i september 1896, da det nye kvarter var under udvikling, godkendte byrådet en ansøgning om, at der blev anlagt en gade fra Dronning Margrethes Vej til Tordenskjoldsgade. Ved samme lejlighed blev det anført, at det var hensigten at forlænge gaden på den anden side af Tordenskjoldsgade. Men dette projekt kom til at ligge underdrejet i 30 år som følge af en problematisk byggesituation, der indtrådte ved indgangen til 1900-tallet, og som udviklede sig til en direkte krise under og efter 1. verdenskrig. Man skulle derfor helt frem til 1927-28, inden Otte Ruds Gades videreførelse kunne iværksættes.

Den første etape mod vest blev ført frem til Ivar Huitfeldtsgade, og herefter var der lagt op til, at kommunen skulle forestå videreførelsen frem til Aldersrovej. Men igen forsinkedes planerne – med det resultat, at der stoppedes op ved Willemoesgade. I 1934 blev der iværksat en istandsættelse af Otte Ruds Gade, men der skulle alligevel forløbe yderligere et par år, inden gaden fik sit nuværende udseende efter en afsluttende asfaltering.

Fra sprit til elektro

Det rummer forklaringen på, at den 100 årige gade er betydeligt yngre i bebyggelsesmæssig henseende. Selv om der allerede i 1901 blev opført en fabrik af A/S Københavns Spritfabrikker på hjørnet af Aldersrovej, refererer størsteparten af beboelsen i Otte Ruds Gade til 30'erne. Spritfabrikken blev i øvrigt et kortvarigt kapitel i gadens historie. Et midlertidigt spritforbud under 1. verdenskrig var mere end virksomheden kunne bære økonomisk. I stedet blev bygningerne i 1919 overtaget af Jydsk Elektro, som forinden havde holdt til i Hjelmensgade. Der var tale om en eksportorienteret virksomhed, der i sine velmagtsdage beskæftigede 100 ansatte, som fremstillede elektromotorer og transformatorer. Det skete på grundlag af en opfindelse af direktør Flemming Lerche og overingeniør Aage Schou, som havde udviklet en kortslutningsmotor med lav startstrøm.

Fabrikskomplekset blev revet ned i 1969 for at give plads til Trøjborg Centret. En anden bebyggelse fra gadens barndom var Trøjborgs Bryggeri, hvis bygninger ud mod Willemoesgade fortsat eksisterer, selv om bryggeriet fik en kort levetid,

Som den afsluttende etape på den lange tilblivelse bliver Otte Ruds Gade her asfalteret.

inden det i 1905 blev opkøbt af de Østjyske Bryggerier – og derefter nedlagt. Men i forbindelse med bygningerne, der efterfølgende blev overtaget af margarineproducenten Otto Mønsted, opførtes på hjørnet af Willemoesgade og Otte Ruds Gade en arkitektonisk seværdig bygning efter Axel Høeg-Hansens tegninger.

Heller ikke Otto Mønsted-epoken blev af længere varighed. Siden 1949 har virksomheden, der havde hovedsæde i Vestergade, ikke eksisteret i århusiansk sammenhæng.

Hjerte på rette sted

Som det er tilfældet med adskillige andre gader på Trøjborg, består Otte Ruds Gade også af villabebyggelse som beboelsesejendomme. Villaerne er alle beliggende i det ældste afsnit mellem Dronning Margrethes Vej og Tordenskjoldsgade og den yngste af dem, der er opført i 1969 og beliggende i nr. 26, er indrettet som børneinstitution. Kontrasten til denne rødstensbygning, der er ret typisk for epoken, udgøres af villaen i nr. 8, som er forsynet med mansardtegltag med kviste. Denne villa fra 1930 er tegnet af et kendt arkitektnavn Thorkel Møller.

På den anden side af Tordenskjoldsgade er det gennemgående mønster en randbebyggelse i op til 5 ½ etager og opført

i rødt murværk. Nogle af beboelsesejendommene er individuelt udformede, mens andre er opført efter en fælles plan, der i mange tilfælde er inspireret af en funktionalistisk arkitektur. Der er intet nyt i konstateringen af, at Arbejdernes Byggeforening hører til de største bygherrer på Trøjborg, og det fornægter sig heller ikke i Otte Ruds Gade. Byggeforeningen allierede sig ved opførelsen af ejendommene nr. 41-65 med en arkitekt, der også i anden sammenhæng har sat sit præg på byen – Vilhelm Puch.

Det forhold, at der er tale om en relativ ung gade, afspejler sig på den generelle boligstandard. Billedet var unægtelig anderledes i slutningen af 1800-tallet, da Trøjborg var under anlæggelse og i takt med den industrielle udvikling genstand for en betydelig tilflytning af landboer. Behovet for boliger gjorde i denne periode den nordlige bydel til et eldorado for spekulanter, der kunne købe jord for nogle få øre pr. kvadratalen og efterfølgende klumpede børnefamilier sammen i små toværelses lejligheder med mangelfulde sanitære forhold. Afdøde borgmester, journalisten Bernhardt Jensen har i bogen "En trøjborgdreng" skildret de datidige boligforhold og de mennesker, som boede i lejlighederne. I et af afsnittene skriver han blandt andet:

"Niels Juelsgades og Trøjborgs ry var næppe alt for godt, og dog var flertallet af beboerne hæderlige arbejderfamilier – med små penge, men med et stort hjerte for hinanden".

Trælasthandelen

Den byfornyelse, der siden har fundet sted på Trøjborg, indebærer, at et stigende antal lejligheder i dag har bad og toilet. Men det er en langsigtet proces at udbedre fortidens mangler på dette punkt.

Når arbejderkvarteret Trøjborg i stigende grad har ændret sig til at være beboet af unge under uddannelse, skal det dels ses i lyset af, at mange virksomheder er forsvundet, og dels den nære beliggenhed til universitetet. Til de arbejdspladser, der er forsvundet, hører Aarhus Trælasthandel. I 1921 fik virksomheden, der i sin oprindelige skikkelse var en produkthandel, tilladelse til at indrette sig midt i en karré mellem Dronning Margrthes Vej, Niels Juelsgade, Tordenskjoldsgade og Otte Ruds Gade. I betragtning af den latente brandfare, der altid har gjort sig gældende omkring trælast, kan det godt undre, at virksomheden kunne opnå en sådan tilladelse midt i et boligkvarter. Men dengang var miljølovgivning et mere eller mindre ukendt begreb. Derfor etablerede Aarhus Trælasthandel en tømmerplads på 15.000 kvm. og et lager på 2.500 kvm. Det var på denne plads, boligkomplekset Tømmergården blev opført i 1964, hvilket forklarer, hvad navnet refererer til.

Admiralens grumme skæbne

Om admiralen med det særprægede fornavn, som Otte Ruds Gade er opkaldt efter, kan i øvrigt noteres, at han levede fra 1520-65 og stammede fra en gammel adelsslægt, som kan føres tilbage til 1300-tallet. Otte Rud fik sin opdragelse på Sorø Kloster, men det var næppe her, han udviklede de færdigheder, som efterfølgende gjorde ham egnet til at gå i tysk krigstjeneste som rytter. Da han vendte tilbage til Danmark som 23-årig, gjorde han først tjeneste ved hoffet og var her-

Arkitekt Axel Høeg-Hansens hjørnebygning opført for margarinefabrikant Otto Mønsted i 1912 pynter på Otte Ruds Gade.

efter lensmand på blandt andet Gotland. Her kom han på kant med Visbys borgere, som klagede over, at han ikke respekterede deres privilegier.

Otte Rud var også lensmand i Odense og Korsør, inden han i 1562 fik overdraget ansvaret for Kalø Slot. Da krigen mod Sverige året efter brød ud, gjorde han tjeneste i hæren, inden den maritime karriere blev indledt. Han blev chef for skibet "Byens Løve" under Herluf Trolles kommando og udmærkede sig i det store søslag, hvor det svenske admiralskib "Magalös" blev gjort ukampdygtig. Otte Rud deltog også i slaget ved Rødsand, hvor den hårdt sårede Herluf Trolle måtte afgive kommandoen til Rud, som herefter kunne smykke sig med titlen admiral.

Men den afsluttende del af Otte Ruds kun 45-årig liv fik et tragisk forløb.

Sammen med en nordtysk flådestyrke opsøgte han svenskerne og blev involveret i et blodigt søslag ved Bornholm. Efter at have mistet 900 af en samlet styrke på 1.050 mand blev den ilde tilredte danske admiral taget til fange og ført til Stockholm. Her var der ingen nåde at finde hos Erik XIV, som anbragte ham i et fængsel, hvor forholdene var så elendige, at han blev angrebet af pest og døde. Otte Rud fik således i modsætning til andre danske søhelte ikke nogen glorværdig død.

Alligevel var det næppe dette forhold, som var årsag til, at det på et givet tidspunkt blev foreslået, at Otte Ruds Gade i stedet skulle hedde Olfert Fischers Gade. Men det modsatte byrådet sig. Olfert Fischer måtte nøjes med at få en vej opkaldt efter sig.

Byens første "skyline" fortrængte kolonihaver

Trods sin nære beliggenhed i forhold til det centrale Århus blev Langenæs-kvarteret først opført for 50 år siden – med landets højeste murstenshus i 17 etager.

Togrejsende, der kommer til Århus sydfra, kan kort før Ringgadebroen vanskeligt undgå at registrere tre højhuse til højre for jernbaneterrænet. Med sine 15 etager, der gennem snart et halvt århundrede har bidraget til byens "skyline", er de tre huse vanskelige at overse. Udover at sende et signal om, at man nærmer sig en storby, optræder højhusene også som vartegn for det Langenæs-kvarter, som skød op i 1950'erne.

At der skulle komme til at forløbe så lang tid, inden Langenæs fremstod som et i flere henseender attraktivt beboelseskvarter for omkring 8.000 århusianere, må siges at være bemærkelsesværdigt. Dels på baggrund af beliggenheden mindre end to kilometer fra det centrale Århus – og dels i kraft af sin placering på et areal, der fra Skanderborgvej skråner ned mod jernbanen, og som giver en del af beboerne udsigt til såvel ådalen som Brabrand sø.

Denne beliggenhed forklarer samtidig, hvorfor kolonihaverne på Langenæs – rent faktisk var der 900 af dem – hørte til byens mest efterspurgte. At kolonihavefolket i den sidste ende måtte se sig fortrængt fra næsset, var derfor egnet til at vække blandede følelser. At man alligevel skulle helt frem til 1949, før byens viise fædre for alvor begyndte at røre på sig, skyldes ikke manglende sans for de byudviklingsmæssige muligheder, som de 35 hektarer på Langenæs frembød. Men besættelsestiden nødsagede bystyret til at lade de fleste større byggeprojekter blive liggende i skrivebordskuffen, og da freden omsider indfandt sig, meldte restriktionerne sig, hvilket også berørte bygge- og anlægsbranchen og dermed den generelle boligsituation. At denne var alvorlig, vil fremgå af, at byen i efteråret 1945 manglede mere end 1.000 lejligheder. Et problem, som også Langenæs kom til at mærke til.

"Tøndergården"

Langenæs forblev ellers mere eller mindre uberørt af den ekspansive udvikling, der kendetegnede Frederiksbjerg i anden halvdel af 1930'erne, og som blandt andet indebar såvel Søndre Ringgade som Stadion-kvarterets fuldendelse. Men efter krigen, da boligproblemerne i stigende grad gjorde sig gældende, måtte der træffes nødforanstaltninger for at hjælpe de familier, der stod uden tag over hovedet.

"Tøndergården" på Langenæs, en tidligere tysk kaserne, som blev anvendt som husvildebarakker, under nedrivning i 1957.

Kommunen havde derfor ingen anden udvej end at indkvartere de berørte familier i havnens tidligere administrationsbygning, på Teknisk Skole i Nørre Allé, på to skoler, på kommunehospitalet – samt i "Tøndergården". Sidstnævnte husvildeboliger var indrettet i barakker opført af værnemagten under besættelsen. Selv om barakkerne, der blev anvendt som kaserne, savnede det meste af, hvad man i dag vil forbinde med menneskeværdige boligforhold, fik de alligevel lov til at stå på Langenæs Allé helt frem til 1957, inden nedrivningen begyndte.

Men tilbage til 1949, da byrådet tog skridt til udviklingen af Langenæsarealet. Under indtryk af stedets attraktive beliggenhed herskede der fra første færd bred politisk enighed om, at der var behov for en overordnet planlægning og ikke tilfældigt byggeri underkastet "kræfternes frie spil". For at leve op til intentionerne i den henseende blev der den følgende vinter udskrevet en arkitektkonkurrence omfattende såvel gadeplan som bebyggelse.

Højhusene gav betænkelighed

Det affødte 48 forslag, og efter grundige overvejelser blev 1. præmien i april 1950 tildelt arkitekt Poul Erik Skriver og ingeniør V. Malling, begge København. Alligevel kunne dommerkomitéen ikke ubetinget gå ind for vinderprojektet. Betænkeligheden koncentrerede sig primært om de ret dominerende højhuse. Erfaringerne med højhusbyggeri var på det tidspunkt begrænsede, og der gjorde sig en vis usikkerhed gældende med hensyn til, om folk ville bo så højt.

Alligevel gik man videre med projektet, og et år senere var bebyggelsesplanen afsluttet. Selv om de præmierede forslag var blevet justerede, fastholdt man stort set højhusbyggeriet. Som rådmand og viceborgmester I.C. Sørensen formulerede det, skulle det fremtidige Langenæs baseres på "den lette, luftige karakter, den vidunderlige udsigt, det smukke terræn med slugten mod vest og endelig manglen på massive veje i hele kvarteret".

Med disse bevingede ord som udgangspunkt gik man i gang med at anlægge og bebygge næsset. Langs Langenæs Allé, der blev navngivet i 1952, opførtes boligblokke på hver syv etager. Men med al respekt for denne side af det samlede byggeri, var det højhusene ud mod banegraven, som påkaldte størst opmærksomhed. Trods den skepsis, som var kommet til

udtryk under projekt, skød højhusene til vejrs ved indgangen til 1960'erne. Hvert af 15 etagers husene rummede mere end 100 lejligheder, men altanerne og de markerede lodrette og vandrette bånd medvirkede til at give byggeriet et luftigere præg. At det i datidig målestok gik hurtigt med opførelsen, havde sammenhæng med den nye byggeteknik, der blev praktiseret med elementer, som blev løftet på plads af kraner.

Et fugtigt højhus

Også i funktionel henseende var der tale om en nyskabelse – i hvert fald med det første af højhusene, som fik betegnelsen kollektivhuset. Grundidéen var, at huset skulle rumme ældre beboere, hvis tilværelse skulle gøres lettere gennem fælles servicefunktioner. Der blev eksempelvis indrettet en restaurant i stueplanet og indført en spiseordning for beboerne. I dag er to af højhusene selvejende institutioner under betegnelsen Langenæshus, mens det tredje hedder Langenæsbo.

Mens de tre højhuse ved Augustenborggade blev opført som elementbyggeri, forholder sig anderledes med Langenæs højeste bygning i 17 etager, som blev indviet i 1971 med Arbejdernes Andels Boligforening som bygherre og med Salling Mortensens Tegnestue som arkitekter.

Der var tale om Danmarks højeste murstenshus. Et kompakt murværk uden anvendelse af beton. Ved opførelsen var det en udbredt opfattelse, at murværket repræsenterede en langsigtet løsning, men i fortsættelsen skulle det vise sig, at denne antagelse ikke holdt stik. Murværket var ikke i stand til at holde fugten ude, og vandskaderne lagde en overgang op til, at

Et af højhusene på Langenæs under opførelse i 1968. Som det vil fremgå, blev murerfaget holdt i hævd.

det kunne blive nødvendigt at nedlægge nogle af højhusets lejligheder.

I stedet blev det overdraget til samme arkitektfirma, der havde tegnet højhuset, at udarbejde en løsning, som gjorde den 5.000 kvm. store facade vandtæt. En snes år efter opførelsen – i 1991/92 – iværksattes et omfattende renoveringsarbejde, der beklædte det 55 meter høje beboelseshus med 1.8 mm tykke aluminiumsplader, og som kom til at beløbe sig til en halv snes millioner.

Pladerne blev skruet på et stålskelet og derefter forsynet med en lakoverflade, som farvemæssigt nærmere sig de oprindelige mursten. Samtidig blev altanerne lukket.

Det røde højhus ved Skanderborgvej har siden opførelsen raget godt til vejs i Langenæs-kvarteret.

Sønderjyske gadenavne

Det oprindelige Langenæs-projekt fra 1949 omfattede udover beboelsesblokkene også skole, kirke, biograf og butikstorv. Skole og biograf blev aldrig til noget. Til gengæld er Langenæs i dag forsynet med to kirker og to plejehjem. I 1960 var det butiksmæssige så langt fremme, at daværende borgmester Bernhardt Jensen kunne indvie en Vime-forretning, som senere blev afløst af Favorit og suppleret med en Fakta-afdeling. Der blev også etableret kunst i det nye kvarter i form af en kvindefigur skabt af kunstneren Anker Hoffmann. Men figuren er siden forsvundet og skulle nu befinde sig i en villa ved Mindeparken.

Langenæs-kvarteret domineres af sønderjyske gadenavne. Det røde højhus ud mod Skanderborgvej er ikke det eneste, der har Arbejdernes Andels Boligforening som bygherre. Det samme er tilfældet med husblokkene ved Langenæs Allé. Her som i andre lokale sammenhænge støder man på arkitektnavnet V. Puch, der i samarbejde med Carl E. Jensen tegnede en ensartet karré med tilbagetrukne altaner mellem de gennemgående karnapper. Selv om Langenæs grænser op til den stærkt trafikerede Skanderborgvej, Harald Jensens Plads og Søndre Ringgade, er der tale om et forholdsvis roligt kvarter, hvilket er byplanlæggernes fortjeneste. Der er ingen gennemgående trafik, og Langenæs Allé og Nordborggade, som fylder mest i billedet, er forsynet med en række "blindtarme".

De to kirker

For at vende tilbage til kirkerne er såvel folkekirken som mormonbevægelsen repræsenteret på Langenæs, der i førstnævnte henseende hørte under Skt. Lukas sogn. Men dette tilhørsforhold ophørte i 1966, da der i forbindelse med indvielsen af Langenæskirken opstod et nyt sogn, der henvendte sig til 10.000 sjæle.

Begyndelsen til den nye kirke blev skabt ved udskrivelse af en arkitektkonkurrence, der blev vundet af Arne Gravers og J. Richter. Ved grundstensnedlæggelsen i 1964 blev der indmuret sten fra moderkirken Skt. Lukas. To år senere – den 13. marts 1966 - kunne biskop H. Høirup foretage indvielsen af den nyopførte kirke med det 30 meter høje tårn, som forsøger at hævde sig i selskab med de omkringliggende højhuse.

Kirkens adresse ved Kirkedammen refererer til, at der i dette hjørne af Langenæs tidligere lå en dam. I kraft af sin utraditionelle arkitektur bryder kirken, der for to år siden blev udbygget med en sognegård, i flere henseender med den gængse opfattelse af, hvordan en kirke skal se ud.

Det samme kan i nogen grad siges om Langenæs Allés andet gudshus – Jesu Kristi Kirke Af sidste Dages Hellige, der blev indviet i 1959, og som altså er ældre end naboen. Mormonerne med udgangspunkt i staten New York etablerede allerede en dansk menighed i København i 1850, og året efter forelå en dansk version af Mormons Bog. Fra 1878 holdt en Århus-afdeling til i lokaliteter i Morten Børupsgade, og da mormonernes lokale administrative havde titel af præsident, kunne man i den daværende vejviser finde en præsident blandt gadens håndværkere, arbejdsmænd og vaskepiger.

Mormonernes danske menighed er på ca. 4.500 medlemmer fordelt på 24 menigheder.

Langballes teglværk blev stilfærdig gade

Sejrøgade, der blev navngivet inden sin anlæggelse, kendetegnes på begge sider af en ensartet, harmonisk, men ikke ubetinget spændende arkitektur.

I betragtning af, at Sejerø beliggende syd for Sjællands Odde hører til de mere stille eksistenser i det danske ørige, må der siges at være en vis konsekvens i, at gaden opkaldt efter den smalle ø indtager samme ydmyge placering i det århusianske bybillede. Men der knytter sig den kuriøse detalje til Sejrøgade, at den blev navngivet seks år før sin anlæggelse på et areal, der tidligere rummede et teglværk. I de fleste tilfælde gør den omvendte rækkefølge sig ellers gældende.

"Teglgården" under opførelse på hjørnet Langelandsgade og Sejrøgade i 1927. Formodentlig er billedet taget under rejsegildet, hvilket indikeres af kransen i toppen

Den fremherskende byggestil i Sejrøgade lader de færreste i tvivl om, at gadens beboelsesejendomme refererer til mellemkrigsårene. Men tilblivelses-processen kan inddeles i to faser. Mens "Teglgården", der omfatter karréen mellem Teglgårdsgade og Sejrøgade, blev opført af Arbejdernes Andels Boligforening i årene 1921-27, består gadens nordlige side af private ejendomme, som beboerne først kunne flytte ind i ved indgangen til 30'erne.

Men selv om der er tale om forskellige bygherrer, fremtræder Sejrøgade som en helhed med ensartede rødstensejendomme i 4 ½ etager. Herved er opstået et homogent gaderum, der afviger fra, hvad man ellers møder i det århusianske øgadekvarter, hvor det arkitektoniske helhedsindtryk er mere broget.

Parkeringsgade

Teglgårdssiden er tegnet af to af boligforeningernes foretrukne arkitekter, V. Puch og Thorkel Møller. Karakteristisk ved karréen er et teglhængt mansardtag med 1- og 2-fags kviste samt dobbelt risalit afsluttet af gavlkviste, der godt kan lede tanken hen på en borg. På den "private" side af Sejrøgade optræder V. Puch også i forbindelse med hjørnebygningen i nr. 18, der rummer Murerarbejdsmændenes Stiftelse, og som med sine 5½ etager er gadens højeste.

Hvad der medvirker til indtrykket af en stilfærdig gade med beskeden trafik er den ensretning, som er affødt af, at der ikke er indkørsel fra Langelandsgade. Til gengæld er Sejrøgade en udpræget parkeringsgade med skråparkering i den sydlige side. Hvis det ikke ligefrem øger gadens charme, så kan udmundingen i minitorvet ved Grønningen ikke frakendes en vis atmosfære, hvilket også har sammenhæng med tilstedeværelsen af nogle af de forretninger, som Sejrøgade savner.

Man kan godt forestille sig, at miljøet var livligere i gamle dage, hvilket havde noget at gøre med, at det nærtliggende Vesterbro Torv var markedsplads og ramme om en livlig handel med kreaturer og grise. Det sidste forklarer, at torvet hed Grisetorvet, indtil det i 1890 fik sit nuværende navn. Og hertil kom, at torvets østlige ende rummede Langballes teglværk, der bredte sig et godt stykke op ad Langelandsgade, og som også omfattede det areal, hvor Teglværksgade og Sejrøgade senere blev anlagt.

Ideel placering

I et hjørne af torvet, nærmere betegnet ved Vestergade/Vesterport etablerede købmand Carl Christian Langballe, der stammede fra Vejle, sig i 1834 med A.C. Leth som kompagnon. Forretningen var placeret ved en af byens porte, hvilket rummede en betydelig fordel i den såkaldte konsumtionstid. Et begreb, der dækker over den epoke, da der var stationeret toldbetjente ved byportene. Bønder, der kom til byen for at afsætte deres landbrugsprodukter, måtte ved blandt andet Vesterport betale afgifter for deres varer.

Købmand Langballe havde sammen med sin kompagnon den fordel, at forretningen i kraft af sin beliggenhed var bøndernes første mulighed for at afsætte deres varer. Langballes konkurrenter længere inde i byen måtte derfor nøjes med, hvad der blev til overs. Der var sjældent tale om kontanthandel. Som modydelse for de mejeriprodukter og korn, som bøn-

Ved sin anlæggelse for 75 år siden var Teglgårds-karréen banebrydende ved, at der blev indrettet et tiltalende gårdmiljø – i kontrast til de mere eller mindre skumle baggårde, man ellers var vant til. I baggrunden Sejrøgade.

derne havde med, fik de kolonialvarer og isenkram.

Men udover beliggenheden ved byporten havde Langballes købmandsgård også den fordel, at den rummede en have, der grænsede ud til vejen, og som bønderne brugte som smuglervej for at slippe for at betale afgifter. Dette forhold, som blev udnyttet af såvel afsættere som aftagere, medvirkede til, at C.C. Langballe i 1838 kunne fortsætte som eneindehaver, mens Leth søgte andre græsgange.

Imponerende produktion

At C.C. Langballe var en driftig forretningsmand, skulle i de følgende år blive bekræftet i mere end én henseende. Allerede i 1840 købte han det teglværk, der lå på den anden side af gaden i forhold til købmandsgården ved Vesterport, og som i første række er blevet knyttet til hans person, selv om listen over hans gøremål er omfattende. Teglværket, der blev grundlagt i 1828, kom til at spille en væsentlig rolle i byens udvikling, da man ved århundredets begyndelse opdagede, at undergrunden i arealet øst for torvet rummede ler velegnet til teglbrænding. Ved overtagelsen af teglværket viste købmanden, at han havde fingeren på tidspulsen. For det var fra midten af 1850'erne, da byportene var forsvundet, at byen for alvor begyndte at brede sig på de omkringliggende marker – og den voksende byg-

Det ensartede og noget monotone arkitektoniske billede, Sejrøgade frembyder, ændrer sig ved udmundingen i minitorvet ved Grønningen.

geaktivitet var afhængig af de dertil relaterede materialer. Afsætningen af teglsten levede derfor op til alle forventninger, og da virksomheden var på sit højeste, var to ovne i stand til at brænde henholdsvis 40.000 og 60.000 mursten i én proces. Det skabte en betydelig arbejdsplads, hvor de ansatte arbejdere var beskæftiget med at udgrave leret og efterfølgende stryge og brænde det. Produktionen af teglsten blev i fortsættelsen udbygget med først et kalkbrænderi og derefter et saltværk. Da de fysiske rammer efterhånden blev for snævre, flyttede kalkværket ned til havnen, hvor det var i drift frem til 1950. Derimod indstillede Århus Teglværk, som forinden var blevet omdannet til et aktieselskab, sine aktiviteter i 1917 – samme år som Sejrøgade blev navngivet.

Besejlede verdenshavene

Selv om han var en mand, der arbejdede efter de stor linier i det meste af det, han foretog sig, tog C.C. Langballe på den anden side det hele med. At han ikke forsømte nogen mulighed for at tjene penge, vil blandt andet fremgå af, at han i 1842 averterede i avisen, at han havde overtaget den blegning af tøj, som foregik på engen ved den såkaldte Gåsemade uden for Vesterport. Af annoncen fremgik, at lærred og garn, som skulle bleges, kunne afleveres til handelsbetjent Kruse, "men for selve tøjet samt dets gode og ordentlige behandling indestår undertegnede Langballe".

I kontrast til denne virksomhed stod, at C.C. Langballe også kunne smykke sig med titlen skibsreder og i denne sam-

menhæng disponerede over en anselig flåde af sejlskibe. De mindste fartøjer blev anvendt til at hente råmaterialer til kalkbrænderiet, mens de større skibe sejlede til England med korn og returnerede med kul. Langballe-flåde var heller ikke ukendt med oversøiske mål, og eksempelvis var briggen "Skjold" ikke ukendt med at krydse de store oceaner for at nå til både Vestindien og Australien.

Da dampskibene holdt deres indtog og efterhånden udkonkurrerede sejlskibene, valgte Langballe at afvikle sine interesser til søs.

Punktum i 1917

Manden, hvis produktion af tegl, kalk og salt var henlagt til de arealer, hvor Teglværksgade og Sejrøgade nu kan lokaliseres, savnede heller ikke offentlige tillidshverv. Han sad blandt andet i borgerrepræsentationen – det daværende byråd – og var medlem af ligningsrådet, havnekommissionen og det såkaldte formynderi. Langballes evne til at optræde som problemløser fornægtede sig heller ikke, da han havde sæde i Aarhus Spare- og Lånekasse i det prekære år, da virksomhedens eksistens truedes af et betydeligt underskud. Men sammen med Hans Broge fik C.C. Langballe skuden på ret køl igen ved selv at bidrage med 60.000 kr. til en redningsaktion.

Ved hans døde i 1885 oprettedes "C.C. Langballe og hustrus legat", hvis renter skulle tilfalde trængende enker eller ugifte døtre af købmænd, håndværkere eller skibsførere. At ugifte døtre blev tilgodeset, skal ses i lyset af, at det dengang, da de færreste kvinder var beskæftiget uden for hjemmet, var en alvorlig sag at mangle en forsørger.

Teglværket, der først indstillede virksomheden 32 år efter C.C. Langballes død, blev videreført af sønnen Otto.

Musikken er stoppet, og det samme er dansen

Stilheden har sænket sig over Sjette Frederiks Kro, men da stedet hed Salonen, valfartede folk til Riis Skov for med kapervogn eller båd at nå frem til det populære forlystelses-etablissement.

Vejens navn er stort set ene om at erindre om fortiden. Den gule bygning med det røde tegltag og de hvide søjler, der i dag er ramme om Sjette Frederiks Kros virksomhed for enden af Salonvej, fremstår som et stumt vidne om fordums herlighed. Dette er ingen kroanmeldelse. Det gastronomiske, som primært skal trække folk til, overlades til mere kompetente at vurdere. Men hvad der umiddelbart slår den besøgende en skøn forsommeraften, hvor naturen i Riis Skov sætter alle sejl til, er kroens utilnærmelighed.

At man støder på en lukket hoveddør, kan forklares med, at kroen et par dage om ugen kun er åben efter nærmere aftale. Men det tillukkede kommer også til udtryk i anden henseende. Kroen er på alle sider omgivet af en høj hæk, som afskærer besøgende fra at danne sig et indtryk af, hvad der gemmer sig på den anden side. Kun et menukort ved indgangen antyder, at der er tale om et madsted. Men ellers er det sandt at sige småt med signaler, der fortæller gæster, at her er man velkommen til at kigge indenfor.

Indtrykket af en borg, der venter på at blive indtaget, forstærkes af den ligeledes tillukkede have, der begrænser udsigten til bugten og havnen, som ellers gennem generationer har været en del af totaloplevelsen. Der er borde og stole i haven, men de øver næppe den store tiltrækning.

Det startede med et telt

Det var ellers i disse omgivelser, at tjenere i stiveste puds for frem og tilbage mellem buffet, have og terrasse for at betjene et publikum, der også blev underholdt af taffelmusik, som senere på aftenen skiftede til dansetoner.

Men dengang hed etablissementet Salonen, og verden havde endnu ikke mistet sin uskyld.

Når traktørstederne i Riis Skov i modsætning til Marselisborgskovene på byens modsatte side allerede udfoldede deres virksomhed fra begyndelsen af 1800-tallet, skal det ses i en historisk sammenhæng. Mens Dronning Margrethe I så tidligt som i 1354 stillede Riis Skov til den lokale befolknings disposition, hvilket tidsalderen taget i betragtning var en usædvanlig gestus, fordi landets skove dengang tilhørte kronen og de store godsejere, skulle man helt frem til 1896, inden Århus Kommune erhvervede de jord-

Der foregik mange aktiviteter i Salonens glansperiode. Her gør kegleklubben klar til at "gå på banen".

arealer og skove, som hørte under godset Marselis.

Riis Skov havde på denne baggrund et forspring på mere end 500 år som et offentligt tilgængeligt fristed, som alle havde adgang til. Når man færdedes i skoven, kunne der opstå både sult og tørst, hvilket krævede tilstedeværelse af et traktørsted. Så vidt det har været muligt at fastslå, var den første servering henlagt til et telt, som Frederik Wassermann fik bevilling til i 1812.

Kun for honnette gæster

Men behovet for vederkvægelse voksede, og 13 år senere opnåede skibskaptajn Peter Møller i skrivelse af 15. august tilladelse til at opføre den bygning, der i dag er nogenlunde identisk med Sjette Frederiks Kro.

Kaptajnen fik samtidig "brugsret så længe bygningen vedligeholdes til dens bestemte øjemed", hvilket ville sige traktørsted. Hvorfor Peter Møller ikke benyttede sig af denne brugsret, fortaber sig i det uvisse. Under alle omstændigheder hed den første restauratør, der kom til at lede Salonen, L. Marzetta, som i en avisannonce bekendtgjorde, at "enhver honnet familie vil blive beværtet. At der blev lagt vægt på det honnette, skulle ses i lyset af, at Salonens have forinden havde været

udsat for hærværk, hvilket i sagens natur ikke behagede værten.

Men tilsyneladende var det nye traktørsted ikke nogen indbringende forretning. I hvert fald bød de første år efter Salonens åbning på en hyppig udskiftning af værter. Da maleren Chr. Købke i 1829 besøgte stedet, havde skuespilleren Carl. Fr. Schlawitz påtaget sig værtsrollen.

Men heller ikke Schlawitz, der kom fra Det Beckerske Skuespillerselskab, fik nogen lang karriere i skoven og genoptog i stedet skuespillet.

Et klassedelt miljø

En del af forklaringen på Salonens begyndervanskeligheder skulle søges i, at der var andre traktørsteder, som henvendte sig til skovens besøgende. Og i denne sammenhæng gjorde datidens sociale klasseskel sig gældende. Mens det var "den konsoliderede borgerstand", der primært besøgte Salonen, holdt arbejderklassen til ved Ferdinandspladsen opkaldt efter kong Chr. VIII's bror, som var garnisonschef for dragonerne i Århus. Den første bygning på pladsen blev opført så tidligt som i 1825 af J. Kirketerp og blev først revet ned næsten 100 år senere. I dag er Århus Borgerlige Skydeselskabs pavillon ene om at være til stede på Ferdinandspladsen.

I midten af 1800-tallet begyndte byens bourgeoisi i stigende grad at interessere sig for Salonen, og foreningen "Sommerselskab"s eksklusive medlemmer søgte at opnå en aftale om eneret til at benytte Salonen ved sine arrangementer. Men det affødte så stor utilfredshed hos den lokale befolkning, at initiativet strandede. Toppen af den sociale rangliste måtte derfor vente på opførelsen af Pavillonen i 1869, før den fik et sted "for sig selv".

I Salonen gik det mod bedre tider, som for alvor slog igennem i den afsluttende del af århundredet. Medvirkende hertil var, at man i de glade 90'ere havde to værter, først Frederik Larden og derefter J.M. Stones, der begge havde stået for ledelsen af byens eksklusive selskabslokale Polyhymnia i Kannikegade. I disse år var Carl Møller Salonens faste kapelmester, der i sommerperioden spillede med sin kvintet fra den åbne veranda. At "Callemand", som Carl Møller hed i folkemunde, var en alsidig herre, vil fremgå af, at han den samme søndag eftermiddag stod på programmet i tre af Riis Skovs restauranter. Baggrunden for denne præstation skulle søges i, at der rent faktisk var tale om tre forskellige orkestre, som med hver sin vicedirigent spillede i Salonen, Pavillonen og på Ferdinandspladsen. Men i kraft af den korte afstand kunne den populære »Callemand« gå fra sted til sted og indkassere bifaldet!

I kraft af sit kejser Wilhelm-skæg hørte Carl Møller til byens markante skikkelser, der forud for koncerterne i Riis Skov kom kørende i en flot ekvipage iført høj cylinderhat.

En by med musik

Salonens guldalderepoke indledtes for alvor i 1897, da Ludvig Thürmann kom til roret. Udover det underholdningsmæssige havde stedets tiltrækning også sammenhæng med beliggenheden. Smukkest præsenterede Salonen sig, når man sejlende med kystruten lagde til ved anløbsbroen og derefter tog turen op ad

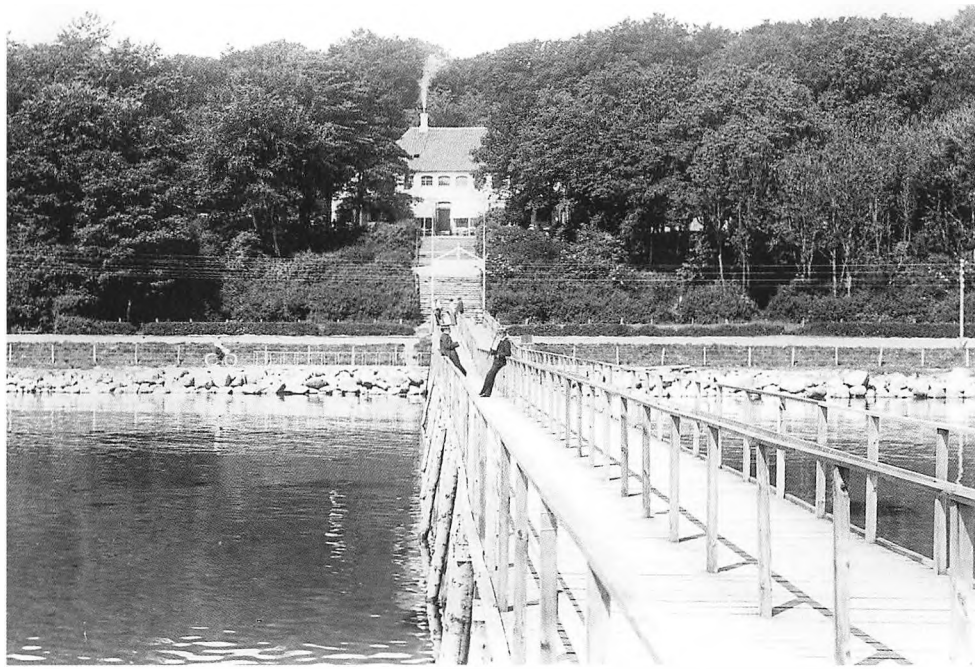

Så flot tog Salonen sig ud fra søsiden for snart år siden med anløbsbro for kystbådene og en bred trappe op til traktørstedet, som tronede højt hævet over omgivelserne.

den brede trappe til terrassen med den flotte udsigt. Senere flyttede orkestret om til Salonens vestside, hvor der blev opført en musiktribune. Den alternative vej til det velbesøgte etablissement gik gennem skoven. Transporten blev ofte besørget af hestekapervogne, som havde byporten for enden af Mejlgade som udgangspunkt. Turen kostede fire skilling. Der var også mulighed for at tilbagelægge turen til fods, men den elektriske belysning havde endnu ikke holdt sit indtog, og selv om Ludvig Thürmann ifølge eget udsagn havde ophængt 300 kulørte lamper, måtte gæsterne ofte gå hjem gennem en mørk skov. Der var ganske vist i nogle år mulighed for at tage med den sidste båd hjem. Men denne afgik allerede kl. 22.30, hvilket efter manges opfattelse var for tidligt at bryde op fra et bal. Til de største balløver hørte i øvrigt officererne fra 3. dragonregiment, hvis flotte uniformer nød de unge damers bevågenhed.

På Salonens tribune nøjedes Carl Møller ikke med at spille tidens populære melodier, men lancerede også egne kompositioner, som eksempelvis havde titler som "Hilsen fra skoven" og "En lille jysk buket". Da Carl Møller på den anden side af århundredskiftet blev afløst af Ludvig Makwarth, som havde titel af musikdirektør, ville denne ikke stå tilbage

Sammenholdt med fortiden går det mere stilfærdigt til på Sjette Frederiks Kro, hvor de attraktive omgivelser ikke kommer til deres ret.

for sin forgænger som kompositør, men præsenterede publikum for "Salonens tappenstreg". I det hele taget var der tale om en periode, hvor det ikke skortede på musiktilbud. For udover de tre traktørsteder i Riis Skov var det også muligt at lytte til musik inde i byen, hvor såvel Vennelyst som Kronprinsen, der lå på Banegårds Plads, og Teatercafeen havde musikere på lønningslisten.

Begyndelsen til enden

I Salonen stod der også koncerter og varieteer på programmet. Makwarth engagerede blandt andet operasangeren H.E. Christophersen, som gav nogle af sine glanspartier fra Det kongelige Teater. I det hele taget var det et imponerende opbud af orkestre og solister, der udfoldede sig på scenen i de næsten 40 år, Thürmann "tegnede firmaet" i Salonen. Med vægten lagt på det folkelige, som blandt andet blev varetaget af sangerinden Olga Svendsen og komikeren Holger Pedersen – bedre kendt som "Gissemand".

Da Ludvig Thürmann i 1936 brød op fra Salonen samtidig med, at han blev 70 år, efterfulgtes han af Victor Larsen. Chefskiftet udgjorde begyndelsen til enden på det største kapitel i traktørstedets snart 200-årige historie. Orkestrene og solisternes æra ebbede ud, og allerede et par år senere var Salonen genstand for en større ombygning, der blandt andet betød, at terrassen kom under tag, og at det indre blev ført tilbage til sin oprindelige skik-

kelse. Og samtidig lagde ændringerne op til et navneskifte.

Eneste overlevende

At det gamle etablissement i dag kan lokaliseres under Sjette Frederiks Kro er på sin vis uden større logik. For kong Frederik VI aflagde så vidt vides kun et enkelt besøg i Riis Skov – og ikke i Salonen, men i skovfogedhuset ved siden af den senere Pavillon. Der verserer også en vandrehistorie om, at det oprindelig var hensigten at opføre et lystslot for nævnte konge på samme areal, hvor Salonen kom til at ligge.

Tilbage står, at Sjette Frederiks Kro er det eneste af Riis Skovs traktørsteder, der er tilbage. Bygningen på Ferdinandspladsen er forlængst forsvundet, mens Pavillonen tegnet af arkitekt Langeland Mathiesen siden 30'erne har været vandrehjem.

Tiden lader sig ikke uden videre skrue tilbage. Meget har ændret sig, siden der blev spillet og underholdt fra Salonens musikscene. Alligevel bør det indgå i den nuværende værts overvejelser at gøre Sjette Frederiks Kro til et sted, der i højere grad åbner sig i forhold til sine attraktive omgivelser. Det fortjener den ældste bygning i Riis skov.

Togpassagerer afløst af museumsgæster

Rejselivet ved Hammelbanen i Carl Blochs Gade ophørte for snart 50 år siden og er i dag afløst af et mere stilfærdigt miljø ved overgangen til bymuseum.

Projekteringen af Århus Bymuseums forestående udvidelse er nu så langt fremme, at arbejdet ventes indledt i løbet af foråret 2003. Når byggeriet godt et år senere er ved vejs ende, vil den tidligere banegård, der blev opført for 100 år siden ved Hammelbanens anlæggelse, have fået en tilbygning på 1.200 kvm, hvilket kendetegner mere end en firedobling af de nuværende rammer. At museumsdirektør Lars Holleufer sammen med sin medarbejderstab ser frem til denne dag, er forståeligt på baggrund af de perspektiver, det åbner for bymuseet.

Den tiltrængte udbygning indebærer i første række, at en ny udstillingsbygning vil kunne tages i brug. Men vel at mærke uden at ændre ved den nuværende bygnings front ud mod Carl Blochs Gade. Museets udvidelse kommer primært til at brede sig langs åen, hvor Brabrandstien har sit "udspring". At den gamle bygning stort set fastholdes i sin oprindelige skikkelse, kan måske forekomme at være udtryk for større respekt for arkitekten Heinrich Wenck, end denne i det konkrete tilfælde har krav på. For noget monumentalt bygningsværk er der reelt ikke tale om. Det er samtidig spørgsmålet, om ikke stationsbygning var en mere dækkende betegnelse end banegård.

For at blive ved Heinrich Wenck må den godsbanegård, han også tegnede en snes år senere, og som blev opført på den anden side af Carl Blochs Gade, siges at rumme større arkitektoniske kvaliteter. Til historien hører også, at Heinrich Wenck stod bag Københavns Hovedbanegård.

På blød bund

Hammelbanen med tilhørende bygninger er på det nærmeste lige så gammel som gaden, hvorfra dens aktiviteter udfoldede sig. Carl Blochs Gade blev navngivet i 1899 og befandt sig ved anlæggelsen på blød bund i kraft af sin placering i Mølleengen. Denne stod langt ind i 1800-tallet mere eller mindre under vand, fordi den tjente som "energikilde" til Århus Mølle.

Afvandingen af Mølleengen og det efterfølgende dræningsarbejde vanskeliggjorde opførelsen af det byggeri, der skød op i det kvarter, som blev opkaldt efter en række danske kunstnere. Nogle af bygningerne – blandt andet godsbanegården – er derfor funderet med pæle, som blev hamret en halv snes meter ned i engbun-

De to bygninger ved hjørnet af Thorvaldsensgade og Carl Blochs Gade indgik tidligere i Hammelbanens funktioner, men er forlænget forsvundet.

den. De problemer, den bløde undergrund frembød, gjorde sig også gældende under Hammelbanens anlæggelse. Kun 1.500 meter fra banegården ved Carl Blochs Gade skulle banen via en gitterbro føres over DSB-sporene til Randers. For at få sporet op i den fornødne højde, hvilket ville sige seks meter, var det nødvendigt at etablere en 800 meter lang dæmning. At gennemføre dette projekt krævede omfattende jordarbejder, som i vid udstrækning blev udført manuelt. Et forhold, der blev afhjulpet af datidens beskedne timelønninger.

Dæmningen skred

Da arbejdet med dæmningen nærmede sig sin afslutning, kom det selskab, som havde fået koncession til at anlægge den private jernbane, ud for så store vanskeligheder, at det en overgang truede med at vælte projektet. For det første kom man ud for flere dæmningsskred, som fik jorden til at skride ned mod åen, hvis løb blev delvis blokeret. Herved opstod betydelige oversvømmelser, som medvirkede til at gøre engen på begge sider af dæmningen endnu blødere. Det udløste udover det rent tekniske også en økonomisk konflikt mellem entreprenører og bygherrer. Månedlange forhandlinger mellem de to parter syntes uløselige, men omsider kom arbejdet i gang igen og forløb planmæssigt i en periode – indtil nye jordskred

igen indsnævrede åløbet og skabte oversvømmede marker.

Det fortsatte i samme stil, selv om entreprenør Blom havde 110 mand involveret i arbejdet med den genstridige dæmning. I efteråret 1901var jernbanens åbning et år forsinket, og det virkede alt andet end befordrende på stemningen, at formand Christen Jensen på et bestyrelsesmøde gav udtryk for, at "intet menneske kunne fastsætte tidspunktet for banens fuldendelse". Selv om det måske kunne forekomme at høre til småtingsafdelingen, gav restauratøren i traktørstedet Fiskerhuset udtryk for stor utilfredshed med, at blokeringen af åen og oversvømmelserne hindrede århusianerne i at leje både og sejle ud til Fiskerhuset, som der ellers var tradition for i sommertiden. Bådudlejerne meldte sig også med erstatningskrav, og for at gøre ondt værre rejste vandværket i Århus krav om, at entreprenørselskabet skulle grave et nyt løb til åen så langt fra jernbanedæmningen, at der kunne sikres en tilfredsstillende tilførsel af vand af en bedre kvalitet end det grumsede, man var henvist til.

Da det problematiske projekt alligevel nærmede sig sin fuldendelse, kom det til en voldgiftssag mellem entreprenører og koncessionshavere, og selv om førstnævnte fik tilkendt et beløb til delvis dækning af deres tab, kunne det ikke redde dem fra et fallit. Engagementet i banens tilblivelse havde derfor sine omkostninger.

Hans Broge fik ret

Den 24. april 1902 kunne Hammelbanen, der 12 år senere blev ført videre til Thorsø, omsider indvies. Til musikledsagelse kunne det første tog forspændt to flagsmykkede lokomotiver forlade banegården ved Carl Blochs Gade og begive sig ud på den første tur med 150 indbudte gæster.

At banegården blev placeret ved Mølleengen var heller ikke en disposition, som blev truffet uden disharmonier. For storkøbmand Hans Broge ville have den nyanlagte bane ført ind til hovedbanegården, men etatsråd Chr. Jensen fik i den sidste ende gennemtrumfet, at den nye banegård kom til at ligge tæt ved byens gamle handelsgade – Vestergade.

Eftertiden har så vist, at Hans Broge havde ret. For i længden var det uhensigtsmæssigt, at folk skulle gennem byen for at komme fra den ene banegård til den anden.

Under alle omstændigheder indtog Hans Broge en fremtrædende rolle blandt initiativtagerne til den nye jernbane. Et forhold, der blev understreget ved, at der under en festmiddag i den eksklusive klub "Polyhymnia" efter indvielsen blev sendt et telegram til den fraværende Hans Broge, som blev orienteret om, at man havde udbragt en skål for ham som "banens første fader".

Alligevel kunne Hammelbanen ikke klage over manglende bevågenhed fra de rejsendes side. Det samme kunne siges om godstransporten. Det var ikke så få vognlæs, der i banens bedste perioder tog turen fra andelsslagteriet i Hammel til Århus for at blive viderebefordret til lands eller vands. Den private jernbane blev også flittigt benyttet, når århusianerne tog på udflugtsture til de små stationer undervejs. Så sent som i 1940'erne kunne Hammelbanen opvise årlige passagertal på godt 200.000, og selskabets busser

Hammelbanens tidligere stationsbygning, der i dag er tilholdssted for Århus Byhistoriske Museum, og som nu står foran en udvidelse.

lå endnu højere. Som et kuriosum kan i øvrigt nævnes, at selskabet også kombinerede de to befordringsmidler i form af skinnebusser.

Skiftende anvendelse

Men i fortsættelsen kunne den stigende privatbilisme mærkes, og da de røde tal i regnskaberne var blevet mere en regel end en undtagelse, forlod det sidste tog Carl Blochs Gade den 31. marts 1956. Hermed var et kapitel, der havde strakt sig over mere end 50 år, afsluttet. I dag er stationsbygningen og nogle spor ved Søren Frichs Vej ene om at erindre om, hvad der var engang. Hvor der tidligere var billetkontor og skiftespor er nu anlagt et grønt areal ned mod den å, som voldte så store kvaler ved Hammelbanens anlæggelse.

Det grønne areal udgør en kontrast til Carl Blochs Gades østlige side, der mellem Thorvaldsensgade og Skovgårdsgade domineres af et højt ejendomsbyggeri opført i mellemkrigsårene. Carl Blochs Gaard, som er den fælles betegnelse for denne beboelse, fremstår som en harmonisk bebyggelse med mansardtage og karnapper.

Ved Hammelbanens nedlæggelse blev Heinrich Wencks fordringsløse banegård overtaget af Erhvervsarkivet, inden dette i 1963 rykkede ind i mere repræsentative omgivelser i Hack Kampmann's Statsbibliotek i nabolaget. Herefter var den gamle stationsbygning hjemsted for først universitetets geografiske institut og derefter Jydsk Fritidshjems Seminarium,

inden Århus Byhistoriske Museum rykkede ind i 1994. For bymuseet udgjorde de ret trange forhold i Carl Blochs Gade ikke den ideelle løsning, og til historien hører, at byens gamle rådhus og senere politistation egentlig var udset til at være hjemsted for bymuseet. Men af årsager, der fortaber sig i det dunkle, blev det i stedet Kvindemuseet, som fik lov til at lægge beslag på politistationen.

Den senromantiske Bloch

Hvis bymuseet, der er byens yngste, hidtil har måttet eksistere under snævre fysiske rammer, sker der nu ændringer til det bedre, når den forestående udvidelse iværksættes. Opførelsen af en ny udstillingsbygning skulle indebære, at bymuseet i øget grad får mulighed for at leve op til sine intentioner om gennem såvel permanente som særudstillinger at fastholde Århus' historiske udvikling fra vikingetiden og frem til nutiden.

Udbygningen af bymuseet bliver i et mere langsigtet perspektiv ikke de eneste ændringer, som vil ske i Carl Blochs Gade, hvis placering langs godsbaneterrænet kommer til at indgå i de kommende års byplanlægning.

Alt taler for, at den mere end 100 år gamle gade opkaldt efter maleren Carl Heinrich Bloch (1834-90), vil få en central placering i det fremtidige kvarter. Carl Bloch betragtes i øvrigt som en af de sidste af de store senromantiske danske historiemalere. Mest kendt er han for sit motiv, der viser den fængslede Christian II vandre rundt om et bord på Sønderborg Slot.

Prisbelønnet vej med lokalhistoriske villaer

Dronning Margrethes Vej opkaldt efter den nuværende regents forgænger og navnefælle kendetegnes af flere kvaliteter med miljø som fællesnævner.

For et par år siden blev Århus Kommunes vejkontor præmieret med Vejdirektoratets pris. Hvad der udløste denne pris var vejkontorets ændring af Dronning Margrethes Vej, hvis beplantning i dag yder et kvalificeret medspil til det grønne område, som Riis Skov frembyder på vejens østlige side. De ændringer, der blev foretaget i samarbejde med både naturforvaltning og politi, omfattede også en indsnævring af vejen, så denne nu kun har en kørebane i hver retning – adskilt af et grønt bælte.

Hvad der yderligere har bidraget til at fremhæve de miljømæssige kvaliteter, der kendetegner den nordlige udfaldsvej mod Djursland og Mols, er, at der samtidig blev sat en stopper for den tunge trafik på Dronning Margrethes Vej. Det indebærer, at der er sket en væsentlig reduktion af de 23.000 køretøjer, som tidligere befærdede vejen i døgnet.

De 2.6 mio. kr., der blev investeret i projektet, må på denne baggrund siges at være givet ganske godt ud.

Men vejen, der blev navngivet i 1904, har andre kvaliteter end det grønne helhedsindtryk, hvilket blandt andet refererer til vejens bebyggelse, som ikke er uden lokalhistoriske aspekter. Det gælder ikke mindst nogle gamle villaer, der blev opført samtidig med Trøjborgs anlæggelse i slutningen af 1800-tallet. Men for at blive ved den vej, det handler om, kan der være grund til at understrege, at med al respekt for landets nuværende regent, så er Dronning Margrethes Vej opkaldt efter forgængeren af samme navn, der levede fra 1353-1412, og som regerede over det samlede Norden. Der knytter sig samtidig den lokale vinkel til vejens navn, at Margrethe I for næsten 600 år siden overdrog Riis Skov, som ellers hørte under kronen, til Århus. En mindesten i skoven erindrer stadig om denne gestus. Det er også værd at notere, at man skulle helt frem til 1896, før Marselisborgskoven i den modsatte ende af byen blev tilgængelig for "almindelige mennesker".

Skrædderens traktørsted

Året forud for navngivelsen af Dronning Margrethes Vej havde byrådet i 1903 ellers besluttet at kalde strækningen fra Trøjborgvej og nordpå til Marienlund for Grenåvej. Men denne betegnelse kom altså kun til at gælde i et år, da den gamle dronning fik en naturlig placering langs

Kørebanens bredde var betydeligt mindre på Dronning Margrethes Vej ved anlæggelsen for mere end 100 år siden. Men det grønne helhedsindtryk var også dengang markant.

den skov, hun havde skænket byen. Nogen nyanlagt vej var der på ingen måde tale om. Gennem århundreder havde der været et hjulspor, der fra byporten for enden af Mejlgade førte nordpå mod Grenå. Men bebyggelse langs vejen var det småt med. Man skulle faktisk helt frem til 1840, før et traktørsted under betegnelsen Trøjborg, som det efterfølgende kvarter kom til at hedde, blev opført på et højdedrag med havudsigt ud for den senere Trøjborgvej. Bag traktørstedet stod skræddermester C. Møller, som blev restauratør på stedet i en årrække. Trøjborg indgik i et terrasseformet anlæg, der var kendt som "Lille Paradis", og som også bestod af nogle lysthuse. I samme omgivelser anlagde Gustav Birkefeldt et stort blomstergartneri, som udviklede sig til et landskendt foretagende. Senere blev gartneriet udstykket i villagrunde. Det var også her, komplekset Klintegården vakte berettiget opsigt ved sin opførelse i 1936.

Men tilbage til villaerne, der for enkeltes vedkommende står endnu, selv om de kan dateres til 1880'erne. Som det var skik og brug på det tidspunkt var villaerne alle forsynet med navne. Gartner Birkefeldt stod selv bag opførelsen af villa "Trøjborg", der fik lov til at blive stående helt frem til 1982, da det blev nedrevet til fordel for Boligforeningen Ringgårdens opførelse af de to beboelsesejendomme, der i dag kan lokaliseres på adressen 2A

Vejarbejde på hjørnet af Dronning Margrethes Vej og Trøjborgvej. Til højre i billedet skimtes den tilbagetrukne villa, som i en årrække blev beboet af billedhuggeren Elias Ølsgaard

og 2B, og som er tegnet af arkitekterne Friis & Moltke. De to ejendomme danner samtidig afslutningen af randbebyggelsen langs Skovvejen, hvorefter Dronning Margrethes Vejs østside udelukkende består af skov.

Den antastede udsigt

Men overgangen til skoven er interessant ved, at man her i en tilbagetrukket position finder vejens ældste villaer med numrene 6-14. Det gælder villa "Tårnborg" med det kuppelformede spir, opført i 1891 af ingeniør og jernstøber J.J. Christensen, villa "Risbo", opført i 1890 af bogtrykker Sophus Backhausen, dobbeltvillaen "Tamina", opført i 1888 af maler Petersen, og villa "Pax" opført i 1888 af konsul Wulf. Sidstnævnte hus blev senere beboet af billedhuggeren Elias Ølsgaard (1873-1964), der har stået for udsmykningen af en række bygningsværker og institutioner – blandt andet Trøjborg-kirken Skt. Johannes. En hundeskulptur ved indgangen til Ølgaards tidligere hus i nr. 14 vidner stadig om, at her boede en kunstner. Et par af vil-

laerne kan fra østsiden byde på en storslået udsigt over havn og bugt. Det er denne udsigt, der nu antastes af det igangværende Langelinie-byggeri, hvilket har givet anledning til såvel et langt sagsforløb som en livlig lokaldebat. Og selv om byggeriet ikke længere kan stoppes, er det sidste ord ifølge de berørte beboere ikke sagt.

Facadedekorationer

Byggeaktiviteten var i perioden omkring vejens navngivelse betydeligt større på den vestlige side, hvor der ikke var skoven at tage hensyn til. På strækningen fra Trøjborgvej til Skovvangsvej er beboelsesejendomme og villaer opført i perioden 1900-1929. Nord for Otte Ruds Gade er der udelukkende tale om villaer, der i mange tilfælde har åbne forhaver. Ejendommene i vejens nederste, sydlige afsnit udgør en sluttet randbebebyggelse. De ældste af ejendommene er tydeligt renæssanceinspirerede med pudsede og malede facadedekorationer. Det skorter heller ikke på karnapper i flere udformninger på dette afsnit af Dronning Margrethes Vej, som er værd at kaste et nærmere blik på.

Det gælder eksempelvis hjørneejendommen nr. 9 ved Niels Juels Gade, der udover en kvist med tårn rummer detaljer som en konsolbåren karnap og fransk altan på 3. sal. En seværdig ejendom er også nr. 23, hvor altaner med smedejernsgelændere skaber sammenhæng mellem karnapperne. Naboejendommen i nr. 25 har den særlige historie, at den bueformede port udgjorde indgangen til den tømmergård, der i mellemkrigsårene lagde beslag på det meste af karréens indre inden opførelsen af boligkomplekset "Tømmergården".

Mange stilarter

Villaerne på det sidste stykke af Dronning Margrethes Vej frem til Marienlund er med en enkelt undtagelse – nemlig nr. 77A fra 1952 – af ældre dato, hvilket byggestilen ikke lader den forbipasserende i tvivl om. De mange stilarter, der er repræsenteret, efterlader et ganske charmerende helhedsindtryk. Frem for alt er der tale om en velgørende kontrast til det mere konforme byggeri, man træffer andre steder. Også her optræder de gamle villaer med forskellige navne. I loyalitet over for den vej, den er beliggende ved, hedder nr. 53, der er tegnet af et af datidens kendte arkitektnavne Thorkel Møller, "Margrethe". Men med al respekt for samme Møller så virker den arkitektoniske harmoni mere udtalt hos naboen – en 1 ½ etages rødstensvilla fra 1929. Villa "Højskov" i nr. 57 har østvendt gavl ud mod vejen og kviste i mansarden. Med villa "Egely" i nr. 61 er vi tilbage ved indgangen til 1900-tallet, hvilket blandt andet kommer til udtryk ved en hjørnekarnap, der afsluttes af et spir. Den hvide villa i 2 ½ etager og med skifertækket mansardtag blev opført af brolægger Rasmussen. At dømme efter villaens størrelse må det have været et ganske indbringende fag at brolægge på den tid. Samtidig må Rasmussen have haft en stor familie!

I det hele taget skortede det ikke på rummelighed i de villaer, som blev opført på vejens nordligste afsnit. Det skorter eksempelvis ikke på plads i hverken villa "Nordris" i nr. 71 eller i nr. 77. Men formodentlig var såvel grundpriser som byggeomkostninger dengang af mere human karakter end i dag.

Dronning Margrethes Vejs nye udseende indbragte ved arbejdets afslutning det lokale vejkontor en hæderspris.

Flot overgang

De markante overgange mellem karrébebyggelse og villaer, som er ret karakteristisk for Trøjborg, kommer ikke mindst til udtryk ved Dronning Margrethes Vej, hvilket hører til vejens fornemste kvaliteter. Men frem for alt er det naboskabet til skoven, der trods den høje trafikintensitet gør det attraktivt at bo her, fordi det rekreative område ikke langt fra kysten begynder på den anden side af vejen. For at blive ved det trafikale aspekt er det i øvrigt værd at notere, at ved de ændringer, vejen var genstand for i midten af 1990'erne, blev den forsynet med en støjdæmpende asfaltbelægning.

Men trafikken er alligevel årsag til, at tidligere tilkørsel fra såvel Peder Skrams Gade som Otte Ruds Gade nu er spærret. Derimod er det fortsat muligt at køre ind på Dronning Margrethes Vej via Skovvangsvej.

Ventede i mere end 50 år på forlængelsen

Men den kom aldrig, og på denne baggrund har Lollandsgade fastholdt sit harmoniske udseende grundlagt for mere end 100 år siden.

Selv om der reelt er tale om to øer, betragtes Lolland-Falster i reglen som en geografisk enhed. Anderledes forholder det sig med Århus-gaderne, som er opkaldt efter de to "sydhavsøer". Her er afstanden mere markant, hvilket blandt andet skyldes Samsøgades tilstedeværelse. Men de historiske kendsgerninger siger ellers, at det helt frem til 1950'erne var uafklaret, om Lollandsgade skulle fortsætte på den anden side af Samsøgade, hvilket i givet fald ville have banet vej for førnævnte sammenhæng.

På det areal, som skulle have skabt grundlag for Lollandsgades videreførelse, lå tidligere et kolonihavekvarter. Da gadeprojektet af årsager, som fortaber sig i det uvisse, blev definitivt skrinlagt, erhvervede Arbejdernes Andelsboligforening det område, der i dag er kendt som Klostervangen, og opførte i anden halvdel af 1960'erne to højhuse med tilsammen 380 lejemål og med adgang fra Grønnegade og Langelandsgade. For yderligere at understrege, at Lollandsgades forlængelse var havnet i mølposen, blev "hullet" ved Samsøgade, hvor forlængelsen skulle være indledt, lukket ved opførelsen af en rødstensbygning.

Det er baggrunden for, at Lollandsgades forlængelse aldrig nåede længere end til tegnebrættet - og set fra et arkitektonisk synspunkt er der næppe grund til at beklage dette forhold. For det havde ikke været problemløst at videreføre en mere end 50 år gammel byggestil, som ved opførelsen i årene 1892-98 skabte det harmoniske forløb, der fortsat kendetegner Lollandsgade på stigningen fra Nørre Allé til Samsøgade.

Ekspansion mod vest

Selv om der er tale om en mere end 100 år gammel bebyggelse, fremtræder størsteparten af de 2 ½ etagers huse i velholdt stand, og et par stilladser indikerer, at der fortsat står vedligehold og renovering på dagsordenen. Formodentlig et udtryk for, at mens de lave ejendomme ved opførelsen blev beboet af folk i beskedne kår, er der i dag i vid udstrækning tale om ejerboliger. På det sidste stykke op mod Samsøgade vokser byggehøjden til 3 ½ etager.

Der knytter sig samtidig det lokalhistoriske aspekt til bebyggelsen i såvel Lollandsgade som de nærmeste omgivelser, at der er tale om de første beboelsesejendomme, der blev opført vest for Ny Mun-

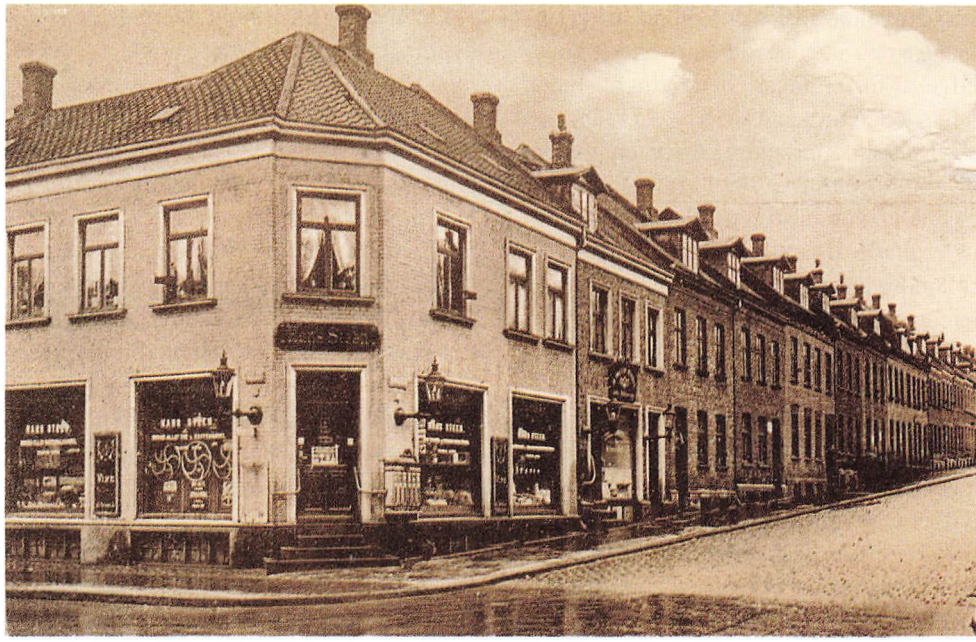

Den tidligere kolonialhandel på hjørnet af Lollandsgade og Nørre Allé byder i dag på fried chicken – bedre kendt som "oberstens kyllinger".

kegade, som indtil da havde udgjort byens forpost. Denne grænse var bestemt af, at Lollandsgade tidligere lå på havejord, som siden 1860'erne havde tilhørt handelsgartner Thomsen. Ved anlæggelsen blev gaden placeret parallelt med handelsgartnerens østlige skel og med skyldig hensyntagen til et teglværk, som lå ved Munkegade.

Anlæggelsen af Lollandsgade var samtidig medvirkende til den befolkningsmæssige ekspansion, Århus oplevede, og som kunne registreres ved en tilvækst på 18.000 indbyggere mellem de to folketællinger, der blev gennemført i 1890 og 1901. I denne periode oplevede byggebranchen kronede dage og antog et omfang, som man skulle helt frem til 1930'erne for at finde en parallel til. I betragtning af at det samlede indbyggertal ved indgangen til det 20. århundrede kun lå på omkring 50.000, tør det siges at være bemærkelsesværdigt, at der i nævnte periode blev opført 5.000 nye lejligheder. Men til historien hører, at nogle af de boligspekulanter, der red med på bølgen, forbyggede sig. Mange af de nyopførte lejligheder stod derfor tomme. Et forhold, der først ændrede sig op til 1. verdenskrig, og som efterfølgende svingede over i den modsatte grøft med den værste bolignød i byens historie.

Ægforretningen

Når det datidige gadebillede var anderledes end det, man møder i dag, udgøres kontrasten i første række af de små butikker – eller rettere sagt mangel på samme. I

den henseende adskiller Lollandsgade sig ikke fra den skæbne, der er overgået hundredvis af forretninger i den indre by. Inden butiksdøden indledte sin hærgen i takt med supermarkedernes entré på scenen, var der tale om forretninger, der i kraft af den ene ægtefælle, ofte hustruens tilstedeværelse medvirkede til familiens underhold. I Lollandsgade vidner flere af husenes underetager fortsat om denne epoke, og renoveringen af facaderne som følge af butiksnedlæggelser er foretaget med mere eller mindre heldig hånd. Der kan også peges på andre former for disharmonier mellem det oprindelige byggeri og nyindretning, hvilket refererer til såvel hoveddøre som vinduespartier. Men det ændrer ikke ved helhedsindtrykket af et ganske tiltalende gademiljø, der i kraft af sin ensretning også kendetegnes af en afdæmpet trafik.

Ingen regel uden undtagelse. Det ensartede husmønster i Lollandsgade brydes ved nr. 28-34, hvor en rødmalet teglstensbygning med en høj gavlkvist skiller sig ud fra omgivelserne. Der er samtidig tale om en bygning, der har sin egen erhvervsrelaterede historie. Her lå Odense Ægforretning, hvilket dokumenteres af, at firmanavnet suppleret med en hane som vartegn fortsat pryder gavlkvisten, selv om bygningen bestående af både for- og baghus forlængst er indrettet til beboelse. Det tidligere pakkeri og fordelingscentral for tonsvis af æg blev opført i 1894 med tømrer P. Petersen som bygherre og er altså næsten lige så gammel som gaden. At æggene holdt deres indtog i Lollandsgade på et tidligt tidspunkt vil fremgå af, at et firma under betegnelsen The Danish Egg-Export Company ifølge den lokale vejviser for 1898 kunne lokaliseres på nævnte adresse.

Odense Ægforretning overtog først bygningen i Lollandsgade nogle år senere, men blev stiftet så tidligt som i 1886, og de dansk-engelske relationer kom til udtryk ved, at generalkonsul J.V. Faber med domicil i London var blandt medstifterne. Noget ubetydeligt foretagende var der på ingen måde tale om. Med en markedsandel på 20 pct. var Odense Ægforretning landets største inden for sin branche. At der ikke var noget i vejen med hønsenes effektivitet kunne registreres i en årlig omsætning på 13 ½ mio. snese æg, hvilket i højsæsonen skabte grundlag for at beskæftige 600 ansatte.

Preserveringen

For at blive ved temaet højsæson er det værd at notere, at æglægning er en sæsonbestemt foreteelse, som primært foregår i den lyse tid. For at udjævne dette forhold og tilgodese kunderne i vintermånederne udviklede Odense Ægforretning en preserveringsmetode, som blandt andet blev praktiseret i kælderen til den århusianske filial i Lollandsgade. Her blev sommeræggene nedsænket i store beholdere med kalkvand. Når de preserverede æg efter flere måneders ophold i de mørke og våde omgivelser blev hentet op fra kælderen, forestod et omhyggeligt sorteringsarbejde forud for pakningen. Selv om friske æg foretrækkes i de fleste husholdninger, var der alligevel ikke noget i vejen med de preserverede æg, der blev eksporteret i millionvis, men som havde århusianske hoteller, restauranter og institutioner som aftagere.

Odense Ægforretning udgjorde sammen med tre andre firmaer sammenslutningen De Fire Store, der udgjorde det private modspil til andelsbevægelsens

Bagsiden af Lollandsgade set fra Grønnegade. Det var dette areal, hvor der nu er opført beboelsesblokke, i stedet for en fortsættelse af Lollandsgade.

Dansk Andels Ægexport. De Fire Store købte i 1946 IRMA-kæden, inden FDB overtog dem begge. Senere skiftede Odense Ægforretning navn til Dansk Æggecentral, inden firmaet i 1988 blev købt af DANÆG.

Men på det tidspunkt var de sidste æg blevet pakket i den århusianske filial i Lollandsgade og den gamle ejendom opkøbt af Byggeselskabet Brdr. de Linde, der i 1984 indrettede 11 ejerlejligheder i de to bygninger, som er adskilt af et gårdrum med beplantning, som udgør et af gadens grønne miljøer.

Her blev Hedtoft født

Der kan også være anledning til at opholde sig ved huset i nr. 23. Her kom en af efterkrigstidens mest markante danske politikere, afdøde statsminister Hans Hedtoft, til verden den 24. april 1903, hvilket ifølge en ældre søster, Ernas nedfældede erindringer forløb under dramatiske omstændigheder. Det sidste var uden forbindelse med fødslen, men mens denne stod på, fejede faderen gade, hvilket skulle få alvorlige følger for familien. For under fejningen var Hedtoft senior så uheldig at falde og brække benet. Det skulle vise sig at være et kompliceret brud, som gjorde det nødvendigt at amputere benet. Et forløb, der i dag kan være vanskeligt at forstå. Under alle omstændigheder gjorde det faderen, der var delvis selvstændig smed og også arbejdede for andre mestre, invalid. Det kom til at præge arbej-

Facaden til Lollandsgade 28-32 fortæller stadig, at her pakkede og distribuerede Odense Ægforretning millioner af æg. I dag er for- og bagbygningen indrettet til ejerlejligheder.

derhjemmet i Lollandsgade, hvor Hans Hedtoft var den yngste i en søskendeflok på 11. De mange børn havde sammenhæng med, at moderen først havde giftet sig med en enkemand med fem børn og derefter fået 2 x 3 børn i to ægteskaber.

Men de forhold, der knyttede sig til Hans Hedtofts opvækst, forhindrede ikke den uddannede typograf, i at blive landets statsminister i to perioder fra 1947-50 og 1953-55. Hans tidlige død indtraf ved et hjertetilfælde under et møde i Nordisk Råd i Stockholm. Når Hans Hedtoft besøgte Århus, forsømte han sjældent lejligheden til at besøge Lollandsgade 23.

Her havde mariekiksene hjemsted på Trøjborg

Gennem et halvt århundrede blev der produceret tonsvis af kiks og biscuits på virksomheden Jul. A. Jørgensen i Herluf Trolles Gade, inden en brand i 1959 satte punktum for dette industrikapitel.

Der er skov og torv i hver sin ende af admiralens gamle gade på toppen af Trøjborg. Også i anden henseende ændrer Herluf Trolles Gade karakter undervejs fra sit udgangspunkt ved Dronning Margrethes Vej. De store villaer afløses på den anden side af Cort Adelers Vej af beboelsesejendomme, hvis varierende etager medvirker til at give gaden en uregelmæssig profil. Sidstnævnte forhold understreges yderligere af forskellige bygningstyper, der afspejler, at gaden er opført over et længere tidsafsnit, som strækker sig over første halvdel af 1900-tallet.

Til undtagelserne, der bekræfter denne regel, hører komplekset, der omfatter nr. 7 A-D, og som blev opført i 1962. Den særlige baggrund for dette byggeri vender vi tilbage til. Endnu yngre er en børneinstitution i nr. 23B opført i 1972 efter tegninger fra Stadsarkitektens Kontor.

Når Herluf Trolles Gade, der blev anlagt i 1899 og navngivet to år senere efter forslag fra arealets daværende ejer, Byggeselskabet Skovvangen, ikke kendetegnes af den store sammenhæng, skyldes det, at den indledende byggeperiode havde karakter af "spredt fægtning". Der blev lagt ud i 1901 med villaen i nr. 2 på hjørnet af Dronning Margrethes Vej. Villa er måske en ydmyg betegnelse for en bygning, der trods sin anselige alder fortsat pryder hjørnet, og som består af tre etager suppleret med mansard og et af de tårne, som er ret karakteristisk for epoken. Året efter blev der opført en beboelsesejendom i 3 ½ etager i nr. 9.

Tilbagetrukne rækkehuse

Herefter indtrådte en pause i byggeriet, og man skulle frem til 1907, inden de næste villaer blev opført i nr. 4 og 6. Der er tale om rummelige villaer med plads til flere familier. Rækkehusene fra nr. 51-59 er fra samme år og opført i en tilbagetrukket position i forhold til den øvrige randbebyggelse. Der er tale om lave I ½ etages rødstenshuse forsynet med forhaver. Det mest homogene afsnit finder man i husrækken fra nr. 25-33, der havde Hustømrernes A/S som bygherre i 1930, og som blev opført efter en fælles bebyggelsesplan. Der er tale om 3 ½ etages huse tegnet af arkitekten Lars Perregaard, og den planlægning, der her gjorde sig gældende, kunne med fordel have været anvendt andre steder i gaden.

Jul. A. Jørgensen Kiks- og Bisquitfabrik i sin glansperiode i Herluf Trolles Gade 7

Bortset fra forretningerne på hjørnet af Tordenskjoldsgade er Herluf Trolles Gade udelukkende indrettet til beboelse. Men sådan har det ikke altid været. Når det gennem mere end et halvt århundrede duftede af vanille og andre krydderier i gaden opkaldt efter en af de danske søhelte, skal forklaringen søges i tilstedeværelsen af Jul. A. Jørgensens Kiks- og Bisquitfabrik. Hvad der i 1908 startede med etablering af et bageri, udviklede sig til en af Skandinaviens største virksomheder på sit felt.

Men kiks- og biscuitfabrikken, der indstillede produktionen for en snes år siden, er også historien om en fabrikant, der ikke fik foræret noget undervejs, men som tværtimod måtte overvinde betydelige problemer forud for realiseringen af sit livsværk.

Foretagsom urtekræmmer

Bag firmanavnet skjuler sig Albert Julius Jørgensen, født i Silkeborg i 1874. Den unge Jørgensens indfaldsvinkel til erhvervslivet var en uddannelse hos en urtekræmmer i København. Efter at have fået borgerbrev som detailhandler lejede han en mindre kolonialbutik på Kultorvet i hovedstaden, hvor sortimentet bestod af kaffe, te, chokolade og kiks. Da der efter nogle år, hvor han havde fået oparbejdet en pæn forretning, meldte sig en køber, slog Albert Julius Jørgensen til. Han overvejede herefter at erhverve en større forretning og fik under overvejelserne et tilbud fra Nordisk Kaffekompagni om at overtage Jacob Jacobsens kaffe en gros og detailforretning i Guldsmedgade 27 i Århus. Det var baggrunden for, at han i 1902 vendte tilbage til Østjylland.

Det blev begyndelsen til nogle hårde år for den senere fabrikant. Tiderne var ugunstige, og han måtte arbejde hårdt for at få økonomien til at løbe rundt. Mens en medarbejder passede forretningen i Guldsmedgade, opsøgte Albert Jørgensen købmænd i oplandet for at afsætte kaffe med videre. Da han var hårdest presset, optrådte De Danske Spritfabrikker som redningsplanke ved at tilbyde ham et årligt beløb på 5.000 kr. – dengang et betydeligt beløb – for at forestå spritsalget via sine forretningsforbindelser.

De første småkager

Det bragte kaffehandleren så meget på højde med situationen, at han efter et par års forløb kunne opsige aftalen med DDSF og igen koncentrere sig om sin egen forretning, som efterhånden kunne opvise en daglig omsætning på 1.000 pund kaffe. Samtidig begyndte Albert Jørgensen at interessere sig for småkager som supplement til kaffen. Småkagerne kom fra en hjemmebager i Kongsvang, og salget var så stor en succes, at bager Hansen med sin begrænsede kapacitet ikke længere kunne klare efterspørgslen. Selv om der for at afhjælpe den begrænsede arbejdskraft i bageriet blev etableret et par mindre maskiner i et nyt bageri i kælderen, hvilket bragte den daglige produktion af småkager op på 50 dåser, var det i længden ikke tilstrækkeligt til at løse leveringsproblemet. Man måtte derfor se sig om efter mere velegnede lokaliteter, og overvejelserne faldt ud til fordel for Herluf Trolles Gade 7. På denne adresse lå en tidligere gård, som var blevet købt med henblik på at blive indrettet til et mekanisk stenhuggeri. Men inden maskinerne var på plads, døde ejeren, hvilket gav Jul. A. Jørgensen mulighed for at erhverve dødsboet.

Der knytter sig en vis usikkerhed til, hvornår det nyindrettede bageri indledte produktionen i Herluf Trolles Gade. Under alle omstændigheder blev der indledningsvis installeret to almindelige bageovne, som blev anvendt til småkager, kransekager og lignende bagværk. Men i 1914 ved 1. verdenskrigs udbrud købte fabrikanten i Tyskland en maskine til kiksfremstilling sammen med en kulfyret kiksovn med kæder, der kunne transportere kiksene gennem den 14 meter lange ovn. Tilsyneladende var det en rentabel investering. I hvert fald købte virksomheden et par år senere en endnu længere ovn.

Udsat for sabotage

Produktionsvirksomheden på Trøjborg krævede efterhånden så mange af Jul. A. Jørgensens ressourcer, at han valgte at afhænde kaffeforretningen i Guldsmedgade og den tilhørende ejendom. Det forlød, at investeringerne i Herluf Trolles Gade havde presset ham så hårdt økonomisk, at der var tale om et nødvendigt skridt. Men i fortsættelsen udviklede virksomheden sig så gunstigt, at den i 1935 blev omdannet til et aktieselskab.

Alligevel slap Jul. A. Jørgensen ikke for nye prøvelser. Overtagelsen af en københavnsk konkurrent, Reinh. van Hauen, betød, at den århusianske fabrikant havde to virksomheder i hver sin ende af landet at administrere.

Og sagen blev ikke bedre af, at de københavnske aktiviteter blev udsat for regulær sabotage ved en medarbejder, som

Branden, der raserede Jul. A. Jørgensen A/S den 20. september 1959, betød reelt begyndelsen til enden for virksomheden og et opbrud fra Herluf Trolles Gade

var jaloux på den nyudnævnte mester. For at bringe denne, der var ansvarlig for produktionen, i miskredit, kom "sabotøren" hjortetakssalt i kiksedejen, hvilket bevirkede, at varer til en værdi af 20.000 – på det tidspunkt en mindre formue – blev ødelagt. Men afsløringen af denne intrige gav så omfattende en avisomtale, at den reklamemæssige værdi opvejede tabet.

På vej til Horsens

At det også havde fordele at disponere over to produktionsvirksomheder kom til udtryk, da fabrikken i Herluf Trolles Gade i 1936 blev ramt af en brand. Men ved at udnytte kapaciteten i København til det yderste lykkedes det også i denne situation Jul. A. Jørgensen at klare skærene. Virksomheden havde også intentioner om at etablere en eksport, men 2. verdenskrigs udbrud lagde afgørende hindringer i vejen for dette projekt – og samtidig måtte produktionen til hjemmemarkedet indskrænkes som følge af rationeringer, som fortsat var gældende i de første fredsår efter 1945.

På det tidspunkt havde virksomheden i Herluf Trolles Gade mistet sin grundlægger. Albert Julius Jørgensen døde den 2. november 1943.

Det afsluttende kapitel i virksomhedens historie blev af ret turbulent karakter. I 1959 vedtog bestyrelsen at flytte til Horsens, som kendetegnedes af stor arbejdsløshed, og hvor kommunen tilbød en industrigrund til "foræringspris". Sam-

På ruinerne af den nedbrændte virksomhed i Herluf Trolles Gade 7 opførtes i 1962 et ejendomskompleks efter tegninger af arkitekt Åge C. Nielsen.

tidig besluttedes det at overtage en svensk fabrik, hvis maskiner i første omgang blev hentet til Århus med henblik på at skulle videre til Horsens.

Dødsspiralen

Men den 19. september samme år kuldkastede en brand, der lagde fabrikken på Herluf Trolles Vej i aske, alle planer. Jul. A. Jørgensen A/S befandt sig tilsyneladende i en uløselig situation, fordi byggebrandforsikringen indeholdt en klausul, der lagde afgørende hindringer i vejen for en flytning til Horsens – og samtidig afslog Århus Kommune en ansøgning om at genopføre virksomheden på brandtomten.

I den sidste ende blev der alligevel tilvejebragt en løsning ved at mageskifte grunden i Herluf Trolles Gade med et areal i Helsingforsgade. Her opførtes en ny fabrik, der i en lokal avisannonce den 26. maj 1961 blev lanceret som "Skandinaviens mest moderne bisquitfabrik". At der var noget om snakken vil fremgå af, at der på det nye anlæg kunne produceres 180.000 kiks i timen!

Men selv om kunderne vendte tilbage, skulle det alligevel vise sig, at Jul A. Jørgensen var inde i en dødsspiral. En nødvendig kapitaltilførsel førte til, at den amerikanske koncern General Foods overtog ejerskabet, hvilket førte til introduktion af nye produkter, som ikke slog an. Med det nye ejerskab sluttede den historiske ring fra kaffehandler Jul. A. Jørgensens iværksættelse ved, at General

Foods også havde kaffe som hovedartikel.

I 1981 forlod de sidste kiks samlebåndet i Helsingforsgade, og resterne af produktionen blev flyttet til Gøteborg.

Den ukendte Marie

Men selv om Jul. A. Jørgensen ikke længere eksisterer, er de Store Marie-kiks, som virksomheden lagde navn til, blevet fastholdt som begreb. Det til trods for, at det aldrig er lykkedes at opklare, hvilken Marie kiksene er opkaldt efter.

Derimod kan det uden særligt store problemer fastslås, at admiralen, som Herluf Trolles Gade er opkaldt efter, levede fra 1516-65. Han havde svenske aner, og faderen var lensmand i Kalmar. Herluf Trolle gjorde et indbringende parti, da han blev gift med Birgitte Gøye, som var af velhavende familie. To år efter at have fået sæde i Rigets Råd fik Herluf Trolle i 1559 som admiral ansvaret for den danske flåde og var efterfølgende involveret i de sejrrige søslag ved Øland. I 1565 blev han hårdt såret i et andet søslag uden vinder ved Fehmern og døde efter hjemkomsten til København af sine sår. Forud for nævnte slag havde Herluf Trolle sammen med hustruen underskrevet et brev, hvori parret overdrog godset Herlufsholm, hvor begge er begravet, til skolebrug.

Møllerens toft fik navn efter øen ude i Øresund

Omgivelserne har ændret sig mere end Saltholmsgade, der afspejler en vis tidløshed, selv om gadens gamle save- og høvleværk nu er ramme om andre aktiviteter, som primært går i musikalsk retning.

Hvis brostensbelægning og bebyggelse var ene om at afspejle et relevant tidsbillede, ville det efterlade det umiddelbare indtryk, at Saltholmsgade ikke har ændret sig nævneværdigt i sin mere end 100-årige eksistens i den vestlige udkant af øgade-kvarteret. Men om ikke andet for-

Saltholmsgade med bakketoppen i gadens midte set mod Hjortensgade. I baggrunden til venstre skimtes indgangen til save- og høvleværket.

tæller de biler, som beboere og besøgende parkerer ved kantstenen, at tiden ikke har stået helt stille i gaden opkaldt efter øen i Øresund på højde med Amager. Det kræver heller ikke større arkitektonisk baggrund at konstatere, at den tilbagetrukne hvide bygning, der kan lokaliseres under betegnelsen Kunstnernes Hus, er betydeligt yngre end sine omgivelser.

Hvis Saltholmsgade, der blev navngivet i 1899, men som reelt er noget ældre, alligevel rummer et element af tidløshed, så har omgivelserne til gengæld ændret sig. Om det så er til det bedre, skal der nok herske delte meninger om. Under alle omstændigheder udgør Prismet-komplekset en ret så dominerende baggrund, når man fra Saltholmsgade skuer i vestlig retning mod Botanisk Have, som udgør det grønne naboskab.

I samme område – for enden af Mønsgade – ligger en gammel stubmølle, som vi tidligere har beskæftiget os med i denne serie. Når der kan være grund til at nævne møllen igen, har det en vis sammenhæng med Saltholmsgades tilblivelse. Sådan at forstå, at området mellem Hjortensgade og Mønsgade tidligere, hvilket vil sige i 1800-tallet, hørte under Århus Mølle og dennes indehaver Andreas S. Weis. Det forklarer samtidig, at arealet var kendt under betegnelsen Mølletoften.

Et svælg på 100 år

I 1857 ansøgte møller en om indenrigsministeriets godkendelse af et projekt, der tog sigte på at bebygge toften. Den ministerielle accept forelå et par år senere, hvorefter anlæggelsen kunne iværksættes. Men man skulle frem til 1886, inden de første huse blev opført i den gade, som på det tidspunkt nød betegnelsen Hjortensgades Tværgade. Sit nuværende navn fik Saltholmsgade først 13 år senere, da den var ført frem til Mønsgade.

Gadens første huse – nr. 3 og 5 – er begge opført af tømrermester Frederiksen i 1886. Der er tale om ret enkle rødstenshuse, hvis udsmykning indskrænker sig til en hovedgesims udført i formsten.

Herefter foretager gaden et spring på næsten 100 år frem i tiden. For nr. 7 er opført i 1982. Selv om den arkitektoniske kontrast er til at få øje på, påvirker det alligevel kun facadebillede i begrænset omfang, fordi der i begge tilfælde er tale om rødstensbygninger i 3 ½ etager. Gadens nyeste beboelsesejendom er i øvrigt bemærkelsesværdig ved, at den i modsætning til de øvrige huse er arkitekttegnet. Det sidste er ret karakteristisk ved øgade-kvarteret som helhed. I slutningen af 1800-tallet, da hovedparten af kvarteret blev opført, var det håndværksmestre uden større arkitektoniske intentioner, som stod bag byggeriet. Det drejede sig primært om at holde omkostningerne nede, hvilket de ret fordringsløse huse tydeligt afspejler.

Hjørnebygning med stil

Alligevel fremstår Saltholmsgade som en ganske harmonisk gade, hvilket primært er tilfælde med det sidste afsnit frem mod Mønsgade, hvor husenes højde i nr. 24-30 øges til 4 ½ etager. Den stilfulde hjørneejendom, der bærer navnet Vesterled, har i øvrigt en interessant tilblivelseshistorie, fordi den er opført i to faser med næsten 20 års mellemrum. Den første del af bygningen, der har adresse i Mønsgade 16 A-B, er fra 1911. Da der i 1930 blev

foretaget en tilbygning fra Saltholmsgade, valgte arkitekten Oscar M. Haugaard at skabe en ensartet facade ved at fastholde den gamle stil, selv om tiden havde distanceret sig fra denne. Den hvide hjørnebygning med mansard udgør i dag et repræsentativt indgangsparti til gaden, når man kommer vestfra.

Saltholmsgade kendetegnes i øvrigt af et bemærkelsesværdigt gadeforløb.

Fra såvel Hjortensgade som Mønsgade stiger gaden frem til midten, hvor gaden når sit højdepunkt. Det sidste er ikke relateret til det bygningsmæssige, men mere til det geografiske. Når den nordlige side virker mest usammenhængende, har det en historisk baggrund. For her lå gadens største virksomhed, der grænsede op til såvel Saltholmsgade som Hjortensgade. I samme periode og på samme arealer, hvor de første beboelsesejendomme blev opført, etablerede Aarhus Trælastforretning sig i 1897. Men virksomhedens aktiviteter var allerede indledt en snes år tidligere, da den industrialiserede træforarbejdning for alvor tog fart ved blandt andet at basere sig på den trækkraft, som blev leveret af dampmaskiner.

Brandfarlig kombination

For at honorere kravene til den nye tid købte et konsortium bestående af byens største trælasthandlere et areal på 28.000 kvm. uden for Vesterport.

Her etableredes med en efter datidens normer moderne maskinpark et dampskæreri og høvleværk. Men den nye virksomhed led allerede i 1883 samme skæbne, som overgik andre, der beskæftigede sig med træforædling. De høje varmegrader, som maskinerne arbejdede under, var sammen med træet en brandfarlig kombination. Det var baggrunden for, at høvleværket ved Vesterport raseredes af en brand, der ikke skulle blive den sidste. For efter at virksomheden havde genoptaget sine aktiviteter under en ny ledelse og befandt sig en ekspansiv udvikling, gik det galt igen en vinternat i 1896.

Selv om byens brandkorps satte alt disponibelt mandskab ind, hvilket vil sige 48 mand under ledelse af en brandinspektør, som kæmpede indædt for at begrænse flammehavet, mødte der næste morgen omgivelserne et trist syn i form af sodsværtede ruiner og nedbrændte maskiner. Men selv om man måtte begynde forfra igen, kunne behovet for en virksomhed af denne art ikke anfægtes. Da træindustriens folk samtidig var et udholdende folkefærd, der var bevidste om branchens risici, blev save- og høvleværket allerede året efter genopført – men denne gang på en ny adresse. I stedet for den nedbrændte tomt ved Vesterport foretrak virksomhedens ledelse at genoptage aktiviteterne på et nyerhvervet areal ved Hjortensgade/Saltholmsgade. Her opførtes en efter datidens begreber moderne industri, hvor en dampmaskine forsynet med 200 hestekræfter trak landets største høvlemaskine. Men frem for alt søgte man at mindske den latente brandfare ved hjælp af et udsugningssystem, der førte de afhøvlede spåner til fyrrummet via et lukket røranlæg.

Begyndelsen til enden

Ved indgangen til det 20. århundrede benyttede en ny ledelse lejligheden til at skifte firmanavnet ud, således at virksomheden i resten af sin levetid kom til at

Da Tømrermestrenes Damp-, Save og Høvleværk indstillede virksomheden i 1966, indrettedes Kunstnernes Hus i en nybygning, som er placeret i grønne omgivelser.

hedde Aktieselskabet Tømrermestrenes Damp-, Save- og Høvleværk. Selv om navnet måske ikke ligefrem kunne betegnes som "mundret", så lagde nævnte ændringer grunden til en længere vækstperiode, som skabte en arbejdsplads med omkring 100 ansatte. Produktprogrammet omfattede blandt andet parketgulve, fiskekasser, andre former for emballage samt granspunse, der tidligere var blevet indført fra USA. Blandt aftagerne var eksempelvis Nationalmuseet samt Christiansborg Slot, som i begge tilfælde blev forsynet med parketgulve.

Efter 2. verdenskrig holdt nye produktionsformer sit indtog i byggeindustrien, hvilket skulle vise sig at rumme begyndelsen til enden for virksomheden på møllerens gamle toft. Save- og høvlværket forsøgte at tillempe sig branchens nye normer, men bestræbelserne i den henseende lykkedes kun delvis, og samtidig begyndte de snævre rammer midt i et beboelseskvarter at gøre sig gældende. Nye former for boligindretning, blandt andet væg-til-væg-tæpper forværrede situationen yderligere og bragte efterhånden den gamle virksomhed ind i en dødsspiral. I det sidste leveår i 1966 forhandledes med et byggekonsortium, der havde planer om at opføre et 12 etagers højhus på save- og høvleværkets grund. Men forskellige forhold lagde hindringer i vejen for projektets gennemførelse, og i stedet meldte Århus Kommune sig i 1970 som køber.

Musikken tog over

Efterfølgende blev en større sanering af industriarealet indledt. Nogle af de gamle bygninger blev revet ned og andre indrettet til nye aktiviteter. Samtidig fik Saltholmsgade en lysere profil ved opførelsen af Kunstnernes Hus, hvor forskellige organisationer med relationer til musiklivet har indrettet sig. I kraft af sin tilbagetrukne position og de grønne omgivelser bidrager Kunstnernes Hus til at skabe et luftigere gaderum. Men naboskabet i form af de gamle bygninger, der er tilholdssted for fritidsaktiviteter under Børnenes Hus, den lokale beboerforening samt skytter fra DSBs Skytteklub og Århus Skydeforening, udgør ikke et miljø, som virker umiddelbart tillokkende. En betragtning, der udelukkende går på det ydre.

Selv om den gamle stubmølle placeret mindre end 100 meter fra Saltholmgade ikke har nogen lokal historie, men blev hentet til byen fra Vejle-kanten, så har andre møller spillet en rolle samme sted. Her opførte ejeren af Århus Mølle så tidligt som i 1755 en vindmølle. Godt 100 år senere blev denne overtaget af et konsortium, der drev møllen under navnet Vesterbro Mølle, inden aktiviteterne blev indstillet i 1918. Herefter blev der indrettet husvildeboliger på arealet, inden dette i 1960 gav plads til et nyt boligbyggeri, der har den gamle mølle som nabo.

Baronessens enkesæde blev til Stefanshjemmet

100 året for Carl Nielsens fødsel inspirerede i 1965 Århus byråd til at opkalde den østlige del af Holmevej efter en af Danmarks største komponister.

Med al respekt for, hvad den mørke tid kan rumme af naturmæssige sanseindtryk, er det trods alt i sommerhalvåret, at det grønne behersker scenen i Marselisborgskoven. Carl Nielsens Vej afviger ikke fra dette mønster. Men trods de overvældende kulisser er der alligevel blevet plads til en sparsom bebyggelse. Når bilister eller fodgængere fra Strandvejen drejer ind på vejen opkaldt efter en af de største danske komponister gennem tiderne, er det vanskeligt at overse Stefanshjemmet, der gennem snart 80 år har været indrettet som plejehjem for kronisk syge. Selv om denne pleje i Sct. Stefansforeningens regi fortjener al mulig anerkendelse, lader det sig alligevel ikke bortforklare, at hjemmet i kraft af sin beliggenhed på et attraktivt hjørne og sin arkitektur har været en omdiskuteret institution. Et forhold, der ikke er uden sammenhæng med stedets historie.

De arkitektoniske kvaliteter er mere iøjnefaldende på den anden side af vejen, hvor der frem til Niels W. Gades Vej er opført en række villaer, hvis rummelighed afspejler en periode, da der skulle være plads til både "herskab og tjenestefolk". Villarækken på vejens sydside ville formodentlig være blevet udbygget, hvis ikke Marselisborg Slots opførelse for 100 år siden havde sat en stopper for yderligere bebyggelse.

Efter anlæggelsen af Mindeparken var der fortsat afsat et smalt areal langs Carl Nielsens Vej til villabebyggelse, hvilket var i overensstemmelse med de oprindelige udstykningsplaner. Bebyggelse af dette areal ville ikke genere kongeparrets udsigt fra slottet. Men samtidig var man bevidst om, at det ikke ville være nogen hensigtsmæssig disposition at bygge så tæt op ad den nyanlagte park.

Rømerhavens tilblivelse

Det var baggrunden for, at Mindeparkens repræsentantskab forelagde byrådet en plan, som gik ud på at udbygge parken med arealet langs Carl Nielsens Vej med et blomsteranlæg opdelt i andre afsnit. Intentionen var at skabe en kontrast til Mindeparkens store plæner. Byrådet "købte" idéen, og da margarinefabrikken Otto Mønsteds direktør Chr. Rømer, som også havde taget del i etableringen af Mindeparken, skænkede 30.000 kr. til formålet, blev blomsteranlægget anlagt. Det forklarer samtidig, at det efterfølgende kom til

Gården Louisenhøj havde i sin 130 år lange levetid mange forpagtere og ejere, inden den blev indhentet af skæbnen. Billedet giver et indtryk af miljøet ved den nedrevne hovedbygning.

at hedde Rømerhaven. Og det er også baggrunden for, at Carl Nielsen frem til Kongevejen er fastholdt som et grønt område med Havreballeskoven og Rømerhaven på hver sin side. Samme forhold gør sig gældende på vejens afsluttende stigning op til Observatoriestien. Her sørger skoven ved væddeløbsbanen og slotsparken på hver sin side for den grønne dominans.

Men det er værd at notere, at selv om Carl Nielsens Vej blev anlagt i 1901, fik vejen først sit nuværende navn i 1965. Der var tale om 100 året for komponisten Carl Nielsens fødsel, hvilket foranledigede Århus byråd til på sit møde den 24. juni og omdøbe Holmevej til Carl Nielsens Vej. Men navnet Holmevej forsvandt ikke helt i denne forbindelse. Det er fastholdt på den lange strækning frem til Chr. X's Vej.

Bortset fra den aktuelle anledning, som Carl Nielsens fødselsår rummede, lå der også en vis konsekvens i, at dette afsnit af den tidligere Holmevej blev opkaldt efter komponisten med den store spændvidde. For kvarteret mellem Carl Nielsens Vej og Mindeparken rummede i forvejen flere "komponistveje".

Mødt af en bom

Mens Carl Nielsens Vejs rolle som trafikåre mellem Strandvejen og Højbjerg i dag blandt andet kommer til udtryk ved,

at den befærdes af busser fra Århus sporveje, var billedet anderledes i slutningen af 1800-tallet. På det tidspunkt var Marselisborgskoven fortsat etatsråd, indenrigsminister Hans Peter Ingerslevs private ejendom. Det indebar, at det ikke var alle og enhver, der havde lov til at færdes i skoven. For at understrege dette forhold blev folk ved indkørslen til den markvej, som ved Strandvejen udgjorde begyndelse til, hvad der få år senere skulle blive til først Holmevej og derefter Carl Nielsens Vej, mødt af en bom.

Først når denne blev hævet, var der mulighed for at fortsætte op til Louisenhøj, hvor Stefanshjemmet i dag er placeret.

Den smalle vej delte et markareal, som tilhørte Louisenhøj under godset Marselisborg i to dele. Her blev der gennem et par århundreder og under skiftende ejerforhold drevet landbrug. I sin storhedstid bestod Louisenhøj udover et repræsentativt stuehus af en forpagterbolig samt stald- og avlsbygninger. Det første navn, der knytter sig til stedet, var Georg Wilhelm Hampe, fælles skovinspektør for Marselisborg og Moesgaard. Hampe anvendte Lousenhøj som tjenestebolig og boede her kvit og frit som en del af sin løn. Til gården hørte en snes tønder land samt et mindre husdyrhold.

Adeligt kapitel

Da skovinspektøren døde i 1823, dannede det optakt til et adeligt kapitel med flere forpagtere med blåt blod. Den første var friherre, baron Friedrich Conrad Detlev Maximilian, som i 1840 blev afløst af enken efter lensbaron Güldenkrone. Louise Charlotte Güldenkrone havde titel af geheimekonferentrådinde (!), og det var ved hendes overtagelse af gården, som herved fik status af enkesæde, at navnet Louisenhøj opstod. Men gårdens gamle stuehus, der bestod af en bindingsværksbygning på 15 fag, levede standsmæssigt ikke op til den position, som enken indtog på den sociale rangliste. Hun fik derfor en arkitekt, der formodes at være identisk med kongelig bygningsinspektør Carl Thielemann til at forestå en delvis nedrivning af stuehuset og tegne en ny grundmuret version. Når Thielemann er nævnt som den sandsynlige arkitekt, skal det ses i lyset af, at denne få år forinden også havde tegnet en filial af Nationalbanken i Århus. Lighedspunkterne mellem bankbygningen, der i dag er sæde for Nykredit, og Louisenhøj var iøjnefaldende. Det var sidstnævnte bygning, opført i 1841, som blev stående til nedrivningen for 30 år siden.

Med den nye hovedbygning var Louisenhøj blevet en attraktiv ejendom, som samtidig begunstigedes af sin beliggenhed tæt ved havet. Alligevel ophørte gården som adeligt tilholdssted ved Louise Güldenkrones opbrud kun seks år efter hovedbygningens opførelse. I stedet rykkede først proprietær Waldemar Møller og derefter generalmajor Gotthold Müller ind i de herskabelige omgivelser.

Stort tjenestehold

Sidstnævnte, der havde opnået en vis berømmelse i kraft af sin deltagelse i den rytterfægtning, som fandt sted nord for Århus i 1849, indrettede udover et stort bibliotek også en særlig fuglestue, hvor de mange fugle kunne flyve frit omkring. Generalmajorens indtægtsforhold tillod ham at have en større stab af tjenestefolk.

Ved anlæggelsen ved indgangen til 1900-tallet var den daværende Holmevej, nu Carl Nielsens Vej, forsynet med en ridesti, som senere forsvandt.

Staben talte blandt andet en kusk, som kørte stadsvognen frem, når Gotthold Müller skulle en tur ind til byen. Der var også en gartner til at passe gårdens store have assisteret af en lugekone samt en husjomfru til at forestå husholdningen sammen med et par piger. Til den store stab af ansatte hørte også en karl og en røgter til at tage sig af et landbrug, der talte syv køer.

Da generalmajoren flyttede fra Louisenhøj i 1872, blev det optakten til en periode med hyppig udskiftning af forpagtere. Samtidig blev der foretaget en opdeling, således at hovedbygning og landbrug blev bortforpagtet hver for sig. For at markere denne adskillelse blev der opført en forpagterbolig, og den sidste forpagter, der drev landbrug på stedet, hed Carl Rasmussen. I samme periode flyttede en kunstner ind i hovedbygningen. Andreas Fritz sikrede sig i denne forbindelse en lejekontrakt, der gav ham mulighed for at blive boende "på livstid" for en årlig leje på 1.000 kr.

Landskabsmaleren

Inden Andreas Fritz udviklede sig til en anerkendt landskabsmaler, arbejdede han som fotograf, og trods datidens primitive udstyr efterlod han en værdifuld samling motiver, der fastholdt en epoke, som gik tilbage til 1860'erne. Men det var malerkunsten, der havde hans største interesse, og i kraft af sit giftermål med storkøbmanden Marcus Bechs datter Sara havde

Det nuværende Stefanshjem, der nu behersker omgivelserne ved Carl Nielsens Vej på samme areal, som tidligere var ramme om Louisenhøj.

Andreas Fritz mulighed for at færdes i naturen omkring sin svigerfars stampemøller mellem Varna og Thors Mølle, som hørte til hans mest yndede motiver.

Ved Andreas Fritz' død i 1906 havde Århus Kommunes overtagelse af godset Marselisborgs landbrugsjord og skove også omfattet Louisenhøj, hvis have blev udstykket i byggegrunde. Kommunen var også indstillet på at afhænde ejendommen og gøre denne til privateje i lighed med de nyopførte villaer i nabolaget. Der blev fastsat en mindstepris på 48.000 kr., men da ingen købere meldte sig, blev Louisenhøj igen udlejet for 1800 kr. om året. Samtidig måtte den nye lejer, som var identisk med fabrikant Hilmar Vestesen, A/S Frichs, forpligte sig til at nedrive alle gårdens bygninger med undtagelse af hovedbygningen. Hermed var Louisenhøjs langvarige kapitel som landbrug definitivt afsluttet.

Underskriftindsamling

Efter Hilmar Vestesen, der opførte en sidefløj til stuehuset, fik Louisenhøj sine første private ejere. En af dem var en af datidens mest kendte navne inden for filmbranchen, Thomas Hermansen. Den sidste i rækken af private ejere var direktør J. Ørum Petersen, hvis bo kom på auktion i 1923. Her viste den nyoprettede Diakonskole sammen med menighedsplejerne sig at være de højestbydende, men de nye ejeres planer om at indrette Louisenhøj som plejehjem for kronisk syge lagde op til en konfrontation med de omkringliggende villaejere, som i forbindelse med en underskriftindsamling gav

udtryk for, at "sådanne mennesker kunne de da ikke bo ved siden af". Sagen var oppe at vende i byrådet, men det ændrede ikke ved det forhold, at Stefanshjemmet – opkaldt efter diakon Stefanus – blev indviet den 12. september.

Nedrivningen

Plejehjemmet for kronisk syge var i de første år forbeholdt mandlige beboere, men i 1932 opførtes efter arkitekt Johs. Frederiksens tegninger en tilbygning, som blev anvendt til også at indrette en kvindeafdeling. Men igen skortede det ikke på indsigelser, som også var rettet mod den arkitektoniske løsning. Alligevel fortsatte udbygningen af Stefanshjemmet, som også kom til at omfatte en funktionærbolig. I Stefanshjemmets bestyrelse bredte der sig en stigende erkendelse af, at Louisenhøjs gamle bygninger ikke længere imødekom de krav, et moderne plejehjem stillede. I konsekvens heraf opførtes i midten af 1960'erne den nuværende hovedbygning, hvis arkitektoniske udformning også affødte delte meninger. Efterfølgende var Stefanshjemmet indstillet på at rive det oprindelige og efterhånden forfaldne Louisenhøj ned. Det bragte udvalget for bevaring af gamle bygninger i Århus på banen, men efter et længere sagsforløb stod det klart, at hovedbygningen til den gamle gård med den omskiftende historie ikke stod til at redde. Efter en sidste drøftelse i magistraten i januar 1972 og afsluttende behandling på et byrådsmøde blev dødsdommen over Louisenhøj afsagt og nedrivningen indledt.

Forbedringerne af Stefanshjemmet er derimod fortsat frem til dato.

Tre byggeepoker har det godt med hinanden

Selv om Assensgades nuværende udseende er skabt over en 40-årig periode, afspejler gaden samme arkitektoniske harmoni som det omkringliggende kvarter.

Hans Broges Gade og Dalgas Avenue udgår fra hver sin plads, inden de to gader tager retning mod hinanden for at mødes ved Marselis Boulevard. I sydspidsen af denne trekant indgår Assensgade, der afslutter kvarterets sammenhængende etageejendomme, inden denne på den anden side af boulevarden går over i villabeboelse.

Mens bebyggelsen i det ældre Århus ofte virker arkitektonisk rodet og usammenhængende, fordi byplanlægning nærmest var at betragte som en by i Rusland, forholder det sig anderledes med den karré, som Assensgade indgår i. Når gaden opkaldt efter den vestfynske købstad af samme navn fremtræder så veldisponeret, som tilfældet er, skal forklaringen søges i den planlægning, som bygningsinspektørerne Ch. Ambt og Hack Kapmann udarbejdede i slutningen af 1800-tallet. Forinden havde Århus Kommune erhvervet jord- og skovarealerne, der hørte under godset Marselisborg, og som skabte grundlag for etableringen af størsteparten af det nuværende Frederiksbjerg.

Når Assensgade er anlagt og navngivet i 1907, og når den første bebyggelse ikke lod vente længe på sig, skal det blandt andet ses i lyset af Landsudstillingen, der to år senere bidrog til at intensivere byggeaktiviteten i kvarteret, som grænsede op til udstillingsarealet. Alle kræfter blev sat ind på, at byens skulle præsentere sig fra sin bedste side – også i boligmæssig henseende.

Cirkus blev fortrængt

Alligevel kom den første husrække, som er relateret til denne periode, kun til at omfatte Assensgades nordlige side, hvor der blev bygget både godt og gedigent af kompetente håndværksmestre med sans for detaljer og i samarbejde med arkitekter, der også kunne deres kram. Herefter skulle man helt frem til årene 1936-38, inden der igen blev bygget i Assensgade – denne gang mod syd og mellem Hendrik Pontoppidans Gade og Hans Broges Gade. Samtidig holdt en ny byggestil sit indtog – funktionalismen i form af en 6 etagers karré i gule sten.

På den anden side af verdenskrigen tog man fat på den sidste etape af Assensgade – denne gang på sydsiden af arealet mellem Hans Broges Gade og Dalgas Avenue. Her lå indtil byggeperioden 1947-51 blev indledt en tomt, der havde været anvendt til forskellige formål. Udover at være tum-

I kraft af de søjler, der er indbygget i facaden, og portalen over hoveddøren, er der noget palæagtigt over ejendommen Assensgade 34 tegnet af en af datidens førende arkitekter Thorkel Møller

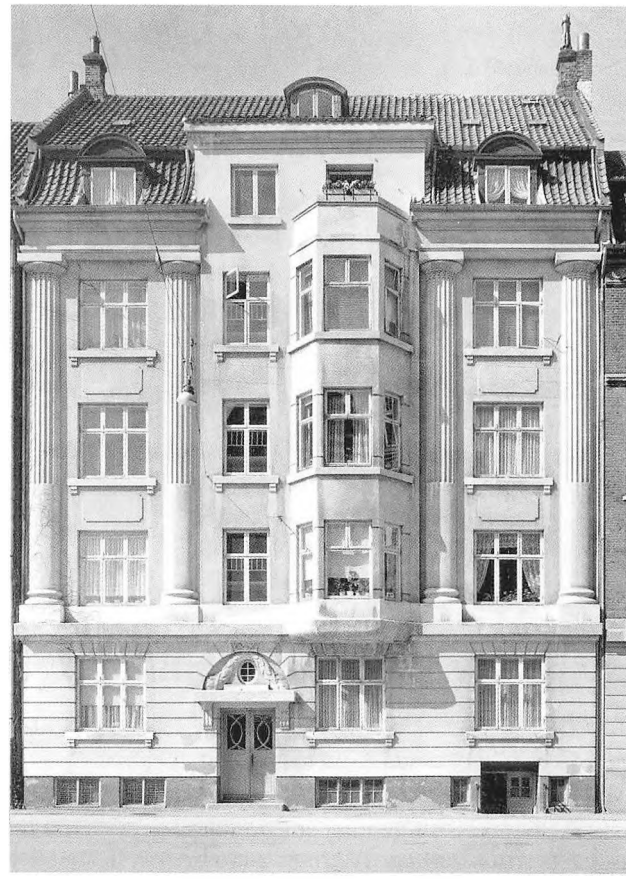

leplads for kvarterets børn blev den også benyttet af de omrejsende cirkusselskaber, som besøgte byen. Nu måtte Miehe, Belli, Brødrene Schmidt og hvad de ellers hed, vige for en funkis-inspireret vinkelbebyggelse i 5 ½ etager. Den nye bebyggelse var næppe populær blandt beboerne på gadens nordlige side, som blev berøvet udsigten til skoven og bugten. Derimod blev de nyindflyttede begunstiget i samme henseende.

Karnaparkitekturen

Assensgade repræsenterer altså tre byggeepoker, som spænder over 40 år. Det kunne godt have lagt op til arkitektoniske modsætninger. Når de stilarter, nævnte tidsrum afspejler, alligevel har det ganske godt med hinanden, skal den væsentligste forklaring søges i, at det samlede byggeri har kvalitet som fællesnævner. De ældste ejendomme er samtidig bemærkelsesværdige ved, at de fremstår som eksempler på den karnaparkitektur, som udover at være et udpræget århusiansk fænomen er særlig markant på Frederiksbjerg, hvor den udgør et af de væsentligste facadeelementer.

Men karnapperne er trods alt ikke af lokal oprindelse. At inspirationen kom

Arkitekten P. M. Wier var tydelig inspireret af Berlin-arkitekturen, da han tegnede ejendommen med karnaptårnet på hjørnet af Hans Broges Gade og Assensgade

fra Tyskland – primært Berlin og Hamburg – vil blandt andet fremgå af, at en af Århus' førende arkitekter i slutningen af 1800-tallet, S.F. Kühnel, abonnerede på fagtidsskriftet Berliner Architekturwelt. Karnapperne, også i Assensgade, findes i alle udformninger på både gadehjørner og facader. For at blive ved den tyske indflydelse, er denne også tydelig i arkitekten P.M. Wiers hjørnebygning ved Hans Brogesgade/Assensgade. Med sit kraftige kvistarrangement og hjørnekarnaptårn i jugendstil kunne bygningen godt være opført i den genopstandne rigshovedstad.

Palæet i nr. 34

For at blive ved karnapperne findes i øvrigt en relevant forklaring på, at disse i de fleste tilfælde – også i Assensgade – ikke når helt ned til fortovet. Hvis det havde været tilfældet, ville det have bragt bygherrerne i konflikt med myndighederne, fordi karnapperne herved havde overskredet den fastsatte byggelinie. Løsningen bestod derfor i at smykke facaderne med hængekarnapper, der ofte hviler på profilerede volutkonsoller, som senere blev afløst af udkraget murværk.

Udover det arkitektoniske er karnapperne også udtryk for, at de er udført i en tid, da håndværksmæssige kvaliteter var i højsædet. Murersvendenes kunnen kommer blandt andet til udtryk ved de karnapper, der hviler på konsoller, som det er tilfældet i Assensgade 34. Denne ejendom, der kandiderer til betegnelsen gadens flotteste, er opført i 1910 efter arkitekt Thorkel Møllers tegninger. I kraft af facadens søjler og portalen over døren er der noget palæagtigt over bygningen.

Funktionalismens indtog

I betragtning af, at der er tale om gadens ældste ejendomme, må der siges at være en vis konsekvens i, at det også er her, man finder et par butikoverlevere. Det gælder ejendommen i nr. 24 ved Hans Broges Gade, hvor hjørnekarnappen er afsluttet med en gavlkvist. Her kan en købmand, der også har mælkeprodukter på programmet, lokaliseres. Og i naboejendommen med den velholdte facade byder der på antik.

Selv om de snart 100 år gamle ejendomme har forskellige bygherrer, hvilket forklarer det individuelle præg, udgør Assensgades nordlige side alligevel en harmonisk helhed. Men med funkisbyggeriet i gule sten på den anden side af gaden holder de store ensartede karréer deres indtog. Bag dette byggeri står en række håndværksmestre med N. Chr. Skjøth samt Wilhelm og Thyge Klemann som arkitekter. Trods en anden tidsalder mangler karnapperne heller ikke her. Men de er skråtstillede og forbundet med altaner, som er relateret til hver lejlighed. Hertil kan føjes en tilbagetrukket tagetage med terrasse, som yder udsigten fuld retfærdighed. Byggeriet, der hører til kvarterets mest attraktive, er også opført i en tidsalder, da baggårdene hørte fortiden til, hvilket understreges af et fælles haveanlæg, der er adgang til via en gårdport i Assensgade.

Berørt af trafikomlægning

Det funktionalistiske element i gadens bebyggelse er delvis fastholdt i det vinkelbyggeri i røde sten, der i årene 1947-51 blev opført ud mod Assensgade og Dalgas Avenue, og som åbner sig ud mod Hans Broges Gade. Herfra er der indkørsel til et underjordisk parkeringsanlæg. Bebyggelsen, der er kendetegnet af en svag krumning, og som har Egon Knudsen og Vester Frederiksen som arkitekter, rummer noget så sjældent som et postkontor. Og vel at mærke et kontor, der stadig er i funktion!

I kraft af sin tværgående placering i forhold til den befærdede Hans Broges Gade, der udmunder i den ikke mindre trafikerede Marselis Boulevard, var Assensgades rolle som gennemfartsvej tidligere af beskeden karakter. Men det ændrede sig i nogen grad ved de trafikale omlægninger, der blev foretaget for en snes år siden, da Marselis Boulevard via en tunnel førtes under Strandvejen. Som led i samme projekt fik Dalgas Avenue en blind udmunding samtidig med, at rundkørslen forsvandt. Det ændrede trafikbillede har siden betydet, at Assensgade udgør sidste mulighed for fra Dalgas Avenue at skabe forbindelse til boulevarden. Umiddelbart skulle det indebære en øget belastning, men de dermed forbundne ulemper er til at overskue. Assensgade er fortsat en ret stilfærdig gade at færdes i. Samtidig medvirker gadens deling ved Hans Broges Gade og en forholdsvis bred kørebane til at skabe et åbent gaderum.

Navneforandring lagde grunden til bedre tider

Først da Reginehøj for godt 100 år siden blev til Christiansbjerg, skete der en markant forbedring af de sundhedsmæssige forhold, som indtil da havde belastet kvarteret.

Christiansbjerg, der breder sig på begge sider af Randersvej frem til Hasle Ringvej, afviger ikke synderligt fra det øvrige bybillede. Nye boligblokke veksler med pæne villaveje, som brydes af grønne arealer. Den mindre glorværdige historie, som kvarteret op gennem tiderne har oplevet, vil man i dag forgæves lede efter spor af. Det samme gælder de lugtgener, som det daværende Reginehøj var berygtet for, og som inspirerede til den ikke særligt smigrende betegnelse Svinehøj. Men hvis der tidligere var tale om en bydel, som blev nedprioriteret af de kommunale myndigheder, så har dette forhold ændret sig til det bedre.

Denne nedprioritering kom allerede til udtryk, før den første bebyggelse skød op ved gården Reginehøj, og knyttede sig i stedet til vejforholdene. Hvis man frem til midten af 1700-tallet skulle nordpå, gik turen fra byporten ved Munkegade via Galgebakken og videre til Skejby og Lisbjerg. Denne ikke særligt "forbrugervenlige" løsning blev søgt bedret ved anlæggelse af en vej, der udgik fra Studsgades port og herefter fulgte en mere lige linie frem til Reginehøj. Altså næsten identisk med den nuværende Randersvej.

Men hvis linieføringen ikke fejlede noget, så lod den nyanlagte vejs tilstand til gengæld en del tilbage at ønske. Vejen trængte til både sten, grøfter og broer, men da bystyret blev gjort opmærksom på dette forhold, mødte det kun ringe forståelse. Byens viise fædre fastholdt ret kategorisk den opfattelse, at den gamle vej over Galgebakken var den "rigtige" forbindelse til Randers.

"Mageløs atmosfære"

Men denne indstilling hindrede trods alt ikke, at der blev sat en udvikling i gang ved gården Reginehøj, som omkring 1870 ejedes af proprietær Kruuse Houmann, hvis datter Regine ejendommen blev opkaldt efter. Proprietæren afhændede jorden til gartner Hakon Nielsen, som var en dygtig fagmand, hvilket indbragte flere diplomer for "ypperlig dyrkning". Samtidig var gartneren stærkt engageret i det lokale menighedsarbejde og fik sammen med stiftprovst Lindhardt indrettet et bedehus, som skulle blive til den første version af Christianskirken.

I 1879 begyndte Hakon Nielsen sammen med sin bror Adam, der var gift med Regine, at udstykke en del af marken ved

Christianbjerg Mølle og den første Christianskirke, som begge er forsvundet, ragede for 100 år siden op over den lave bebyggelse ved Randers Landevej.

Reginehøj, hvor der i de følgende fem år blev opført en snes beskedne huse. Jorden var administrativt underlagt Århus, og i de oprindelige skøder indgik et forbud mod at holde svin, hvilket var dikteret af byens sundhedsvedtægter. Efterfølgende skulle det vise sig, at ingen tog dette forbud særligt alvorligt.

I det hele taget var det noget af et klondyke-kvarter, der skød op, og med en befolkning af småkårsfolk, som passede sig selv. Samtidig fulgte de deres egne love, hvilket blandt andet kom til udtryk ved, at de ikke overholdt bestemmelserne om, at det ikke var tilladt at holde svin. Det skabte problematiske hygiejniske forhold, som ikke blev bedre af, at der ikke var afløb for spildevand fra gårde og rendestene. I sommertiden kunne stanken i området være mere eller mindre uudholdelig, hvilket foranledigede en avis til at anvende betegnelsen "mageløs atmosfære". At Reginehøj i folkemunde blev omdøbt til Svinehøj var derfor velbegrundet.

Stadslægen på banen

Heller ikke markerne på de omkringliggende gårde, som havde navne efter senere bebyggelser som Charlottehøj, Frydenlund, Katrinebjerg og Reginehøj, frembød noget opløftende syn. De var gennemgående forsømte, hvilket havde sammenhæng med, at arealerne ofte blev anvendt af vognmænd, som opførte lader til opbevaring af foder til hestene. Når markene ikke blev passet, skyldes det, at

Hestetrukne militære køretøjer passerer hjørnet af Oslogade (tidligere Christianiagade) og Bergensgade

vognmændenes kørsel inde i byen gik forud for markarbejdet. Laderne blev i kolde nætter opsøgt af hjemløse og vagabonder og anvendt til nattely. Det indgik i den lokale politibetjents funktioner at inspicere laderne og fjerne ubudne nattegæster.

De hygiejniske forhold kunne dårligt undgå at involvere stadslægen, der i en rapport til byrådet i 1884 oplyste, at Reginehøjs ca. 500 fastboende færdedes sammen med 2-300 svin. Men selv om dette er utilstedeligt, kan stadslægen ikke foretage sig noget, fordi bebyggelsen ligger uden for den bymæssige sundhedsgrænse. Han foreslår derfor, at Reginehøj bliver lagt ind under sundhedskommissionens område.

Rapporten bevirker i første omgang, at der anlægges en lukket kloak, men ellers sker der ikke de store ændringer. Men trods alt sætter det gang i forhandlingerne om en ny sundhedsvedtægt, der også omfatter en indlemmelse af Reginehøj. Denne vedtægt træder i kraft i marts 1887 og indebærer, at svineholdene enten skal afvikles eller underkastes strenge hygiejniske forskrifter. Også brøndene sikres mod forurening.

200 kr. til gadebelysning

Også i anden henseende går det mod bedre tider – i hvert fald sundhedsmæssigt. En ansøgning fra den nyetablerede beboerforening omhandlende en vandledning og gadebelysning blev delvis imødekommet. Mens der blev bevilget 200 kr. til 14 stenolielamper, lod vandledningen vente på sig. Den blev først etableret i 1909,

Randersvejs rolle som hovedfærdselsåre på Christiansbjerg og nordlig udfaldsport ventes yderligere udbygget i forbindelse med forestående udvidelser, som vil omfatte ekspropriering af en del af småhusene langs vejen.

men forinden var det første kloaknet blevet anlagt og husholdningerne havde fået indlagt gas.

Inden indgangen til det 20. århundrede, nærmere betegnet i 1897, var tidspunktet også kommet til at ændre ved en række stedbetegnelser. Reginehøj blev til Christianbjerg, og samtidig omdøbtes flere gader. Reginehøj Skovvej kom til at hedde Skovvangsvej, Socialgade blev til Tjørnegade og Andersensgade til Bøgegade. Blot for at nævne nogle eksempler. Selv om det ikke ændrede forholdene i revolutionerende grad, markerede det alligevel et brud med fortiden og indvarslede, at nye tider var på vej.

Ved århundredskiftet begyndte det nye Christiansbjerg at tage form. Hvad der i den indledende fase var startet med en husrække på Reginehøj mark ved Randers Landevej, udviklede sig i fortsættelsen til en bebyggelse, der ikke kendetegnedes af nogen egentlig planlægning, men som i højere grad bar præg af tilfældigheder. Men også her begyndte myndighederne i stigende grad at blande sig i bygherrernes dispositioner, og samtidig blev der opført institutioner, som tjente mere almene interesser – som en kirke, en skole, en mølle og en politivagt samt indrettet forretninger og værksteder til at betjene lokalsamfundet. Også her udgjorde gartner Hakon Nielsen den udfarende kraft. På Randers Landevej blev den lave bebyggelse overskygget af to markante profiler, som begge ragede pænt i vejret.

Gendarmeriet

Møllen, der udover at male korn også blev anvendt som bageri, lå oprindeligt på Østboulevarden ikke langt fra det senere kommunehospital. Men i 1895 holdt den flyttedag og fik først navneforandring til Reginehøj og efterfølgende til Christianbjerg Mølle. Her fik den næsten 50 års levetid, inden den blev nedrevet i 1942. Den første Christianskirke kom til at opleve en lignende periode på Randersvej, som i øvrigt hed Niels Ebbesensvej i en periode. Kirken blev indviet som et bedehus i 1894, og udbygningen til kirke fandt sted i 1912, da der blev opført tårn og kor efter tegninger af arkitekt R. Frimodt Clausen. Året efter 2. verdenskrigs ophør var tidspunktet kommet til at rive den gamle kirke ned og opføre en ny, som først blev færdigbygget i 1958.

15 år forinden havde kirken, tegnet af arkitekt Aage C. Nielsen, i øvrigt fået status af selvstændig sognekirke i forbindelse med etableringen af et nyt sogn.

Den befolkningstilvækst, som Reginehøj oplevede fra slutningen af 1800-tallet, kom også til udtryk ved, at det ikke altid var Vorherres bedste børn, der slog sig ned. Der var derfor i stigende grad behov for at håndhæve loven. Til at varetage denne funktion fik Reginehøj allerede i 1888 en gendarmeristation bemandet med to medlemmer af Estrups gendarmerkorps, der tre år forinden var blevet oprettet af det konservative ministerium Estrup som en selvstændig hærafdeling, der skulle medvirke til at opretholde den offentlige orden og sikkerhed i en tid præget af politisk uro affødt af en forfatningsstrid med partiet Venstre.

De store forandringer

Gendarmerne holdt til på forskellige adresser – senest inden opløsningen i 1894 lå stationen i Reginehøj Skovvej 17. Som erstatning for gendarmerne søgte grundejerforeningen at få en politibetjent udstationeret, hvilket blev imødekommet af bystyret. I en udtalelse blev der givet udtryk for, at såvel den lokale befolkning som betjentens tarv krævede en politivagt, fordi stedets isolerede beliggenhed kunne give anledning til forhold, som krævede politiets nærværelse. Der blev derfor bevilget 200 kr. til at oprette en politivagt i forhuset til ejendommen Randers Landevej 80. Betjentens opgave bestod blandt andet i at fordrive vagabonder fra de tidligere omtalte lader.

De mest afgørende forandringer blev iværksat, da byens fortsatte vækst nåede frem til Christiansbjerg. Alligevel skulle man hen på den anden side af 2. verdenskrig, før kvarteret for alvor ændrede karakter. I 1949 udarbejdede Århus Kommune en reguleringsplan for området mellem Randersvej, Nordre Ringgade og Grenåvej. Planen delte Christiansbjerg ved Skovvangsvej. Samtidig tog boligbyggeriet fart, og den nyetablerede Stjerneplads blev forretningscenter.

Men selv om kvarteret på afgørende vis har ændret udseende, er nogle af de små beboelseshuse, der blev opført i 1880'erne, bevaret – trods den betydelige udvidelse, Randersvej som byens nordlige udfaldsvej har været genstand for.

Badelivet flyttede ud til stranden nord for byen

Men man skulle et pænt stykke ind i det 20. århundrede, før der blev givet grønt lys for omklædning og badning fra åben strand, hvilket længe blev betragtet som "usømmelig adfærd".

Selv om vejrguderne indtil videre har udvist en udpræget tilbageholdenhed med hensyn til sol og varme, skulle badesæsonen ifølge kalenderen være umiddelbart forestående. Såvel badenymfer som strandløver gør derfor klar til at erobre sommerlandet og udstille deres legemspragt. Men heller ikke soldyrkere af den mere modne type vil holde sig tilbage, når eller hvis temperaturerne på stranden og i vandet skulle snige sig op over en snes grader. Håbet beskæmmer som bekendt ingen.

Sådan har det været gennem mere end 100 år, hvor badelivet har udfoldet sig ved strandene på begge sider af Århus. Med den tilføjelse, at formerne unægtelig har ændret sig undervejs. Og hertil kan så føjes, at det særlige kapitel, som søbadeanstalter udgjorde, er endnu ældre. Den første af slagsen blev etableret så tidligt som i 1827 ved Skolegade, og en snes år senere var den i forretningsmæssig henseende allestedsnærværende Hans Broge blandt aktionærerne i A/S Søbade-Anstalten ved Aarhus, der i overensstemmelse med det datidige mønster var placeret helt inde ved byen – nærmere betegnet ved det afsnit af Spanien, som for at forvirre begreberne hed Grønland. Selv om denne badeanstalt blev markedsført som "international", var den placeret tæt ved et trankogeri, hvilket kunne lugtes i nabolaget. I det hele taget gav de første badeanstalters bynære placering anledning til, at der som følge af nærliggende kloakudløb kunne sættes et stort spørgsmålstegn ved vandets sundhedstilstand.

Den fatale orkan

Det var baggrunden for, at søbadeanstalterne flyttede længere væk fra den voksende by. For lysten til at boltre sig i det våde element fejlede ikke noget, hvilket etableringen af en række anstalter både nord og syd for byen talte deres tydelige sprog om. Blandt initiativtagerne var konsul Rudolf Wulff, der stod bag Kattegat, som med en placering tæt ved Østbanegården var i drift helt frem til 1933 for samme år at blive afløst af Den Permanente Badeanstalt anlagt af kommunen længere ude ved Riis Skov.

Det siger et og andet om badelysten, at der i en periode på mere end 100 år, som strakte sig frem til 1950, har ligget ikke færre end 25 private og kommunale søba-

Der var stil over Risskov Badehotel, der henvendte sig til de højere sociale lag, og som bød på både dans og underholdning. Året er 1910.

deanstalter langs bugten. Fælles for dem alle var, at de blev taget ned om efteråret og etableret igen, når badesæsonen indledtes. Undtagelsen, der bekræftede denne regel, repræsenterede Den permanente Badeanstalt ud for Sjette Frederiks Kro. Den 7. juni 1929 var i denne sammenhæng en fatal dato for badeanstalterne. Denne dag blev Århus-bugten hjemsøgt af en orkan fra sydøst, der kombineret med ekstremt højvande forvandlede badebroer og omklædningsfaciliteter til pindebrænde. En del af badeanstalterne blev aldrig genopført.

Men der skulle mere til at sætte en stopper for badelivet, og i denne sammenhæng indtog Vejlby Fed en markant rolle, fordi strandens tillokkelser blev suppleret med traktør- og hotelvirksomhed. Det mest eksklusive sted var Risskov Badehotel, som havde en særlig historie. Bygningen rummede i slutningen af 1800-tallet restauranten til cyklebanen, som fik en kort levetid på Fedet. Da banen, hvor man blandt andet havde kunnet se den senere syvdobbelte verdensmester Thorvald Ellegaard træde pedalerne, blev lukket og brudt op, fik restauranten lov til at blive stående. Her indrettedes et badehotel, der ved indvielsen i maj 1904 havde plads til 26 gæster fra de højere sociale lag.

Badehotellets gyldne epoke

Badehotellet blev en succes. I hvert fald i de første år. Medvirkende hertil var beliggenheden i tilpas afstand fra byen, hvilket gjorde hotellet til et yndet mål for familiens søndagsudflugter eller aftenture. Og

Badeliv på stranden ved badehotellet. Selv om de to køn tilsyneladende færdedes afslappet mellem hinanden, blev adskillelsen opretholdt på badeanstalten i baggrunden

turene blev ikke mindre attraktive af, at de i nogle år kunne foregå til søs som alternativ til jernbanen. Fra Århus Havn var der mulighed for med kystruten at sejle til Salonen, der i dag er bedre kendt som Sjette Frederiks Kro, og videre til Vejlby Badehotel. Her blev der i sommertiden budt på både dansemusik og underholdning. Blandt de kunstnere, som udfoldede sig på scenen, var blandt andre sangerparret Gerda Christophersen og Peter Cornelius.

Når badehotellet i denne periode havde så stort et publikum, var det også værten, Charles A. Ehlers fortjeneste. Denne stod samtidig for ledelsen af Kasino Teatret i Rosenkrantzgade inde i Århus. Da Ehlers døde i 1919, mistede hotellet på Fedet noget af sin tiltrækningskraft. Det gik først fremad igen omsætningsmæssigt, da Teatercafeens vært Albert Leth trådte til i begyndelsen af 30'erne. Så kom der igen gang i underholdningen.

Alligevel skulle det vise sig, at udviklingen på Fedet gik imod Vejlby Badehotel.

Medvirkende hertil var opførelsen af nye villaer i nabolaget. Tilflytterne var ikke særligt begejstrede for det aften- og natteliv, som hotellet var ramme om, hvilket affødte hyppige klager. Da sognerådet i fortsættelsen traf beslutning om at inddrage badehotellets spiritusbevilling, udgjorde det i realiteten begyndelsen til enden. Så sent som i 1969 blev der gjort et nyt forsøg på at genoplive det traditi-

onsrige etablissement, men igen strandede det på den spiritusbevilling, som sognerådet fortsat modsatte sig. I dag er der kun en mindre bygning på Lindevangsvej, som erindrer om den epoke, Vejlby Badehotel repræsenterede sammen med andre sommerforretninger.

Moralens håndhævere

Til dem hørte også restaurant Vejlby Fed, som var indrettet i en hangaragtig bygning nord for de militære skydebaner. Her betjente værten Karl M. Laursen i de glade tyvere de mange badegæster, som slog sig ned på den offentlige strand. Et andet mål for samme klientel var afholdsrestauranten Terra Nova, indrettet i en stor villa, som i dag stadig kan lokaliseres på L.P. Bechsvej. Villaen opført i 1917 var oprindelig sommerresidens for blikkenslager og kobbersmed Grouleff, der senere solgte til Pallesgaard Nielsen, som indrettede konditori med servering.

Mellemkrigsårene udgjorde i mange henseender en brydningstid, som også fik indflydelse på bademønstret. Indtil det tidspunkt havde omklædning og badning fra åben strand været et næsten ukendt begreb, som tilmed var forbudt, hvilket i nogle tilfælde medførte bødestraffe, når lovens håndhævere inspicerede strandene. De restriktive bestemmelser på dette punkt havde noget at gøre med den offentlige moral, som ikke tillod de to køn at bade sammen. De badende var derfor henvist til søbadeanstalterne, hvor adskillelsen blev praktiseret med den fornødne konsekvens.

Bellevue og beduinteltene

Alligevel gav badelivet ved Fedet anledning til voksende problemer i form af konfrontationer mellem badegæster og de fastboende. For førnævnte benyttede i mange tilfælde baghaverne til omklædning og som toiletter. En overgang tilspidsedes situationen så meget, at det indgik i myndighedernes overvejelse at lukke for adgangen til den offentlige strand. På denne baggrund blev planerne om at etablere badeetablissementet Bellevue derfor hilst med tilfredshed, fordi det var den gængse opfattelse, at det kunne løsne op for de anstrengte forhold.

Projektet blev indledt i 1933, da grosserer Olaf W. Pedersen fra København indgik en 20-årig kontrakt med Vejlby-Risskov Kommune og i denne sammenhæng erhvervede rettighederne til at drive det kompleks, som blev indrettet på et areal på 12 tønder land.

Omklædnings-problematikken blev løst ved, at Bellevue omfattede kabiner med ikke færre end 5.000 bøjleposer, hvor badegæsternes tøj kunne deponeres. Desuden var hovedbygningen, der lå ned til stranden, indledt i afdelinger for mænd og kvinder, ligesom der heller ikke manglede en restaurant. Rejsegildet fandt sted i juli 1933 og for at udnytte højsæsonen optimalt frem til etablissementets indvielse blev der i overgangsperioden rejst et betydeligt antal telte til omklædning. Dette sceneri fik stranden ved Bellevue til at minde om et ørkenlandskab med beduintelte. Men ellers var der ikke noget i vejen med faciliteterne, der omfattede både en lang badebro og vipper.

Indhentet af udviklingen

Samme år fik Fedets sommerland en yderligere attraktion, da et konsortium erhvervede 17 tønder land ude ved Åkro-

Afholdsrestauranten Terra Nova var indrettet i en villa på L.P. Bechsvej tæt ved stranden. I modsætning til de øvrige etablissementer på Vejlby Fed eksisterer villaen endnu, men er nu beboelse.

gen med henblik på at opføre en sommerrestaurant, der skulle stimulere badelivet yderligere. I forbindelse med indvielsen af den nye restaurant blev tilkørselsforholdene forbedret ved en forlængelse af strandvejen ud til Åkrogen, der også fik anlagt en parkeringsplads.

I dag har tidens ugunst og et ændret adfærdsmønster forlængst indhentet de tidligere så populære badetablissementer. Men det har på ingen måde svækket Fedets tiltrækningskraft, der på varme sommerdage får tusindvis af soldyrkere til at slå sig ned på stranden nord for byen. Påklædningsmæssigt er der også sket et og andet, siden Aarhus Amtstidende den 31. maj 1933 i forbindelse med en omtale af ansættelse af en inspektør og flere inspektionsbetjente til at sørge for ro og orden ved Vejlby Fed havde følgende bemærkninger til beværtning og ordensreglementet:

"Efter reglementet anses det f.eks. ikke for tilstrækkeligt, at badende mænd er iført badebenklæder alene. Enkelte i sognerådet fandt ikke denne bestemmelse påkrævet, da badebenklæder kan være meget anstændige".

Det kvindelige badeantræk var ikke omtalt i reglementet, som blev forfattet mere end en generation forud for de topløse pigers entré på badestranden!

Forlystelses- og fødested

Ved indvielsen af Fødselsanstalten i Jylland i 1910 udgjordes klientellet primært af ugifte mødre, hvis sociale status ofte gav sig udslag i en nedværdigende behandling.

Århus savner ikke grønne områder, som tilfører den bymæssige bebyggelse attraktive omgivelser. Denne balance mellem natur og bygninger er eksempelvis markant ved Vennelystparken, der er byens ældste. Her udgør Vennelyst Boulevard et historisk skel mellem to tidsaldre, selv om det ikke længere kommer til udtryk i arkitektonisk henseende. Mens anlæggelsen af området øst for boulevarden kan føres tilbage til 1824, skulle der gå mere end 100 år, før Universitetsparken opstod.

For 100 år siden var det cyklisterne, der dominerede gadebilledet, som det også er tilfældet på dette motiv fra Vennelyst Boulevard. I baggrunden Skt. Johannes kirke.

Hvad der også bidrager til at give Vennelyst Boulevard en interessant dimension er, at denne ved anlæggelsen og navngivelsen i 1892 indgår i byens første ringgade. Med Østbane Torv som udgangspunkt fortsatte datidens ringgade via Østboulevard, Nørre Boulevard og Vennelyst Boulevard frem til Kaserneboulevarden. Selv om datidens trafikale forhold ikke krævede så omfattende løsninger som i dag, repræsenterede ringgaden alligevel en væsentlig forbedring af den infrastruktur, som kendetegnede byen ved indgangen til 1900-tallet, da hestekøretøjerne dominerede gadebilledet.

De velplejede parkanlæg, man i dag møder på begge sider af Vennelyst Boulevard, kan vanskeligt sammenlignes med det vildtvoksende areal ned mod Nørregade, som samme sted tidligere frembød. Arealet gik under den særprægede betegnelse folddumperne, der lå uden for byporten ved Studsgade, og som blev anvendt af kvæg til afgræsning. Men selv om der reelt var tale om en kæmpemæssig mødding, som ikke mindst i sommertiden kunne lugtes fra lang afstand, havde militærmanden, oberst Julius Høegh-Guldberg (1779-1861), alligevel tilstrækkeligt med visioner til at se de muligheder, folddumperne udgjorde. I 1824 indgik han en aftale med bystyret om et 25-årigt lejemål. Samtidig forpligtede obersten sig til ved lejemålets udløb at have beplantet arealet med 3.000 træer i "frodig vækst".

Musik og chokolade

Høegh-Guldberg var en mand, der interesserede sig for byens forskønnelse, hvilket efterfølgende sikrede ham en plads i lokalhistorien. Da han havde forvandlet folddumperne til et attraktivt anlæg, fandt obersten, at det var ret og rimeligt, at byens borgere bidrog til parkens vedligehold. Han så sig derfor foranlediget til at indrykket en annonce, hvor han gav udtryk for, at når han skulle betale afgift til kommunen for leje af anlægget "saa kan samme ei heller som hidindtil staae aaben for enhver". Der skulle derfor fremover købes adgangskort til at færdes i de grønne omgivelser. Men denne ordning fandt ikke genklang hos den lokale befolkning, og snart efter måtte Høegh-Guldberg indrykke en ny annonce, som forkyndte, at anlægget nu "stod aabent for enhver, som er ynder af Naturen".

At byen anerkendte manden bag byens første parkanlæg kom til udtryk ved, at dette en overgang nød betegnelsen Guldbergs Have, ligesom der ved hans død i 1861 var forslag om at kalde anlægget Guldbergs Minde. Men forinden havde grundlæggeren oplevet at se Vennelyst tage de første skridt i retning af en mere end 100-årig epoke som byens mest populære forlystelsesetablissement. Det startede allerede i slutningen af 1830'erne ved, at borgermusikken underholdt i parken under ledelse af Per Albrecht, der havde titel af stadsmusikant. Som supplement til underholdningen serverede parkens gartner varm chokolade.

Storhedstiden

Formodentlig var det samme gartner, der i øvrigt hed E. Petersen, som i 1849, da Høegh-Guldbergs lejemål udløb, indgik en forpagtningsaftale over 12 år med kommunen. Forpagtningen gav ret til at opføre en restaurant med keglebane, som styrkede Vennelysts position som lyst-

Hjørnet af Vennelyst Boulevard og Nørrebrogade, der tidligere hed Niels Ebbesens Vej. Opførelsen af fødselsanstalten var endnu ikke indledt.

lund. Denne udvikling blev fulgt op af de næste forpagtere, og samtidig udvidedes anlægget mod nord op mod den senere Vennelyst Boulevard.

Fra 1882 overtog kommunen drift og vedligehold, hvilket førte til en forbedring af de ret primitive faciliteter, som udover restaurant også omfattede en teaterbygning. Som det var tilfældet med andre træbygninger, hjemsøgtes Vennelyst også af brande, som krævede genopførelse. Det var eksempelvis tilfældet i 1897, da der blev opført en stor træpavillon med et tårn, hvorfra der var en flot udsigt. Men i 1908 nedbrændte alle herlighederne.

Alligevel blev Vennelysts tiltrækning som forlystelsespark fastholdt, og denne position cementeredes yderligere, da byrådet i 1923 traf beslutning om at opføre Vennelyst Teatret i stedet for et musikhus samme sted. Der skulle derfor komme til at gå 60 år, inden musikhuset blev realiseret. I stedet fik byen et etablissement, der i de næste tyve år kom til at spille en central rolle i byens forlystelsesliv i kraft af et stort udbud af teaterstykker inden for den lette genre samt revyer og varietéer. En række af datidens mest populære navne udfoldede sig på scenen i Vennelyst, som for manges tilfælde også blev benyttet som springbræt til en efterfølgende karriere. Men i sin mere end 100-årige historie var anlægget også ramme om foreteelser som dyrskuer og sportsarrangementer.

Kunsten tog over

Det i mange henseender festlige og muntre Vennelyst-kapitel fik en trist afslutning kort før befrielsen i 1945, da teatret blev genstand for en af de mange schalburgtager, som raserede byen i krigens afsluttende fase. Det nedbrændte teater blev aldrig genopført. En overgang var det hjemsted for byens boligløse. I dag er det helt andre institutioner, der holder til i det smukke anlæg. På arealet, hvor Vennelyst Teatret havde ligget, opførtes i midten af 60'erne Århus Kunstmuseum, der til foråret flytter til Vester Allé. Inden opbruddet er kunstmuseet nabo til både Danmarks Sygeplejeskole og Tandlægehøjskolen.

På begge sider af Vennelyst Boulevard præges bebyggelsen af nyere arkitektur, som for universitetets vedkommende har fastholdt den stil, der blev grundlagt af C.F. Møller allerede i 1930'erne – i øvrigt ikke med kong Chrstian X's ubetingede støtte. Under en besigtigelse anbefalede kongen C.F. Møller at studere herregårde!

De ugifte mødre

Men de gule universitetsbygninger brydes i en enkelt henseende. Ved indkørslen fra Nørrebrogade er det trods en tilbagetrukket position vanskeligt at overse den hvide, palæagtige bygning på højre side. Bygningen rummede fra opførelsen i 1910 og frem til udflygtningen til Skejby 86 år senere Fødselsanstalten i Jylland, hvor en ikke uvæsentlig del af byens indbyggere i tidens løb er kommet til verden. Fødselsstiftelsen, som den også hed, rummer sine øvrige kvaliteter ufortalt også et ikke alt for smigrende kapitel i den lokale socialhistorie. For anstalten blev indviet i en tid, da det offentlige syn på ugifte kvinder afveg betydeligt fra nutidens. Sondringen mellem kvinder, der havde en ægtefælle, og medsøstre, som var kommet i "uføre", kom også til udtryk i den behandling, de to parter var udsat for før og efter en fødsel.

De ugifte kvinders situation gav allerede ved begyndelsen af 1900-tallet anledning til forskellige overvejelser – blandt andet i Dansk Kvindesamfunds hovedbestyrelse, hvor muligheden af at oprette en fødselsstiftelse i Jylland som et sidestykke til Den Kongelige Fødsels- og Plejestiftelse i København drøftedes. Her tog man overvejende mod ugifte kvinder - også fra Jylland. Men uheldige erfaringer sagde, at mange af de ugifte kvinder blev i i hovedstaden efter fødslen og gik mere eller mindre til bunds i et betændt miljø.Ved at etablere en fødselsstiftelse i Jylland ville der være mulighed for at afhjælpe dette forhold. Men at der var tale om en debat med brydninger vil fremgå af, at den socialdemokratiske folketingsmand og samfundsrevser Peter Sabroe, som støttede tanken, fik et forslag nedstemt i 1907.

Den sociale bevidsthed

Men det hindrede alligevel ikke, at daværende justitsminister Alberti, der senere skulle blive kendt i en mindre smigrende sammenhæng, hvilket sendte ham i fængsel for letfærdig omgang med betroede midler, samme år udarbejdede forslag til oprettelse af en fødselsanstalt, som var banebrydende inden for sociallovgivningen, fordi den skulle tage sig af fødende uanset om de var gifte eller ugifte. Desuden skulle den jyske nyskabelse udover det fødselsrelaterede indrettes med en hvile- og en plejeafdeling samt et hjem for spædbørn. Efter forslagets vedtagelse

Århus-arkitekten Christian E. Sylows palæagtige bygningskompleks, der i 86 år rummede Fødselsanstalten i Jylland, og som i dag er overtaget af universitetet.

anmodede justitsministeriet året efter den århusianske arkitekt Christian E. Sylow om at udarbejde planer til opførelse af en stiftelse ved Vennelyst Boulevard. At valget faldt på Århus var i øvrigt ikke nogen selvfølge. Andre jyske byer meldte sig. Det var derfor ikke uden betydelig lokal stolthed, at man kunne indvi den nye institution den 10. oktober 1910. Stoltheden kom blandt andet til udtryk i følgende betragtninger i Aarhuus Stiftstidende:

"Hvor underfuldt det dog må blive for en fattig Mor fra en skummel Kvistlejlighed i en Baggard at komme herop. For det er jo en af de gode Ting ved den Jydske Fødselsstiftelse, at den gratis kan optage ubemidlede Ugifte, Enker og forladte Hustruer. Men ubemidlede kan selvfølgelig ogsaa optages – og de faar lov at betale. Den Jydske Fødselsanstalt er i almindelig sagt en human Anstalt".

Fastholdt for eftertiden

Samme dag som indvielsen fandt sted, blev den første kvinde, der var fraskilt og fra Skive, indlagt. Hun tilhørte de ubemidlede og havde problemer med sit svangerskab, hvilket betød indlæggelse i to måneder, inden hun kunne udskrives – for at vende tilbage i januar 1911, hvor hun fødte en datter. Det var også en pige, der kom til verden ved den første fødsel på institutionen den 25. oktober 1910. Den unge dame, der blev døbt i fødselsanstaltens dåbsstue, kom til at hedde Ulla Antoinette Pedersen Skousgaard og tilbragte det første år i den nyindrettede plejeafdeling. Ved åbningen var fødselsanstalten indrettet til 360 fødsler om året, men allerede i 1916 nåede fødselstallet op på 641. Den påkrævede udvidelse blev løst ved, at man overtog naboejendommen, som generalen for den jyske garnison hidtil havde beboet.

Ved udskrivelsen skulle de ugifte mødre oplyse navnet på barnefaderen for at give det offentlige mulighed for at afkræve denne børnebidrag.

Efter 86 års tilstedeværelse på Vennelyst Boulevard afsluttedes fødselsanstaltens virksomhed ved overflytningen til Skejby Sygehus. Når dette kapitel er fastholdt for eftertiden, er det i første række Kvindemuseets fortjeneste. Museet overtog en væsentlige del af anstaltens inventar og protekoller, som besøgende nu kan danne sig et indtryk af. Samtidig tog museet i fjor initiativ til at udgive en bog, der skildrer fødselsanstaltens udvikling, og som indeholder en række interview med kvinder, der fødte på anstalten. Også i denne sammenhæng får man et indtryk af, at det ikke var uvæsentligt, om de fødende kvinder var gifte eller ugifte. Men alt i alt er der tale om en livsbekræftende bog, fordi den beskæftiger sig med noget så fundamentalt som slægtens videreførelse.

Da ørnens rede oplevede den store tilstrømning

Den traditionsrige skovpavillon med den imponerende udsigt blev som følge af tidens ugunst aldrig genopført efter at være nedbrændt for snart 25 år siden.

Udsigten over Århus-bugten med Helgenæs i baggrunden er lige så storslået, som den altid har været. Men ellers har Ørnereden i mangt og meget fjernet sig fra sit historiske udgangspunkt som et yndet mål for sommerens udflugtsture.

Et skilt fortæller, at det er tilladt at slå sig ned ved bordene med sin medbragte mad, men drikkevarer skal besøgende købe i kiosken, som også kan tilbyde forskellige former for fastfood.

Ved siden af kiosken ligger et af Århus Kommunes naturcentre, der er afspærret fra omgivelserne af et højt gitter, og som ellers henvender sig til skoleklasser og andre ungdomsgrupper med trang til naturoplevelser. For at understrege den betegnelse, der gennem snart 150 år har knyttet sig til stedet, er der tæt ved den stejle skrænt, som via en trappe fører ned til stranden, anbragt en granitskulptur af en ørn udført af billedhuggeren Alice Dyrho Jensen.

Men de havørne, der lagde navn til stedet, er forlængst lettet. Det skete allerede forud for Århus Kommunes overtagelse af Marselisborgskovene i 1896. Det sidste medlem af en ørnekoloni, som byggede reder i de store træer ved det senere så populære udflugtsmål, blev efter sigende skudt af skovridder Pries' søn. Selv om de imponerende rovfugle blev fortrængt ved menneskelig uforstand, knyttede betegnelsen Ørnens Rede sig fortsat til stedet.

Kystrutens tiltrækning

Stærkt medvirkende til den tiltrækning, Ørnereden øvede som traktørsted, var selskabet "Turisten"s etablering af den kystrute, der gennem næsten et halvt århundrede med toldboden som udgangspunkt lagde til ved en række anløbssteder. I sine velmagtsdage sejlede kystruten på de store sommersøndage i pendulfart for at landsætte folk ved blandt andet Ørnereden. De to indsatte kystbåde klarede på en søndag 13 dobbeltture. Så stor var tilstrømningen, at der i pinsen 1903 måtte fem betjente til at regulere trafikken til og fra bådene. Men så nåede man i omtalte pinse også op på næsten 12.000 passagerer.

Reelt var kystruten i øvrigt ældre. Så tidligt som i 1842 blev lystsejleren "Neptun" sat ind på samme rute, men på det tidspunkt var der ikke et tilstrækkeligt stort publikum for at gøre ruten rentabel. Man skulle et halvt århundrede længere

Sommerstemning anno 1902 ved skovfogedens træskure, der var mål for familieudflugter forud for opførelsen af den pavillon, som fik en 70-årig levetid.

frem, før dette forhold ændrede sig til det bedre.

Skovfogedens traktørsted

Hvis udsigten herfra øvede en betydelig tiltrækning på århusianerne, når den stejle trappe op til det seværdige plateau var forceret, så kunne de traktørmæssige faciliteter, man dengang tilbød sultne og tørstige gæster, ikke imponere. Før århundredskiftet havde skovfoged Peter Rasmussen, bedre kendt som Per Ras, opført et beskedent lysthus, der var lavere placeret end den senere pavillon, og som sammen med nogle plankeborde dannede ramme om beværtningen. Denne bestod hovedsageligt af kogende vand til den medbragte kaffe samt sodavand. Selv om det var i strid med beværterloven, kunne man også lokke øl ud af skovfogedparret, hvilket med mellemrum udløste en bøde.

Det var også muligt at købe brød til kaffen, og det ankom med den første morgenbåd og med bager Thejl som leverandør. Men det siger noget om de primitive forhold, der herskede ved skovfogedens skur, at kaffevandet måtte transporteres i mælkejunger fra en brønd i nabolaget.

Kystruten betjente også et stampublikum, der løste abonnementskort, og der opstod på denne baggrund nære relationer mellem abonnenterne og bådfører Nicolajsen. Som kvittering for denne trofasthed inviterede sidstnævnte ved sæsonens afslutning på chokoladegilde ved Ørnereden. Traktørvirksomheden

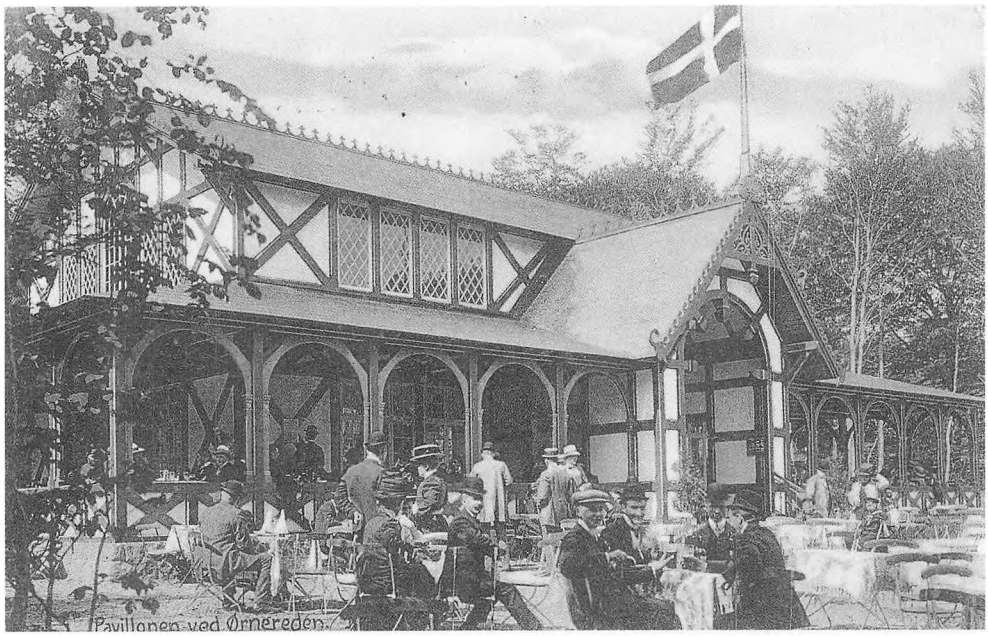

Arkitekten Eggert Echens skovpavillon, der blev indviet ved Ørnereden i 1910. Dengang havde restauranten åben veranda.

var en ganske indbringende forretning for skovfoged Ras, og da hans træskur i den sidste ende måtte vige for opførelsen af en ny pavillon, foranledigede det ham til at ansøge byrådet om et passende løntillæg som kompensation for den forsvundne indtægt. Skovfogeden blev delvis imødekommet, men kun mod at overtage en del af en afgående kollegas distrikt. Det skete med den begrundelse, at nu havde han bedre tid til at passe skoven.

I bil og kapervogn

Forinden havde de primitive rammer om traktørvirksomheden ved Ørnereden været genstand for flere diskussioner i Århus byråd, hvor der med stigende styrke blev udtrykt ønske om en ændring af forholdene. Landsudstillingen i 1909 var i høj grad med til at befordre planerne i den henseende, og året forud for den store udstilling blev det omsider vedtaget at opføre to pavilloner ved Varna og Ørnereden. Den arkitektoniske side af projektet blev overdraget til Eggert Achen, men overvejelserne havde været så længe undervejs, at kun Varna nåede at blive færdig til Landsudstillingen.

Indvielsen af Ørnereden måtte udskydes til året efter. Forinden havde pavillonens placering også givet anledning til debat. Nogle byrådsmedlemmer gik ind for, at det plateau, hvor skovfogedens skur havde ligget, skulle fastholdes. Andre ønskede pavillonen opført helt oppe på toppen af skrænten, hvilket også blev udgangen på overvejelserne. Når der set i bagspejlet var tale om en rigtig dispo-

sition, havde det sammenhæng med det ændrede trafikmønster, som begyndte at gøre sig gældende. Mens kystruten havde vigende tilslutning, hvilket førte til rutens ophør i 1938, var bilismen i vækst. Hertil kom, at det var populært for mange familier at køre med kapervogn til Ørnereden fra holdepladsen ved Filtenborg Plads.

Det dristige badeliv

Mens der gjorde sig divergerende opfattelser gældende om arkitekt Achens Varna-bygning, hvilket gjorde det nødvendigt at foretage nogle ændringer, før projektet blev godkendt, affødte Ørneredens mere traditionelle pavillonstil med den åbne terrasse ikke de samme indvendinger. Den første vært i det nyopførte traktørsted var Søren Randa, der havde anbefalet sig som en populær kelner på Teatercafeen, og som rykkede ind med et personale på 15 ansatte. Hos det store publikum, som indfandt sig, var ikke mindst jordbær med fløde genstand for en betydelig efterspørgsel.

Mens alt således talte for, at der kunne etableres en fornuftig forretning, meldte der sig et problem af en anden karakter ved stranden neden for Ørnereden. På det tidspunkt var badning fra åben strand i strid med den offentlige moral, hvilket var baggrunden for de badeanstalter, som blev opført langs bugten. Da Ørnereden står klar som traktørsted, fandt det kommunale skovudvalg det derfor naturligt at tilføre stedet de fornødne badefaciliteter. Man foreslog derfor, at badehuse for de to køn blev forsynet med en bro, der gav mulighed for fælles badning. Da dette "dristige" udspil stødte på modstand fra nogle byrådsmedlemmer, bragte det byrådets eneste kvinde, Dagmar Petersen, på banen. Hun havde opholdt sig i en længere periode i New York og gav udtryk for, at når amerikanerne kunne praktisere fælles badning, var der ingen grund til at holde sig tilbage ved danske strande. Det gjorde tilsyneladende tilpas indtryk på skeptikerne. I hvert fald blev der bevilget 4.000 kr. til badehuse med fælles løbebro, og allerede året efter Ørneredens åbning var badeetablissementet "Trouville" en realitet, hvilket gav Vennelyst-teatrets revyforfattere et oplagt tema. Der var tilmed lagt op til, at damekoret skulle optræde i badedragter på scenen, men det modsatte kormedlemmerne sig. I stedet gjorde de deres entré i badekåber.

Branden, der satte punktum

I 1919 var tiden kommet til et værtskifte på Ørnereden, hvor V. Fonnesby overtog driften. Her blev han i næsten 20 år, inden Søren Randa i 1938 vendte tilbage og drev stedet i de første krigsår. Herefter fortsatte det under såvel skiftende ejere som konjunkturer. Det kneb med at genskabe atmosfæren fra de "gode, gamle dage", hvilket afspejlede sig på besøget. En medvirkende årsag til dette forhold var måske, at der i modsætning til tidligere ikke var taffel- og dansemusik på programmet. Ørnereden udviklede sig til et mere stilfærdigt udflugtsmål med friluftsservering, når vejrforholdene ellers tillod det. Da V. Fonnesby kom til, gjorde denne tilløb til at genoplive den musikalske underholdning, men omsætningen tillod ikke de store udfoldelser i den henseende. Alligevel blev danseaftenerne fastholdt til den bitre ende, selv om de stort set var koncentreret om lørdagene.

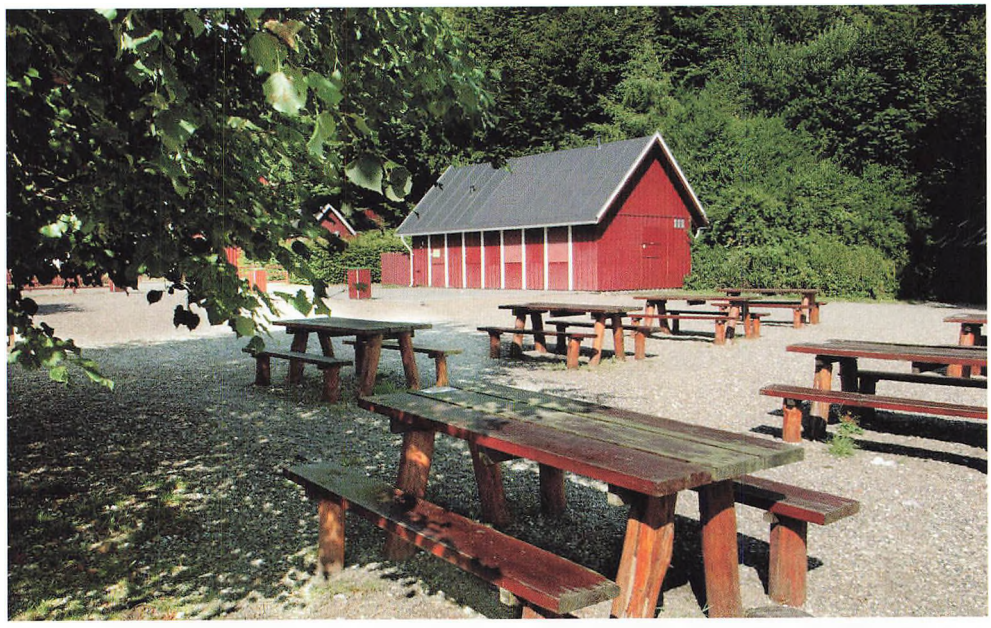

Kiosken ved Ørnereden er i dag ene om at erindre om det folkeliv, der tidligere udfoldede sig ved det nedbrændte traktørsted.

Ørneredens sidste vært hed Bent Petersen, der kun var 31 år ved sin tiltræden, og som i den korte periode, han var ved roret, udfoldede betydelige bestræbelser på at genskabe stedets gamle position. Men anstrengelserne i den henseende fik en brat ende, da skovpavillonen natten til den 30. juni 1980 blev flammernes bytte ved en dramatisk brand, der kostede et menneskeliv, og som satte punktum for 70 års virksomhed.

Kun udsigten tilbage

Den omkomne ved branden var den dengang 26-årige kok Arne Antonsen, som forsøgte at redde to hunde ud af den brændende bygning. Det var tæt ved yderligere dødsofre. Umiddelbart forinden havde restauratør Bent Petersen reddet livet ved sammen med familiemedlemmer at springe ud gennem et vindue fra den private lejlighed på 1. sal. Trappen til udgangen var spærret af flammer, og Bent Petersen kastede madrasser fra soveværelset ud af vinduet for at afbøde familiens efterfølgende spring. Selv om Århus Brandvæsen assisteret af Civilforsvaret satte ni slukningskøretøjer ind i slukningsarbejdet, kunne det ikke hindre pavillonen i et udbrænde.

Ørnereden blev aldrig genopbygget, fordi det skønnedes, at der ikke længere var basis for at drive en rentabel forretning. I dag må besøgende, som føler sig tiltrukket af udsigten, indskrænke sig til at frekventere kiosken, der er opført samme sted, som tidligere var mål for familieudflugter, og hvor der blev danset i sommernatten.

Katrinebjergvej
Helsingforsgade
Storcenter Nord
Finlandsgade
Baggesens Vej
Ringgade
Jens Baggesens Vej
Vestre Ringgade
Gustav Wieds Vej
FORSKER PARKEN
Emil Aarestrupsvej
Paludan Müllers Vej
Chr. Mollerups Vej
Poul Martin Møllers Vej
Bymp. Jensens Gade
H V Kaalunds Vej
Vestervang
Ærø-gade
Kasserneboulevarden
Langelandsgade
Fynsgade
Fiskergade
Ny Munkegade
Vennelyst Plads
Vennelyst Boulevard
Århus Tandlæge-højskole
Danmarks Sygeplejehøjskole
Kunst museum
Nørre Boulevard
Gudenåvej
Gudenågade
Boldbane
Samsøgade
Skole
Solystgade
Thunøgade
Lærkegade
Lærkevej
Lauritzens Plads
Knudrisgade
Meldgade
Østbane Torvet
Østbanegade
Boulevarden
Skovvejen
Hjørringgade
Sverigesgade
Container Terminal
Bassin 7
Hvidbjergvej
Hvidbjergskolen
Hvidbjergparken
Hvidbjergcentret
Hvidbjergvej
Hvidbjergvej
Hvidbjergvej

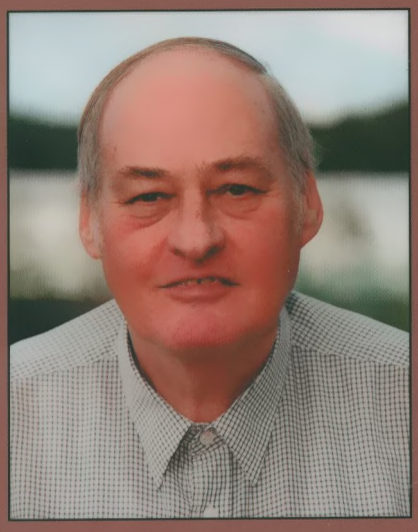

MOGENS WEINREICH, født i 1937 i Århus. Realeksamen fra N.J.Fjordsgades Skole med efterfølgende handelsuddannelse, inden overgangen til journalistik blev indledt med elevtid i Herning.

Sportsredaktør ved det århusianske dagblad "Demokraten" fra 1961-74. Herefter freelance-virksomhed med et bredt stofområde, der har omfattet de fleste genrer.

Selv om Mogens Weinreich har nået pensionsalderen, er journalistikken ikke lagt på hylden.

Da den lokalhistoriske artikelserie "Kend din by", som gennem fem år udgjorde et fast indslag i JP Århus, udkom i bogform med Østjysk Hjemstavnsforening som udgiver, skete det på grundlag af talrige læseropfordringer, som blev imødekommet i 2005.

Nu følger en fortsættelse i form af "Kend din by II", der igen er baseret på avisartikler forfattet og udvalgt af journalist Mogens Weinreich, som skildrer århusianske gader, stræder og torve i historisk og nutidig sammenhæng.

Som det var tilfældet v
andre end ældre læsere
længere eksisterer. En
med ønske om at vide
fremdrager både kend
som han har færdedes
iagttagelser og synspunkter. .

hb ocv udl
46.4 Århus
Weinreich, Mogens
Kend din by
[Bind] 2
2 703 110 2
ODENSE CENTRALBIBLIOTEK
3499309898

ISBN 978-87-985681-6-2